

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK XXV, 1974

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

ROČNÍK XXV, 1974

OBSAH

Ján Horecký: Miesto a úloha jazykovedy.	3
Viktor Krupa: Kategória systému v jazykovede z hľadiska filozofie.	11
Eva Ružičková: On two uses of the pronoun <i>IT</i>	21
Milan Majtán: Predponovo-príponové zemepisné názvy v slovenčine	32
Anton Habovštiak: Atlas slovenského jazyka (Konceptcia lexikálnej časti atlasu)	38

Rozhľady

Tajda Nováková—Šimon Ondruš: Súčasný smery v jazykovede	47
Vincent Blanár: Tolstého sémantická analýza slovanskej slovnej zásoby	53
Jozef Štolc: Slovensko-poľské jazykové pomedzie a jeho výskum.	60

Správy a posudky

VII. medzinárodný kongres slavistov vo Varšave. R. Krajčovič—A. Habovštiak—J. Oravec.	69
Miko, F.: The generative structure of the Slovak sentence. Adverbials. V. Krupa	77
Anderson, J. M.: Structural aspects of language change. A. Ráčová.	79
Kondrašov, N. A.: Obščee jazykoznanije (Kurs lekcij). J. Ružička.	80
Průcha, J.: Soviet psycholinguistics. — Information sources in psycholinguistics. J. Horecký.	82
Rulíková, B.: Parenteze v současné češtině. F. Kočíš.	82
Ivanov, J. N.: Bálgarski dialekten atlas. I. Ripka	86
Greenberg, J. H.: Language, culture, and communication. J. Genzor.	89
Voprosy frazeologii V. J. Mlaček	90
Bibliografia polskej onomastiky. L. Dvonč	92
Medziodborová spolupráca jazykovedcov logopédov. J. Dvončová	94

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Горецки: Место языкознания среди наук	3
Виктор Крупа: Категория системы в языкознании с философской точки зрения	11
Эва Ружичкова: О двух употреблении местоимения <i>IT</i> в английском языке	21
Милан Майтан: Географические названия суффиксально-префиксального типа в словацком языке.	32
Антон Габовштиак: Атлас словацкого языка (Концепция лексикальной части)	38

Обзор

Тайда Новакова—Шимон Ондруш: Современные направления в языкознании	47
Винцент Бланар: Семантический анализ славянского словарного состава в понимании Н. И. Толстого	53
Йозеф Штолц: Словацко-польская языковая граница и ее исследование	60

Сообщения и рецензии

VII-ой международной конгресс slavistov v Varšave. P. Krajčovič—A. Gабовштиак—Я. Оравец.	69
Мико, Ф.: Порождающая структура предложения в словацком языке. Обстоятельство. В. Крупа	77
Андерсон, Дж. М.: Структурный аспект языковых изменений. А. Рацова	79
Кондрашов, Н. А.: Общее языкознание (Курс лекций). И. Ружичка	80
Пруха, Я.: Советская психоллингвистика. — Информационные источники в психоллингвистике. Я. Горецки	82
Руликова, Б.: Внесение в чешском литературном языке. Ф. Кочиш	82
Иванов, И. Н.: Атлас болгарских диалектов. И. Рипка.	86
Гринберг, Дж.: Язык, культура и коммуникация. И. Гензор.	89
Вопросы фразеологии 5. И Млачек	90
Библиография по польской ономастике. Л. Двонч	92
Кооперация между лингвистами и логопедами. Я. Двончова	94

MIESTO A ÚLOHA JAZYKOVEDY

JÁN HORECKÝ

Na status danej vedy pôsobia tri základné faktory: miesto v systéme vied (1), vnútorné členenie vedy (2) a vzťah ku koncepciám a metódam iných vied (3). Jazykoveda sa zaraďuje ako sociálna veda (oproti biologickým a fyzikálnym vedám) k vedám o človeku (proti vedám o základni a vedám o nadstavbe) a k sémiotickým vedám (proti vedám o myslení a historickým vedám). Paralelne s tromi rovinami znaku sa člení jazykoveda na sémantiku, syntaktiku a pragmatiku; osobitne stojí fonológia ako náuka o materiálnej stránke jazykového znaku. S istými vedami jazykoveda súvisí cez blok koncepcií a metód, ktoré sa zaraďujú do induktívno-deduktívneho bádateľského cyklu, založeného na zásadách dialektického materializmu a formálnej logiky. Pre marxistickú koncepciu jazyka platí zásada, že jazyk je produktom ľudskej spoločenskej práce a že základný význam má pragmatická zložka jazykového znaku.

1. V pozitivisticky orientovaných úvahách bolo zvykom zdôrazňovať, že iba taká veda má nárok na status osobitnej vedy, ktorá má vlastný predmet výskumu a vypracovala si vlastné metódy na skúmanie tohto predmetu. V marxistickej náuke o vede sa táto myšlienka niekedy formuluje tak (Česnokov, 1968), že systém a štruktúra poznatkov sú vymedzené zvláštnosťami predmetu, jeho špecifickými formami pohybu a špecifickými zákonitostami.

Pri skúmaní vývinu vied sa však ukazuje (Kedrov, 1962), že predmet výskumu stráca presné hranice, ba že ten istý predmet sa môže stať predmetom viacerých vied a že aj metódy pomerne ľahko prechádzajú z jednej vedy do druhej. Preto sa na vymedzenie statusu istej vedy vyžadujú iné kritériá. Už od F. Engelsa je známe, že veda sa vymedzuje radom základných odvetví poznania. Vývin vedy ďalej ukazuje na veľmi intenzívny proces integrácie vedeckého poznania, v ktorom sa oblasti vedeckého skúmania zjednocujú, no na druhej strane sa v rozličných vedách formujú všeobecné pojmy a princípy (Mostepanenko, 1970), ba vznikajú popri hraničných vedách aj tzv. integratívne vedy.

V takejto situácii treba uvažovať o postavení danej vedy z troch hľadísk: z hľadiska jej miesta v systéme vied, z hľadiska vnútorného členenia danej

vedy a napokon z hľadiska vzťahu metód a koncepcií preberaných z iných vied.

Pokiaľ ide o jazykovedu, možno uvedené tri hľadiská vyložiť približne takto (bez nároku na úplnosť):

Vo veľkom počte prác o klasifikácii vied sa jazykovede venuje minimálna pozornosť, niekedy sa vôbec nespomína (Filkorn, 1971). V Kedrovovom (1962) trojuholníku vied, ktorého vrcholy tvoria prírodné, sociálne a filozofické vedy, kladie sa jazykoveda blízko k vrcholu filozofických vied, ale naznačujú sa aj súvislosti so sociálnymi vedami, psychológiou a biológiou. Výslovne sa jazykoveda vymedzuje (ibid., s. 471) ako sociálna veda, priamo súvisiaca s filozofiou a psychológiou (pretože jazyk je neoddeliteľný od myslenia a tvorí materiálny obsah myšlienky), ale pritom priamo i cez psychológiu súvisiaca s prírodnými vedami (najmä s fyziológiou človeka).

Zrejmovou nevýhodou takéhoto riešenia je, že sa neberie do úvahy znakový charakter jazyka a nie je jasný vzťah k vývinu jazyka. Ani vzájomná prepojenosť spomínaných vied nie je dost' výrazne vyznačená.

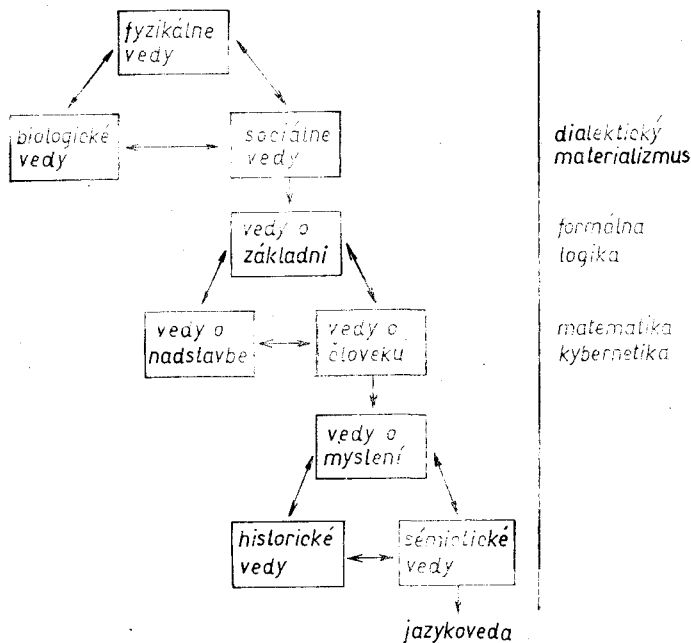
Zdá sa, že ako základné kritérium pre klasifikáciu vied z hľadiska marxisticko-leninskej filozofie sa osvedčuje spôsob, ako jednotlivé vedy skúmajú a podávajú celkový obraz sveta (Mostepanenko, 1970) a ako sa zúčastňujú na vytváraní spoločného systému vedeckých poznatkov. Ako je známe z dejín vedy, už v 17. stor. sa vypracoval fyzikálny obraz sveta ako všeobecný základ všetkých vied o neživej prírode. V 19. stor., najmä zásluhou Ch. Darwina, bol vypracovaný biologický obraz sveta, založený na takých pojmoch, ako je adaptácia, variabilita, dedičnosť, prirodzený výber, boj o život, evolúcia. V súčasnej vede sa tento obraz dotvára o molekulový obraz sveta najmä zásluhou genetiky. Sociálny obraz sveta vypracoval až historický materializmus. V tomto sociálnom obraze sveta sa začala uplatňovať idea účelnosti, prenesená aj do vied o prírode (teleologický princíp). Až v tomto obraze sveta mohli sa vypracovať také pojmy ako odraz, informácia, organizácia, riadenie, ktoré sa zasa prenášajú aj do charakteristiky prvých dvoch obrazov sveta.

Na základe týchto troch obrazov sveta sa aj v klasifikácii vied rozlišujú vedy fyzikálne, biologické a sociálne. Je nepochybné, že jazykoveda patrí k sociálnym vedám. Vedy skúmajúce sociálny obraz sveta možno podľa myšlienok K. Marxa o základni a nadstavbe členiť zase na tri skupiny: na vedy o základni, vedy o nadstavbe a vedy o človeku (antropologické vedy). Jazykoveda zrejme patrí k vedám o človeku. Pri členení týchto vied o človeku niet predbežne jednoty. Podľa niektorých autorov (Kelle, 1970) sa členia na filozofické vedy, na skupinu historických vied a na skupinu konkrétnych spoločenských vied. Nie je však dost' jasné, ako sa konkrétne vedy odlišujú od historických vied, preto sa zdá účelnejšie rozlišovať vedy o myslení, vedy o vývine spoločnosti a napokon vedy o význame čiže sémiotické vedy, skúma-

júce nie to, aký je človek a svet, ale čo človek a svet znamená. Niet pochýb, že popri niektorých iných vedách patrí k sémiotickým vedám predovšetkým jazykoveda.

Sémiotické vedy nie sú doteraz dost špecifikované. Nie sú zriedkavé pokusy zahrnúť do sémiotiky všetky oblasti, v ktorých sa využíva znak vo všeobecnosti (Peco, 1968), teda napr. uvádza sa sémiotika „prirodzená“ (zoosémiotika), paralingvistika, kinézika, ale aj hudobné kódy, formalizované jazyky, zrkovacia komunikácia, ba aj fabulové štruktúry, kultúrne kódy a estetické kódy.

Túto hierarchickú klasifikáciu vied možno znázorniť aj schematicky (tab. 1), pravda, s poznámkou, že mimo uvedených skupín a ich hierarchie stoja integratívne vedy, ktoré neskúmajú špecifický obraz sveta, ale zovšeobecňujú poznatky všetkých vied a zas do arzenálu jednotlivých vied prispievajú koncepciami a metódami. K týmto integratívnym vedám patrí dialektický materializmus, formálna logika, matematika a najnovšie kybernetika. Vnútri schémy majú ešte miesto tzv. hraničné vedy, napr. biochémia.

V uvedenej hierarchickej klasifikácii sa prejavuje dvojaká určenosť (Filkorn, 1971): na jednotlivých stupňoch je určenosť cyklická, nemožno teda povedať, ktorá skupina vied je nadradená, resp. podradená. No vo vertikál-

nom smere ide o jednosmernú určenosť: obsah nižšie zaradenej skupiny vied tvorí časť obsahu vyššie zaradenej skupiny. Medzi takto vymedzenými vedami a integratívnymi vedami je vzťah realizovaný predovšetkým „nástrojovou a formulačnou stránkou“, integratívne vedy poskytujú formulačný a dokazovací aparát.

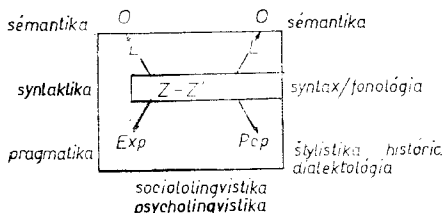
Zaradenie jazykovedy k sémiotickým vedám sa neprijíma všeobecne. Dokazuje sa napr. (Vetrov, 1967), že sémiotika skúma povahu a druhy znakov. kým jazykoveda sa nezaujíma o povahu znaku, lež opisuje štruktúru jazykov chápaných ako nástroj dorozumievania. Takto sa však vymedzuje predmet jazykovedy veľmi úzko, ale ani predmet sémiotiky sa nechápe dosť široko.

Pri rozbere významu sa totiž ukazuje, že v sémiotike nejde iba o povahu a druhy znaku, ale predovšetkým o znakový proces, o semiózu (Nauta, 1972). Pri semióze ide o trojitý proces, v ktorom sa zúčastňuje nositeľ znaku, pôvodca procesu, účastník procesu a označené objekty. Ide o štvoricu $S = (s, i, e, d)$, kde s = znak, i = interpret, e = efekt, d = denotát, pričom $s \neq d$. V takejto štvorici s predstavuje formálny aspekt, d významový aspekt a dvojica i, e funkčný aspekt semiózy.

Podobne aj Vetrov (1967) rozlišuje predmet majúci funkciu znaku (s), predmet, na ktorý znak odkazuje (d), význam umožňujúci odkazovanie (e) a človeka, ktorý odkazuje na predmet (i).

Treba súhlasiť s Vetrovom, že všetky uvedené podmienky sa splňajú práve len v jazykovom znaku, resp. pri jazykovom znaku. Ale práve preto prekvapuje jeho záver, že jazykoveda nepatrí k sémiotike. Zrejme vyplýva z úzkeho vymedzenia predmetu jazykovedy ako náuky o štruktúre (chápanej veľmi široko), teda z nedostatku ohľadu na význam a používanie jazyka.

2. Zo známeho členenia sémiotiky na syntaktiku, sémantiku a pragmatiku vyplýva aj vnútorné členenie jazykovedy na základné disciplíny, t.j. na sémantiku, syntax a „spoločenské“ disciplíny, t. j. také odbory, ktoré skúmajú fungovanie jazyka v spoločnosti, jeho členenie a vývin. Osobitne stojí fonológia ako náuka o materiálovej stránke jazykového znaku. Schematicky:

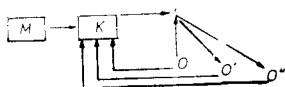

Zo schémy vyplýva, že objekty (O) sú vlastne mimo sféry jazykového znaku a teda i jazykovedného bádania, ďalej že sémantika i syntax sú navzájom

závislé, ale spoločne závisia od pragmatických disciplín. Základné postavenie pragmatiky sa už právom zdôrazňovalo (Nauta, 1972) v tom zmysle, že kým z hľadiska systematiky je poradie syntaktika — sémantika — pragmatika, z hľadiska epistemologického je poradie opačné: pragmatika — sémantika — syntaktika. Z hľadiska jazykovedy treba však ešte zdôrazniť, že základom je pragmatika, resp. pragmatické chápanie jazyka a príslušných disciplín, lebo len v súvislosti s nimi má zmysel uvažovať o syntaxi a sémantike. Inak povedané: v jazykovede nejde len o epistemologické zdôvodňovanie, ale predovšetkým o spoločenský charakter jazyka ako nástroja dorozumievania. Prírodzene, že aj v takých pragmatických jazykovedných disciplínach, ako je dialektológia a história jazyka, ale aj v sociolingvistiky a psycholingvistiky sa znova objavuje problematika syntaktiky a sémantiky.

3. Status jazykovedy napokon vyplýva aj zo vzťahu jazykovedy k iným vedám, lepšie povedané zo vzťahu ku koncepciám a metódam uplatňovaným aj v iných vedách.

Z integratívnych vied, priamo z formálnej logiky, preberá jazykoveda všeobecnú metódu, základný bádateľský cyklus založený na budovaní teórie induktívnym postupom z pozorovania jednotlivých faktov a v ďalšom kroku (i keď nie vždy dôsledne) z overovania tejto teórie na novo osvetlených faktoch. Týmto postupom vlastne vzniká nový, resp. lepšie poznaný predmet danej vedy (Kopnin, 1973). Do induktívno-deduktívneho bádateľského cyklu $O-T-O'-T$ však vstupuje ešte dôležitý blok koncepcií a blok metód. Schematicky:

Cez blok koncepcií sa do jazykovedy preberajú koncepcie z iných vied, nezriedka podmienené celkovou spoločenskou situáciou.

Z dejín jazykovedy je dostatočne známa napr. koncepcia vývinu a diferenciacie prajazyka v podobe teórie genealogického stromu v období rozkvetu historicko-porovnávacej jazykovedy. Odrazom fyzikálnej teórie šírenia svetla bola vlnová teória. Koncepciou štruktúry sa moderná jazykoveda zapája do veľkého radu spoločenských i prírodných vied, v ktorých štruktúra je hlavným predmetom skúmania. Koncepciou hodnoty jazykového znaku, ako ju do jazykovedy zaviedol F. de Saussure, spája sa jazykoveda s buržoáznou ekonomikou. Koncepciou jazyka ako kódu sa jazykoveda spája s teóriou informácie.

Cez blok metód sa jazykoveda spája s rozličnými špeciálnymi vedami. Od integratívnych vied popri všeobecnej dialektickej metóde preberá napr. metódu funkcionálnej analýzy, metódu systémovej determinácie, metódu mo-

delovania. metódy matematickej štatistiky. Od prírodných vied preberala jazykoveda základné empirické metódy pozorovania.

Treba ešte pripomenúť, že vzťah medzi metódou a koncepciou nie je priamočiarý: niektoré koncepcie sú akoby predurčené pre isté metódy, resp. naopak, iné sú nezlučiteľné. Napr. funkcionálna analýza je uplatniteľná iba pri koncepcii jazyka ako štruktúry, metódy matematickej štatistiky možno výhodne používať predovšetkým pri koncepcii jazyka ako kódu. Na druhej strane sa štatistické metódy sotva dajú uplatňovať pri koncepcii jazyka ako vytvárateľa medzislvetá (L. Weisgerber).

Napokon treba dodať, že práve cez blok koncepcií súvisí jazykoveda, práve tak ako ostatné vedy, s celkovou ideologickou „atmosférou“ a spoločenskou štruktúrou. Napr. teória hodnoty jazykového znaku súvisí s buržoáznym pojmom hodnoty, ktorý objavil K. Marx (Ponzio, 1973). Teória jazyka ako vytvárateľa medzislvetá vznikla v istej situácii v období medzi dvoma vojnami v Nemecku. Teória N. Chomského by nevznikla bez opory o americký behaviorizmus.

4. Tri základné, konštitutívne prvky každej vedy, o ktorých bola reč, treba vziať do úvahy aj pri aktuálnej otázke, ako vybudovať marxisticko-leninskú teóriu jazyka a naertnúť základné línie marxistickej jazykovedy.

Predovšetkým nemožno obísť fakt, že integratívne vedy, najmä dialektický materializmus a formálna logika, čerpajúc podnety zo základných téz marxisticko-leninskej filozofie i z celkového doterajšieho vývinu vedy vo svetovom meradle, vypracovali formálny a dokazovací aparát. Tento aparát musí využívať každá veda, ak má byť na výške súčasných poznatkov. Jednu časť tohto aparátu predstavuje uvedený bádateľský cyklus $O-T-O'-T$ (induktívno-deduktívny).

S integratívnymi vedami úzko súvisí blok metód. Niektoré metódy matematiky a kybernetiky možno aplikovať aj na výskum jazyka. Treba však zdôrazniť, že medzi blokom špeciálnych metód a blokom koncepcií je dialektický vzťah. Niektoré metódy môžu mať vplyv na výber koncepcie, s koncepciou často súvisí výber konkrétnej metódy. Určujúce miesto v tomto vzťahu však má blok koncepcií.

Z týchto úvah vyplýva, že základnú dôležitosť pre charakter jazykovedy má blok koncepcií. Inými slovami: ak má byť jazykoveda marxistická, treba predovšetkým vypracovať marxistickú koncepciu jazyka.

V tomto smere sa už začína uvažovať na viacerých miestach a v rozličných smeroch. Podľa našej mienky treba budovať marxistickú koncepciu jazyka na dvoch základných myšlienkach. Predovšetkým treba zdôrazniť, že jazyk je produktom ľudskej spoločnosti, ľudskej práce a že teda v dvojici jazyk — reč (langue — parole) určujúce miesto patrí reči. S tým súvisí druhá myšlienka, týkajúca sa sémiotického charakteru jazyka. Vo vzťahu sémantika — syntax,

o ktorom sa v novej jazykovede veľa diskutuje, určujúce postavenie má sémantika, lebo pri dorozumívaní treba najprv vedieť, čo sa má komunikovať, až potom to, ako komunikovať, akými prostriedkami. Ale obidve tieto úrovne jazykového znaku závisia od pragmatickej úrovne, lebo bez účastníkov komunikácie (interpretov jazykového znaku) nemá jazykový znak ani jazyková komunikácia zmysel. V dialektickej súvislosti treba posudzovať aj vzťah obsahovej a formálnej (predovšetkým fonologickej) stavby jazyka: určujúcim prvkom je obsahová stránka, lebo nie obsah sa prispôsobuje forme, ale forma obsahu.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

ČESNOKOV, D. I.: K voprosu o sootnošenii obščestvennyh nauk. In: Metodologičeskije voprosy obščestvennyh nauk. Leningrad 1968, s. 5–39.

DOBROV, A. A.: Věda o vědě. Úvod do teorie obecné vědy. Praha, Svoboda 1968. 286 s.

FILKORN, V.: Veda a jej metóda. *Filozofia*, 26, 1971, s. 606–618.

KEDROV, B. M.: Predmet i vzaimosviaz jestestvennyh nauk. Moskva 1962. 409 s.

KELLE, V. Z.—KOVAEZON, M. Ja.: K voprosu o klassifikacii obščestvennyh nauk. In: Metodologičeskije voprosy obščestvennyh nauk. Leningrad 1968, s. 40–57.

KOPNIN, P. V.: Logika vedeckého poznania. In: K otázkam metodologie vied. Bratislava, Pravda 1973, s. 73–89.

MOSTEPANENKO, N. M.: Dialektičeskij materialism i problema vzaimosvazi i vzaimodejstvija nauk. In: Metodologičeskije problemy vzaimosvazi i vzaimodejstvija nauk. Leningrad. Nauka 1970, s. 5–16.

NAUTA, D.: The meaning of information. 1. ed. The Hague — Paris, Mouton 1972. 314 s.

PECO, U.: La struttura assente. Introduzione alla ricerca semiologica. Milano, Bompiani 1968. (Poľský preklad: Pejzaž semiotyczny. Warszawa, PIW 1972. 404 s.)

PONZIO, A.: Produzione linguistica e ideologia sociale. Per una teoria marxista del linguaggio e della comunicazione. Bari, De Donato 1973. 253 s.

VETROV, A. V.: Lingvistika, logika, semiotika. Voprosy filosofii, 27, 1967, č. 12, s. 71–81.

ON THE STATUS OF LINGUISTICS

Summary

There are three principal factors in attempting to define the status of a science, namely the position in the system of sciences (1), the intrinsic structure of the science (2), and the relation to the conceptions and methods of other (related) sciences (3). The linguistics is here viewed as a social science (in contrast to the physical and biological sciences), as an anthropological science (in contrast to the sciences of the basis and to the sciences of the superstructure), and finally as a semiotic science (in contrast to the historical sciences and to the sciences of thinking). In conformity to the three-level partition of the sign the linguistics is divided into semantics, syntactics and pragmatics; the pho-

nology occupies a separate position as the science of the material side of the linguistics sign. With other sciences the linguistics is bound through the conceptual and methodical boxes. These boxes are introduced into the inductive-deductive exploration cycle, in which the ideas of the dialectical materialism and formal logic (as the integrative sciences) are used. As to the marxist conception of language it must be pointed out that the language is the product of human linguistic labour and that the pragmatistical level of the linguistic sign is of the greatest importance.

KATEGÓRIA SYSTÉMU V JAZYKOVEDE Z HĽADISKA FILOZOFIE

VIKTOR KRUPA

V prácach charakterizujúcich stav a metodológiu súčasného vedeckého výskumu sa zhodne konštatuje, že veda prechádza od rozdrobeného, statického opisu javov ako izolátov, od jednotlivých aspektov objektov k výskumu javov zo všetkých stránok a vo všetkých súvislostiach, teda k výskumu zložitých útvarov. Je preto pochopiteľné, že teoretici každej vedeckej disciplíny, a teda i jazykovedci, sa čoraz väčšími zaoberajú otázkami celistvosti a organizovanosti i kategóriami prvku, vzťahu, súvislosti, časti, celku, štruktúry a systému.

Objektívna realita netvorí zhluk izolovaných prvkov, ale naopak, predstavuje súhrn objektov pospájaných rozličnými spôsobmi a vzájomne sa ovplyvňujúcich. Vedu zaujíma vzájomné pôsobenie objektov a pri výskume tejto interakcie sa prichádza k záveru, že niektoré súvislosti sú tesnejšie, podstatnejšie, kým iné sú voľnejšie, menej podstatné. V závislosti od tesnosti súvislostí sa skutočnosť rozčleňuje na nenáhodné zoskupenia javov a predmetov. Takéto zoskupenia sa správajú *vzhľadom* na svoje okolie (pozostávajúce z analogických zoskupení) relatívne samostatne a nazývame ich systémami. Kategória systému sa všeobecne pokladá za výtvor vedy 20. storočia. V skutočnosti pojem systému a s ním tesne spätý pojem štruktúry má korene už v pokrokovej filozofii 19. storočia. Zákonito vyplynul zo všeobecnej zásady dialektickej metódy, rozpracovanej K. Marxom a F. Engelsom, ktorá vyžaduje od vedca, aby bral do úvahy vzájomnú spätosť javov skutočnosti. „Dialektika chápe veci a ich pojmové odrazy predovšetkým v ich súvislosti, v ich zrefazení, v ich pohybe,“ tvrdí F. Engels (1963, s. 46). Tu treba zdôrazniť, že F. Engels pokladá súvislosti za podstatné na ontologickej i na gnozeologickej rovine. V *Dialektike prírody* dokonca proklamuje potrebu rozvinúť všeobecnú povahu dialektiky ako vedy o súvislostiach na rozdiel od metafyziky (1963, s. 360). Na inom mieste hovorí výslovne o systematickej súvislosti prírodných procesov a vyžaduje od vedy, aby túto súvislosť nachádzala všade, v jednotlivostiach i v celku (ibid., s. 58). F. Engels však ide ešte ďalej a neváha označiť prírodu ako systém (ibid., s. 367, 477). Súčasne bližšie určuje systém ako súvislý celok telies, ktoré vzájomne súvisia, pôsobia na seba, ako sústavu súvislostí a procesov. Systém pozostáva zo súboru prvkov a zo súboru vzťahov

medzi nimi. Súbor týchto vzťahov označujeme pojmom štruktúra. Už u K. Marxa nachádzame definíciu štruktúry, ktorá v ničom nezaostáva ani za najmodernejším ponímaním štruktúry, o akom ešte budeme hovoriť. „V spoločenskej výrobe svojho života,“ píše Marx, „vstupujú ľudia do určitých nevyhnutných, od svojej vôle nezávislých vzťahov, výrobných vzťahov, ktoré zodpovedajú určitému vývinovému stupňu ich materiálových výrobných síl. Súhrn týchto výrobných vzťahov tvorí ekonomickú štruktúru spoločnosti“ (Marx, 1963, s. 36). Z Marxovej formulácie jasne vyplýva nielen povaha štruktúry ako súhrnu vzťahov, ale i dynamickosť systému a potreba historického prístupu ku štruktúre. Štruktúra sa mení, vyvíja, hoci — ako správne poznamenal F. Engels — štruktúra má konzervujúci charakter a zmeny v systémovej organizácii nastávajú následkom vývinu objektu (Engels, 1951, s. 32—33). Mimoriadne vysoko hodnotí prínos K. Marxa a F. Engelsa napríklad R. Bastide, zostavovateľ knihy *Sens et usages du terme structure* (1962), ktorý venoval pojmu štruktúry u klasikov celú jednu kapitolu (op. cit., s. 100—106). K. Marx používa pojem štruktúra popri pojmoch systém, forma i celok. Príklady na rozpracovanie pojmov systém a štruktúra by sa našli aj v Marxovom *Kapitáli*. Žiaľ, pri formovaní modernej systémovej teórie sa úloha marxizmu podceňovala. Možno konštatovať, že K. Marx a F. Engels zdôrazňovaním výskumu súvislostí a vzťahov metodologicky predbehli svojich súčasníkov a ich prínos nebol dodnes primerane ocenený. Z vedcov — filozofov i jazykovedcov — ktorí upozorňovali na príbuznosť systémovej metódy s princípmi marxizmu, hodno okrem H. Lefebvra spomenúť napríklad Z. S. Harisa (1957), I. Hrušovského (1964), L. K. Naumenka a G. A. Jugaja (1968), A. S. Melničuka (1970).

Všestraný výskum všetkých objektov z rozličných aspektov a v rozličných súvislostiach je v úplnom súlade so zásadami dialektickej metódy. Každá vedecká disciplína — pokiaľ dosiahla istú úroveň vývinu — si kladie za úlohu skúmať systémove objekty. V teoretickej fyzike sa pristupuje k výskumu štruktúry elementárnych častíc, v biológii sa preniká do štruktúry genetického kódu a organizmy sa opisujú ako fungujúce adaptívne systémy. Kybernetika, ktorá patrí medzi najmladšie odvetvia vedy, analyzuje riadiace systémy. Štruktúrna usporiadanosť sa však neuplatňuje iba v prírode, ale aj v ľudskej spoločnosti, ako vieme už od Marxa. Preto hrá pojem systému a štruktúry významnú úlohu aj v spoločenských vedách — v ekonomike, sociológii, psychológii, jazykovede atď.

Je pravda, že dnes by sme ťažko našli teoretika, ktorý vo svojich prácach nepoužíva pojem systém. Nie každému je však jasný obsah tohto pojmu, ba dokonca treba pripustiť, že nejestvuje jediná všeobecne uznávaná definícia systému. Klasická termodynamika narába iba so zatvorenými systémami, t. j. so systémami bez látkovej výmeny s prostredím. Pokusy aplikovať klasickú

termodynamiku na živé organizmy boli vopred odsúdené na neúspech. O ďalšie rozpracovanie pojmu systém sa pričínili L. von Bertalanffy (1957) v oblasti biológie. Bertalanffy presvedčivo poukázal na to, že organizmus nemožno pokladať za zatvorený systém v stave rovnováhy a položil základy teórie otvorených systémov. Systém chápal ako komplex prvkov pôsobiacich vzájomne na seba. Nik nepopiera, že Bertalanffy sa významne zaslúžil o rozpracovanie teórie systémov, ale nemožno súhlasiť s jeho úsilím povýšiť všeobecnú teóriu systémov na akúsi filozofiu modernej vedy. A. D. Hall a R. E. Fagen (1956) chápu zase systém ako súhrn objektov spolu so vzťahmi medzi objektmi a medzi ich vlastnosťami. Pritom majú na mysli vzťahy, ktoré sečlujú systém dovedna. Je však otázne, či má zmysel hovoriť o vzťahoch medzi vlastnosťami, lebo objekty nejestvujú mimo vzťahov a vlastnosti objektov sa prejavujú iba v ich vzájomnom pôsobení, teda vo vzťahoch. V. S. Tuchtin (1968) vo svojom pozoruhodnom článku poukazuje na dôležitosť pojmu vzťahu a na význam kategórie systému pre matematiku. Podľa neho systém je množina vzájomne spätých prvkov, vyznačujúca sa istou usporiadanosťou vzhľadom na určité vlastnosti a súvislosti, ako aj relatívne stálou jednotou, charakterizovanou vnútornou celistvosťou a prejavujúcou sa v relatívnej nezávislosti správania alebo jestvovania tejto množiny v okolitom prostredí (ibid., s. 48).

Otvorené systémy predstavujú neobyčajne dôležitý a rozšírený typ systémov, lebo existujú vo veľmi početných oblastiach, nevynímajúc techniku, biológiu, psychológiu ani lingvistiku. Systémy definujeme najčastejšie ako otvorené preto, že sú buď vystavené rušivým vplyvom okolia, alebo preto, že sú adaptívne, t. j. správanie systému v budúcnosti závisí od miery a spôsobu prispôsobovania sa čiže akomodácie.

Podľa V. Filkorna je systém protikladom chaosu a neporiadku. Je to množina prvkov, ktoré presne vymedzeným spôsobom medzi sebou súvisia tak, že množina tvorí akúsi jednotu alebo celok (Filkorn, 1971, s. 607).

Prakticky všetky definície systému majú spoločné to, že hovoria o množine prvkov a o množine vzťahov medzi prvkami. Príslušnosť prvkov k systému je určená práve cez množinu vzťahov, ktoré robia zo súhrnu prvkov celok, správajúci sa vo svojom bezprostrednom okolí ako relatívne samostatná, relatívne uzavretá entita. Množina prvkov sa obyčajne označuje termínom inventár, kým pre množinu vzťahov sa používa termín štruktúra. Štruktúra je usporiadanosť prvkov systému, je to sieť vzťahov, akási abstraktná schéma systému.

Pre úplnosť treba spomenúť, že nie všetci filozofi alebo jazykovedci chápu systém a štruktúru takto. Niektorí používajú tieto dva termíny ako synonymá (J. Piaget, 1971) alebo v presne opačnom význame (M. M. Makovskij, 1971). Aj R. Kalivoda (1969, s. 114) poníma štruktúru ako nadradenú pojmu systému.

Ako jeden z prvých pokusov o rozpracovanie filozofickej kategórie systému v jazykovede z hľadiska dialektického materializmu možno kvalifikovať Melničukov článok, uverejnený pred niekoľkými rokmi vo *Voprosch jazykoznanija* (1970). Melničuk chápe systém a štruktúru ako dve stránky jedného a toho istého pojmu. Zatiaľ čo systém podľa neho poukazuje na spôsob spojenia prvkov tvoriacich zložitejší celok, štruktúra poukazuje na spôsob rozčlenenia celku na prvky. Je to síce originálny postreh, ale vonkoncom nepresný. Systém a štruktúra nie sú totiž dva koordinované, hierarchicky rovnoprávne pojmy, a preto ich nemožno pokladať za dve stránky jednej a tej istej veci. Pojem štruktúry je podradený pojmu systém, je abstraktnejší a je koordinovaný, teda hierarchicky rovnocenný pojmu inventára systému. Štruktúra je predsa sieť vzťahov, ktoré zo súboru prvkov vytvárajú celok, teda štruktúra je syntetizujúci, nie analytizujúci faktor. Zbytočnými sa nám vidia aj úvahy, či do štruktúry patria aj prvky, alebo či štruktúra pozostáva iba zo schémy vzťahov medzi prvkami. Melničuk prichádza k pochybenému záveru, že do štruktúry patria i prvky. Odôvodňuje to tak, že vzťahy bez prvkov nejstávajú, no zabúda, že mu potom štruktúra vlastne splýva so systémom. Rovnako však nejstávajú prvky systému bez vzťahov. Ak tvrdíme, že štruktúra pozostáva len zo vzťahov, to ešte ani zďaleka neznamená, že prisudzujeme vzťahom akúsi ideálnu existenciu, nezávislú od substancie, t. j. od prvkov. Nik nepopiera, že štruktúra ako súbor vzťahov medzi prvkami (ale bez prvkov) je abstrakcia; no ak zahrnieme do štruktúry aj prvky, načo potom rozlišovať medzi systémom a štruktúrou? To si uvedomuje i Melničuk, lebo dosadzuje do svojej schémy termín formálna štruktúra (namiesto termínu štruktúra), a dáva tak nevdojak za pravdu našim úvahám.

Ako sme sa presvedčili, veľa nedorozumení a nejednotností sa vyskytuje práve pri charakteristike vzájomného vzťahu medzi inventárom a štruktúrou. Systém sa odlišuje od náhodného aglomerátu objektov najmä v tom, že jeho vlastnosti sa nerovnajú sume vlastností prvkov. Tento rozdiel vyplýva práve z pôsobenia štruktúry. Prvky a štruktúra sú teda závislé, presnejšie povedané, relatívne závislé. Štruktúra objektu je na jednej strane určovaná vlastnosťami prvkov ako takých; to znamená, že istému súboru prvkov nemôže zodpovedať ľubovoľná štruktúra. Súčasne však je štruktúra systému určovaná aj vonkajšími podmienkami, hoci sprostredkovane. To je nevyhnutný následok zapojenia systému do okolia, ktoré má takisto systémovú povahu a je spojené so skúmaným systémom cez množinu vstupov a výstupov. Relatívna závislosť znamená relatívnu nezávislosť. Ak istú časť prvkov vystriedajú iné, štruktúra sa môže zachovať nezmenená. To pozorujeme i pri jazykových zmenách. Keď však stupeň alebo množstvo zmien prekročí istý prah, prichádza ku kvalitatívnemu skoku a štruktúra sa mení, stráca niekdajšiu identitu.

Cez vzťah inventára a štruktúry sa dostávame k otázke zmeny, vývinu

systému, teda k otázkam, ktoré nerozlučne súvisia so správaním sa systému v jeho okolí. Ak objektívnu realitu chápeme ako súbor systémov v interakcii, materialistické hľadisko nás zaväzuje hľadať príčiny zmien postihujúcich tieto systémy vnútri súboru systémov, vo vzájomnom pôsobení systémov. Každý systém je relatívne autonómna jednotka, a teda je mu vlastná istá tendencia zachovať sa, istá zotrvačnosť. V súlade s touto črtou sa usiluje modifikovať okolie tak, aby vyhovovalo vnútornému usporiadaniu systému. Túto tendenciu nazýva J. Piaget asimilácia (1971, s. 69). Ak však táto tendencia nedokáže rozriešiť protirečenie medzi systémom a jeho okolím, uplatňuje sa opačná tendencia — systém sa musí sám prispôbiť okoliu tak, že sa zmení pod tlakom vonkajších síl, podnetov, informácií a pod. Tejto procedúre sa hovorí akomodácia (Turner, 1973). Je to proces protikladný asimilačnému procesu. Asimilácia má tendenciu opakovať sa, ak to situácia umožňuje. Táto reprodukčná asimilácia (Piaget, 1971, s. 131) je v súlade s požiadavkou čo najefektívnejšieho, čo najúspornejšieho fungovania systému, pretože umožňuje vyrovnanie systému s okolím pomocou už existujúcich mechanizmov. Asimilácia je zjavne stabilizačný činiteľ, lebo smeruje k zachovaniu statu quo v systéme. Zo zákona o všeobecnej súvislosti javov a z neexistencie uzavretých, izolovaných systémov vyplýva pre všetky systémy nevyhnutnosť ustavičných zmien, ktorej jedinou alternatívou je zánik. Stabilita systému je relatívna. Nijaký systém nie je absolútne stabilný, teda nejestvujú systémy, ktoré by svoj vzťah k okoliu upravovali len pomocou asimilácie. Ak si predstavíme súhrn systémov, riadiacich sa vo svojich vzájomných vzťahoch len asimilačnými pochodmi, potom by takéto systémy v konečnej inštancii zákonito dospeli k úplnej izolovanosti. To je však nemožné, pretože úplne uzavretý systém je iba vedecká abstrakcia. A preto popri asimilačných pochodoch, majúcich konzervujúcu, stabilizačnú povahu, v každom systéme pôsobia aj činitele opačné, evolučné (akomodačné), ktoré umožňujú systému meniť sa, ak si to vyžaduje tlak okolia. Takéto ponímanie systému je výrazne dynamické, lebo diachronické zmeny, neprestajné obnovovanie, reštruktúracia v interakcii s okolím sa pokladá pri ňom za *conditio sine qua non* existencie systému. To sa v plnej miere vzťahuje nielen na vzájomné pôsobenie objektívnych systémov, ale i na interakciu reflexívnych poznávacích systémov (medzi ktoré patrí jazyk) s objektívnou realitou ponímanou ako súbor systémov. Jazyk má povahu odrazového javu a slúži na komunikovanie o celej realite (objektívnej i subjektívnej) a príčiny jeho vývinových zmien treba hľadať v potrebe adekvátnej a efektívnej komunikácie o celej realite. To znamená, že príčiny vývinu jazyka sa nachádzajú mimo neho, ale súčasne systémová povaha jazyka zaručuje, že v ňom nastávajú iba také zmeny, ktoré umožňuje jeho vnútorná zákonitosť, jeho štruktúra. Treba zdôrazniť, že sú to pomalé, postupné zmeny a ich kvantita i tempo sú obmedzované potrebami

efektívnosti komunikácie a tak držané na pomerne nízkej hladine. To je konzervatívna stránka jazyka. Evolučná, dynamická stránka jazyka sa prejavuje v jazykovom systéme prítomnosťou archaizmov, neutrálnych prvkov a neologizmov, ktoré sa na synchronickej rovine javia ako varianty, odlišujúce sa nerovnakým typom a nerovnakým stupňom produktívnosti. Stupeň produktívnosti odlišuje neutrálne jazykové prvky na jednej strane od archaizmov a neologizmov (ktoré sú menej frekventované) na druhej strane, kým archaizmy sa líšia od neologizmov typom produktívnosti. Typ produktívnosti sa diachronicky, po časovej osi, prejavuje buď ako klesavý (pri archaizmoch), alebo ako stúpavý (pri neologizmoch) a synchronicky zrejme ako ustrnutosť v distribúcii (archaizmy) na rozdiel od väčšej rozmanitosti v distribúcii (neologizmy).

Potreba komunikovať o neobmedzenom počte javov a spojitostí viedla k dvojestupňovému usporiadaniu jazyka, takže nepočtené prvky schopné rozlišovať význam, slúžia ako stavebné kamene prvkov, prenášajúcich význam. Významonosné prvky sú designatívne alebo formatívne (v inej terminológii asociačné alebo relačné) a jedny i druhé tvoria paradigmatické rady. Sú to vlastne paradigmatické systémy, ktorých prvkami sú jednotlivé jazykové jednotky na základe substituovateľnosti vo funkčnej pozícii. Funkčná pozícia sa dá definovať na syntagmatickej úrovni. Jazyk má i syntagmatické systémy, a to na viacerých rovinách zložitosti. Tie sa skladajú z pozícií, do ktorých sa dosadzujú prvky rozličných paradigmatických systémov podľa toho, čo chce hovoriaci povedať, a na základe vzťahu kompatibility. Paradigmatické systémy sú z hľadiska reči potenciálne, kým syntagmatické systémy sú aktuálne. Rečová činnosť je teda aktualizácia a dá sa veľmi zjednodušene charakterizovať ako transformovanie paradigmatických systémov do systémov syntagmatických. Transformačná fáza sa skladá z presne vymedzeného súboru pravidiel, keďže pravidlo môžeme definovať ako vzťah medzi potenciálnym a aktuálnym systémom. Súbor aktuálnych a potenciálnych systémov tvorí dovedna dynamický systém. Súbor potenciálnych systémov a pravidiel predstavuje gramatiku. Transformácia patrí medzi kardinálne postupy v jazyku, hoci nie transformácia v úzko generatívnom zmysle slova. Všetky transformácie prebiehajú v čase, ale delíme ich na synchronické a diachronické. Synchronické transformácie sú vzťahy medzi paradigmatickými a syntagmatickými systémami a sú reverzibilné. Naproti tomu diachronické transformácie sú vzťahy, pomocou ktorých alebo cez ktoré súvisí staršia fáza paradigmatického (syntagmatického) systému s novšou fázou paradigmatického (syntagmatického) systému, a sú to transformácie ireverzibilné. Za zdanlivý paradox možno pokladať to, že ireverzibilné diachronické transformácie sú kumulatívnym produktom reverzibilných synchronických transformácií, keďže jazyk reálne existuje jedine v rečovej činnosti. Neodmysliteľnou zložkou rečovej

činnosti je linearizácia, ktorá sa však uskutočňuje až v poslednej inštancii, pretože i schémy viet, teda syntagmatických jednotiek, sú v podstate nelineárne. Dosiaľ sme hľadeli na rečovú činnosť iba z aspektu hovoriaceho. Často sa hovorí, akoby činnosť počúvajúceho bola presným opakom činnosti hovoriaceho. To však nie je pravda, pretože počúvajúci vlastne nerozkladá vnímané lineárne syntagmatické jednotky do paradigiem, ale iba konfrontuje počuté s paradigmatickými radmi vo vlastnom vedomí a dešifruje ich vzťahy na základe tých istých pravidiel, ktoré používa ako hovoriaci. Vzťah hovoriaceho a počúvajúceho v rečovej činnosti je teda asymetrický a príčiny jazykových zmien treba hľadať medziiným aj tu. Asymetrickosť sa prejavuje v rečovej situácii aj tak, že hovoriaci môže byť iba jeden, kým počúvajúcich môže byť viac, a spôsob dešifrovania nie je u nich ani zďaleka vždy rovnaký.

Rečová činnosť a jej konečný produkt, t. j. reč, je jediná forma objektívnej existencie jazyka. Bezprostredne, zmyslovo vnímateľné sú iba finálne, lineárne syntagmatické systémy. V reči sa systematickosť prejavuje v pravidelnej rekurencii jednotiek, v ich spojeniach, variabilite i konštantnosti. Úlohou synchronnej jazykovedy je odhaľovať vzťahy medzi prvkami syntagmatických systémov a rekonštruovať z nich paradigmatické systémy a súvislosti medzi nimi. Jazyk plne zodpovedá piagetovskej koncepcii systému ako konštruovania (Piaget, 1971, s. 131) a dávnej koncepcii jazyka ako činnosti. Jazyk je systém, presnejšie povedané, supersystém navzájom prepojených, hierarchicky usporiadaných systémov a podsystémov, ktorý podlieha postupným diachronickým zmenám, neprestajne sa vyvíja a je relatívne otvorený, a to nielen smerom k objektívnej realite, ale aj smerom k iným jazykom. Jazyk je systém v stave pohyblivej rovnováhy. Ako komunikačný prostriedok sa odlišuje od mnohých iných systémov (napríklad fyzikálnych alebo biologických) v tom, že jeho *raison d'être* sa nachádza plne mimo neho. Z toho vyplýva, že z hľadiska jazykového systému nie sú podstatné materiálne vlastnosti substancie, t. j. prvkov, ale im pripisované vlastnosti, teda význam, ktorý prenášajú — hoci, pochopiteľne, aj materiálne vlastnosti jazykových prvkov majú limitujúci vplyv na štruktúru jazyka. Takéto systémy nazýva V. M. Solncev (1971, s. 15) druhotnými materiálnymi systémami. Popri druhotných existujú i prvotné materiálne systémy a ideálne systémy, ktoré sú vlastne priamym alebo sprostredkovaným odrazom rozličných prírodných systémov. Systémovosť nie je iba vlastnosťou subjektívneho odrazu, ale nachádzame ju i v realite a úlohou vedy je túto systémovosť odhaľovať. V marxistickej filozofii sa systémové vlastnosti pripisujú i realite, a preto je systém súčasne kategóriou ontologickou i gnozeologickou (Kocman, 1972, s. 181). Veľmi výstižne to formulovali F. Charvát a J. Kučera (1969, s. 1406): „Systém teda pokladáme za gnozeologickú kategóriu. Súčasne je však systém kategóriou ontologickou ... Systém je dialektickým riešením protirečení medzi ob-

jektom a subjektom, lebo odráža systémové vlastnosti objektu a záujmové hľadisko subjektu...“

Vedu — a teda aj lingvistiku — vo vzťahu ku skúmanej realite možno chápať ako systémový odraz. Cieľom vedeckého skúmania je potom odhaľovať, opisovať a vysvetľovať systémové vlastnosti skúmanej oblasti. Každá vedecká teória obsahuje momenty asimilatívne, t. j. stabilizačné, a momenty akomodatívne, t. j. evolučné. V procese verifikácie prechádza jednak štádiom asimilačným, keď sa vedec usiluje vysvetliť pozorované javy v zhode so svojou teóriou, a jednak, ak narazí na javy nezlučiteľné s touto teóriou, prechádza do štádia akomodačného, keď teóriu modifikuje a prispôsobuje novým skutočnostiam. Veda predstavuje, ako hovorí V. Filkorn (1971, s. 621), pulzujúci dynamický systém, tok, v ktorom sa z času na čas urobia akési priehrady; v nich sa na čas prúd zastaví, život sa ustáli, „zreorganizuje“ a potom pod vplyvom stále nových prítokov sa ešte silnejším prúdom pohne ďalej. Takto chápaná veda sa zakladá na systémovom prístupe. Systémovú metódu treba starostlivo odlišovať od štrukturalizmu, ktorý absolutizoval štruktúru, zanedbával výskum substancie a vedome alebo podvedome sa povyšoval na filozofiu vedy, ak nie dokonca na ideologickú doktrínu. V americkom lingvistickom deskriptivizme štrukturalizmus sklzol na vyslovene idealistické pozície u tých jazykovedcov, ktorí popierali objektívnu existenciu štruktúry a hlásali arbitrárnosť vzťahu medzi deskripciou a opisovanou jazykovou realitou. Aj dánski štrukturalisti pripisovali systému v jazyku ideálnu povahu a tak vlastne existenciu tohto systému negovali. Na rozdiel od štrukturalizmu systémová metóda zdôrazňuje potrebu skúmať obidve stránky objektívne existujúcich jazykových systémov, substanciu i štruktúru. Systémová metóda predstavuje čiastkový prípad všeobecného princípu marxistickej dialektickej metódy, ktorá vyžaduje od bádatela, aby bral do úvahy vzájomnú spätosť javov, a teda i zákonitú, podstatnú súvislosť vnútri skúmaného javu, medzi časťami celku (Melničuk, 1970, s. 19—20). Jazyk, podobne ako každý objekt skúmania, predstavuje oblasť prakticky nevyčerpatelnú pre poznanie. Z toho A. S. Melničuk vyvodzuje, že výskum jazyka nemožno zredukovať na konštruovanie abstraktných modelov jeho štruktúry, a vyslovuje názor, že sa ani v budúcnosti nepodarí skonštruovať takú abstraktnú, matematicky plauzibilnú štruktúru jazyka, ktorá by úplne odrážala všetky objektívne vlastnosti jazyka (op. cit., s. 32). V tomto bode Melničukov názor odporuje zásade o všeobecnej súvislosti javov, vlastnej dialektickej metóde, a zatláča do úzadia úlohu vedy odlišovať podstatné od nepodstatného. Podľa nášho názoru je bližšie pravde stanovisko V. S. Tuchtina. Tento sovietsky marxistický filozof, ktorý úspešne integroval kategóriu systému do marxistickej dialektiky, zdôrazňuje, že systémový prístup je univerzálny; základnou úlohou vedeckého poznávania je odhaľovanie obsahu objektu ako systému vyznačujúceho sa štruktúrou. Podľa

neho všetky vlastnosti objektov možno podať ako závislé od štruktúry, organizácie objektov. A napokon, otázka štruktúrnej interpretácie tzv. neusporiadaných vlastností je podľa neho pseudootázkou. Pojem poriadku a neporiadku je relatívny, pretože vlastnosti neusporiadané z hľadiska daného vzťahu vystupujú z hľadiska druhého vzťahu ako usporiadané (Tuchtin, 1968, s. 51—52).

Kabinet orientalistiky SAV
Bratislava, Klemensova 27

Bibliografia

- BERTALANFFY, von L.: Allgemeine Systemtheorie. Deutsche Universitätszeitung, 1957, č. 5—6, s. 9.
- ENGELS, F.: Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu. Bratislava, Pravda 1951, s. 32—33.
- ENGELS, F.: Anti-Dühring. In: K. Marx—F. Engels, Spisy zv. 20. Praha, Svoboda 1963. 800 s.
- ENGELS, F.: Dialektika prírody. In: K. Marx—F. Engels, Spisy zv. 20. Praha, Svoboda 1963. 800 s.
- FILKORN, V.: Veda a jej metóda. Filozofia, 26, 1971, s. 607.
- HALL, A. D. — FAGEN, R. E.: Definition of System. General Systems I. 1956. s. 18—28.
- HARRIS, Z. S.: Selected writings of Edward Sapir. (Language, culture and personality.) Language, 37, 1957, s. 297.
- HRUŠOVSKÝ, I.: Struktur und Dialektik. Das dialektische Gesetz. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964.
- CHARVÁT, F. — KUČERA, J.: Závislosť a politický systém. Nová mysl, 23. 1969, s. 1406.
- KALIVODA, R.: O štruktúre a štrukturalizmu. Filozofický časopis, 17, 1969, s. 114.
- LEFEBVRE, H.: Le concept de structure chez Marx. In: Sens et usage du terme structure. The Hague, Mouton 1962. s. 100—106.
- MAKOVSKIJ, M. M.: Teorija leksičeskoj atrakceji. 1. izd. Moskva, Nauka 1971. s. 11.
- MARX, K.: Ku kritike politickej ekonómie. In: K. Marx—F. Engels, Spisy zv. 13. Praha, Svoboda 1963, s. 36.
- MELNIČUK, A. S.: Poňatija sistemy i struktury v svete dialektičeskogo materializma. Voprosy jazykoznanija, 19, 1970, č. 1, s. 19—23.
- NAUMENKO, L. K. — JUGAJ, G. A.: Kapital Marxa i metodologija naučnogo issledovanija. Moskva 1968.
- PIAGET, J.: Štrukturalizmus. 1. vyd. Bratislava, Pravda 1971. 162 s.
- SOLNCEV, V. M.: Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije. 1. izd. Moskva, Nauka 1971. 288 s.
- TURNER, T.: Piaget's structuralism. American Anthropologist, 75, 1973, s. 355.
- TUCHTIN, V. S.: Sistemno-strukturnyj podchod i specifika filosofskogo znanija. Voprosy filosofii, 23, 1968, č. 11, s. 48.

CATEGORY OF SYSTEM IN LINGUISTICS FROM THE VIEWPOINT OF PHILOSOPHY

Summary

Most scholars are prone to regard the category of system as a product of this century. In fact the idea of system is of a much older date and it occurs in the works of progressive philosophers of the 19th century. F. Engels defines system as a whole of interrelated elements and K. Marx' definition of structure as a set of interrelations has survived till this day. However, the general theory of systems as a separate branch of study is relatively recent. The category of system is in full agreement with the method of dialectical materialism that views each system as interrelated with its environment. This implies the need of an incessant change and development. In other words, all systems are open and a closed system is merely an abstraction. While the structural approach concentrated upon the study of relations, the new, so-called systemic approach stresses the need to investigate both aspects of objects (interpreted as systems), i.e. not only relations but also substance.

ON TWO USES OF THE PRONOUN *IT*

EVA RUŽIČKOVÁ

O. The many-sided character of the pronoun *IT* has intrigued many linguists. Already Jespersen in his work mentions its different uses. In the history of linguistics have been registered numerous attempts to differentiate various uses of the said pronoun. Most of them, however, differ in the results arrived at, not to speak about differences in terminology.

In the present paper two uses of *IT* are presented which are usually called impersonal and anticipatory *IT*. The distinction of these two uses of *IT* is based on the differences in their syntactical functions.

Now let us survey the problem of the pronoun *IT* viewed from the stand-points of some linguists:

1.0. O. Jespersen (1965, § 11.8₁), in his *Modern English Grammar* and *The Philosophy of Grammar*, generally introduces two different uses of *IT*. The first of them is impersonal and is found with verbs which in the oldest period did not need to express the subject; only later was added a neuter pronoun (*hit*), which is always required in the modern period. Such impersonal *IT* precedes impersonal verbs denoting natural phenomena, as e.g. *It rains*.

The other use of *IT* is found in those sentences in which the dependent clause is placed at the end and in the main clause is represented by *IT* which is called preparatory or representative. O. Jespersen is quite up to date in referring to this sentence construction by the term 'extraposition', although he uses the term in a wider sense of the word than in present-day linguistics. By this term he means also instances of apposition, as in *I discovered Mont Blanc, that giant among mountains* as well as instances of provisionally used pronouns, such as in *He is a clever boy, that Tommy Smith* (ibid., p. 357).

1.1. E. Kruisinga (1932, § 2077) speaks of what he calls formal *IT*, which is the pronoun acting as a subject without a meaning. It occurs in sentences:

1. with verbs expressing the phenomena of the weather (*it snows*)
2. with *TO BE*
  - a. in sentences expressing time (*it is 8 o' clock*)
  - b. in sentences with an adjective or noun to express the temperature or the weather generally (*it is hot, it is frosty weather*)
  - c. in sentences with an adjective or noun followed by a verb stem with

TO, or by an *ING*-form used as adjunct (*it is difficult to prevent this, it is convenient arriving in London on Sunday*).

1.2. O. Jespersen treats systematically neither impersonal verbs, nor impersonal constructions or sentences with the representative *IT*. But his division of non-personal pronouns is still valid.

E. Krusinga, on the other hand, merges two different uses of *IT* under one heading 'formal *IT*', i.e. he does not distinguish between the impersonal *IT* incorporated in his group 1 and 2ab and the representative *IT* in his group 2c. E. Krusinga rejects this interpretation of 2c, which is evidently based on the assumption that the subject ought to express a meaning, but as he asserts, this has not been proved. In compound sentences (§ 2252) the subject *IT* expresses no meaning, but that is of no essential importance grammatically, for the circumstance does not alter the structure of the sentence.

1.3. J. L. Morgan (1968) regards as justified the treatment of both Jespersen's uses of *IT* (impersonal and preparatory) in the subject position as these two uses are only apparently different. The evidence for this proposal is given in the form of the reduction rule which is possible only if analysed pronouns are morphologically identical. Then the latter pronoun may be reduced. Compare Morgan's examples (*ibid.*, p. 84):

(1) *The pilot couldn't land his plane at O'Hare because it was dark and it was snowing and it was hard to see the runway*

(2) *The pilot couldn't land his plane at O'Hare because it was dark and snowing and hard to see the runway*

The first sentence presents two examples of impersonal *IT* (*it was dark, it was snowing*) and one of preparatory *IT* (*it was hard to see the runway*) in Jespersen's terminology. Under reduction rule *IT* appears in the surface structure only with the first construction with *IT* (i.e. *it was dark, in this set of sentences*). With the remaining constructions *IT* although present in the deep structure is reduced in the surface structure. Both (1) and (2) are acceptable. J. L. Morgan tries to formulate identity criteria necessary for any reduction rule. He comes to the conclusion „that the *IT* is totally devoid of any features relevant to identity..." (*ibid.*, p. 86). He states that in some sentences as in (3) the deletion of *IT* is unacceptable, although the two *IT*'s have the same general features.

(3) * *The bad thing about smoking cigarets is that it's a dirty habit and easy to become dependent on it*

(4) *The bad thing about smoking cigarets is that it's a dirty habit and it's easy to become dependent on it*

1.4. It seems that (2) is grammatically correct. Although the three *IT*'s contained in (2) are not referentially identical (two of them are impersonal and one preparatory) all of them are non-personal pronouns. Sentence (3)

again, is unacceptable although the pronouns used here have some general features in common. They are both pronouns and syntactically they both act as subjects. The *IT* in '*it's a dirty habit*' is personal referring to the noun smoking, while the *IT* in '*it's easy to become dependent on it*' is not personal but representative. If the morphological identity of the pronouns in question is a sufficient criterion for the reduction rule, then it is already applied in (1), (2), and (4). Personal and impersonal pronouns do not have the same morphological characteristic features (cf 2.2a). J. L. Morgan shows that there is no difference between impersonal and preparatory *IT* (using Jespersen's terminology) and that, therefore, the reduction rule may be applied to (2). From the morphological point of view he is right. But there is still some evidence about their difference from the syntactical point of view, because the two *IT*'s, the impersonal (*IT*_{2a}) and the preparatory (*IT*_{2b}) do not appear in the same kinds of syntactical constructions (cf 2.3).

Character of IT₁ and IT₂

2.0. There are two *IT*'s to be considered in English: *IT*₁ and *IT*₂. Although they are homonymous, they constitute two different syntactic entities with different syntactic functions. In 2.1., 2.2. are presented morphological and syntactic characteristics of both *IT*₁ and *IT*₂.

2.1. *IT*₁ is a true personal pronoun, its index contains the features of 3rd person sg neuter. *IT*₁, like any personal pronoun, takes the place of nouns, although it does not always occupy the same position as nouns. Even then, however, the identity of functions of *IT*₁ and the noun is clear from the context or from the situation, e.g.

(5) *Take off your coat*

(6) *Take it off*

2.2a. On the surface, *IT*₂ is homonymous with *IT*₁. But it has none of *IT*'s morphological characteristics, neither gender, number, nor person, as can be seen from (7) and (8) below. Their comparison shows that the form of *IT*₂ may lead to false conclusions about its feature index:

(7) *IT*₂ *seems to be raining* | **They seem to be raining*

(8) *IT*₁ *(the plane) flies quickly* | *They fly quickly*

2.2b. As far as the syntactic characteristic is concerned, one finds that unlike *IT*₁, the *IT*₂ cannot be taken as the substitute of any extra-lingual reality expressed by a noun or a noun phrase. *IT*₂ is thus a purely formal grammatical device which in the course of history of English has been installed in the position of the subject so as to make the word-order conform to the most common English sentence pattern 'the subject + the predicate'.

It is a well known fact that in languages with obligatory overt subjects, some grammatical device is inserted in the position of the subject, although it refers to no extralingual reality. Contrary to this, in languages where the subject need not be explicitly expressed, the sentences without subjects are not felt as incomplete. Compare the following English and Slovak sentence:

(9) *It seems it is dark in the cellar*

(10) *Zdá sa, že v pivnici je tma*

Note that IT_2 cannot replace any noun or noun phrase which refers to some physical object. IT_2 is no more than a formal grammatical device used to fill in the vacant slot preceding the finite verb. Such a vacant slot may occur if there is no extra-lingual reality to which it might refer (as e.g. in (16)). If again, for some reason, the subject is shifted to some other place in the sentence, IT_2 fills the vacant place before the finite verb (this is the case in (14) and (15)). If, however, the dependent clause precedes the predicate of the main clause (as in (13)), there is no need for IT_2 to anticipate the forwarded clause, it is consequently omitted.

(11) *The car happened to run into the shop-window*

(12) IT_1 *happened to run into the shop-window*

(12) * IT_2 *happened to run into the shop-window*

(14) IT_2 *happened that the car ran into the shop-window*

(15) IT_2 *happened that IT_1 ran into the shop-window*

(16) IT_2 *is raining*

(17) *That the car ran into the shop-window terrified the manager*

Let us consider (11)–(15). (12) is a paraphrase of (11). IT_1 of (12) replaces the equivalent noun 'the car' of (11). The same situation may be found in case of IT_1 of (15) which replaces the equivalent phrase 'the car' of (14). On the other hand, IT_2 in (13) cannot replace the noun of the equivalent sentence (11). (13) is then ill-formed. IT_2 represents a dependent clause 'that the car ran into the shop-window' following the predicate of the main sentence (14) (cf 2.2b.). IT_2 formally refers to a part of the sentence. Semantically though, IT_2 does not represent the extra-lingual reality presented by the analysed part of the sentence.

2.3. If we pursue our analysis still further, we find that, as a matter of fact, among the instances of IT_2 two different kinds of IT can be distinguished. Both of them, of course, differ in nature from IT_1 because both are mere formal phenomena. Being in the position of the subject, IT_2 has two sub-categories:

IT_{2a} , which fills in the vacant slot before the predicate and refers neither to some object of the extra-lingual reality (as IT_1 does) nor to some formal part of the sentence under analysis (as IT_{2b} does).

IT_{2b} , which fills in the vacant slot before the predicate and does not refer

to any object of the extra-lingual reality. It refers, however, to some part of the sentence under analysis. IT_{2b} thus acts as a device preventing a member of the sentence from being overloaded with content when functioning as the subject and placing it in the position of the predicative complement. It should be noted that IT_{2b} cannot be identified with the personal pronoun IT_1 only because of its ability of substitution. Although IT_{2b} is homonymous with IT_1 , it has none of IT_1 's morphological characteristics (cf 2.2a).

Syntax and Semantics of IT_{2a} and IT_{2b}

3.0. When studying groups of verbs in various environments, one can notice that verb, together with their complements, create certain patterns. These patterns contain definite groups of verbs which seem to be semantically related.

3.1. Let us take verbs denoting the activity of senses (*verba sentiendi*)¹ to illustrate this point. The verb 'to taste' appears in a variety of contradictory environments:²

- +trans, +progr
- (18) *Mary tastes the soup*
- (19) *Mary is tasting the soup*
- trans, +progr
- (20) *Mary tasted slyly of the cake*
- (21) *Mary was tasting slyly of the cake*
- +trans, -progr
- (22) *I taste some salt in the tea.*
- (23) **I am tasting salt in the tea*
- trans, -progr
- (24) *It tastes sour, it tastes like yogurt*
- (25) **It is tasting sour, *it is tasting like yogurt*

Within these four different groups there is some syntactical coherence. If the semantics of the four separate groups is considered, it can be concluded that the verb 'to taste' has its own meaning in each of them. The semantics of 'to taste' then varies from sentence to sentence corresponding to the changing syntactic pattern:

1. +trans, +progr verb represents a conscious action of the subject-agent leading to perception of the object;

¹ Cf. Palmer's definition of *verba sentiendi*.

² +progr = progressive verb which „usually denotes an action or an activity as in progress“ (Zandvoort, 1969, p. 37); +trans = transitive verb which is „followed by a noun or pronoun denoting a person or thing affected by the action expressed by the verb“ (ibid., p. 199).

2. -trans, +progr verb represents the action of the agent leading to perception;
3. +trans, -progr means to experience or **undergo** some perception passively;
4. -trans, -progr means to present itself to the tactile sense of the patient, a specifying adjective is usually used in the predicate.

The verb in 1,2 is active having the conscious agent in the role of the subject. Verbs in 3,4 are stative referring to some experience of the patient undergoing sensation of some sort.

Compare other verbs of senses in the following table:

+ trans + progr	+ trans - progr	- trans + progr	- trans - progr
look at listen to smell feel taste	see hear smell feel taste	look listen smell feel taste	look sound smell feel taste appear seem

General verbs of appearance (*seem, appear*) can be replaced by other verbs indicating one of five senses nearly without restriction:

(26) *Their music* $\left. \begin{array}{l} \textit{sounds} \\ \textit{seems} \\ \textit{appears to be} \\ \textit{*appears} \end{array} \right\} \textit{good}$

(27) *It* $\left\{ \begin{array}{l} \textit{feels} \\ \textit{seems} \\ \textit{appears to be} \end{array} \right. \textit{cold outside}$

It is only the verbs of the fourth group characterized by -trans, -progr which can cooccur with IT_2 . Other groups of verbs, if combining with IT as subject, can cooccur with IT_1 only.

The last group of verba sentiendi (-trans, -progr) appears then in the second group of IT_{2b} and only the verbs *seem, appear* may be grouped in the second class of IT_{2a} .

3.2. Most syntactic properties of such lexical items thus become predictable reflexes of the semantic classification of these items. Let us the classify constructions comprising IT_{2a} according to their semantics and then observe syntactic environments in which they appear:

1. Verbs indicating weather conditions (*it rains, it thunders*), nominal expressions concerning time, weather, season, an extent of distance or space (*it is 8 o'clock, it is hot, it is June, it is 10 miles to the next town*);
2. Some entity either actually existing in reality or imagined as existing in someone's imagination as interpreted by the speaker (*it happens, it turns out; it seems, it appears*).

Both of these groups comprising IT_{2a} occur in independent constructions, and in this way they differ from those comprising IT_{2b} . They appear in the following syntactic environment:

- 1a. VERB + $\emptyset$: *As it rains, you can't go home*
- 1b. VERB + (FOR S.O.) + TO INF: *It is too late (for me) to go home*
- 2a. VERB + $\emptyset$: *As it happens, I opened the book on page 102. He is barely twenty-seven, it seems*

IT_{2a} + verb in both groups shows minimal syntactic relations to the rest of the sentence. It has no nouns or clauses attached to it. As the instances of the second group (2a) are accompanied by no complement at all, they remind us of crystallized expressions, a sort of insertion. Consider the following sets of examples. The former set introduces examples of the construction 'it seems' which cannot be used with any object:

- (28) *It is raining, it seems*
       * *it seems to me*
       * *it seems to him*

However, 'it seems' with IT_{2b} may be used with objects, e.g.

- (29) *It seems to me that it is quite cold outside*

The following examples (30—34) introduce the construction 'it seems' as an insertion which can modify various parts of the sentence and accordingly it can be transferred to any place in the analysed sentence. Although not all insertions with this function must include constructions with IT , it is always IT_{2a} and no other IT 's which appear in these insertions. Consider 'it seems' in the function of insertion:

- (30) *It seemed Heathcliff gave a sneering laugh on purpose*
- (31) *Heathcliff, it seemed, gave a sneering laugh on purpose*
- (32) *Heathcliff gave, it seemed, a sneering laugh on purpose*
- (33) *Heathcliff gave a sneering laugh, it seemed, on purpose*
- (34) *Heathcliff gave a sneering laugh on purpose, it seemed*

An insertion may be separated by commas from the rest of the sentence which is impossible in constructions with IT_{2b} . 'It seemed' modifies either the whole sentence (in the initial and final position and before the finite verb: (30), (34), (31)) or it modifies the sentence element it precedes (either object or adverbial modifier in (32), (33)).

3.3. IT_{2b} , on the other hand, is not as independent as IT_{2a} . It refers to

some part of the sentence under analysis. Semantic classification of verbs with IT_{2b} :

1. It may denote the existence of some entity asserted by the speaker and his emotional attitude towards the outer world or his physical and mental condition (*it hurts, it pleases me, it bothers me*);
2. or, it refers to some entity existing either in reality or in someone's imagination as interpreted by the speaker (*it happens, it turns out; it seems, it appears, it looks, it sounds, it feels, it smells, it tastes, it occurs, it chances*).

Both groups comprising IT_{2b} occur with the following complements:

- 1a. VERB + $\left\{ \begin{array}{l} \text{NP} \\ \text{(NP)} \end{array} \right\}$ + TO INF: *It would honour the first gentleman in this country to be his friend. It suited Catherine to have him there. It pleases her brother to see us cordial. It didn't hurt to leave.*
- 1b. VERB + $\left\{ \begin{array}{l} \text{NP} \\ \text{(NP)} \end{array} \right\}$ + ING: *It tired me dreadfully writing those long letters. It didn't hurt (me) leaving the place for good.*
- 1c. VERB + $\left\{ \begin{array}{l} \text{NP} \\ \text{(NP)} \end{array} \right\}$ + THAT: *It bothered him that he should look around. I saw it pleased him that his sister had left her husband. It hurts that his sister left her husband.*
- 2a. VERB + (NP) + TO INF: *It turns out to be raining. It seems to be raining. It seemed to him a great luxury to waste time. It seems such a pity to let a young man like that go to pieces altogether.*
- 2b. VERB + (NP) + THAT: *It appeared to me that Anna had been in a terrible mess. It seemed that on going out I should meet her. One evening it chanced that they were banished from the sitting-room for making a noise.*
- 2c. VERB + LIKE / AS IF: *It feels like rain. It looks like a fine day. It sounds to me as if someone were trying to get into the house. It looks (seems, appears, feels, sounds) as if it were here.*

3.4. Let us summarize the syntactical environment of both IT_{2a} and IT_{2b} .

1. The infinitival construction appears in both groups. But its source is different. It is *FOR NP + INF* construction which appears in sentences with IT_{2a} and plain *INF* or *ACC + INF* which appears with IT_{2b} : cf. 3.2, 3.3.

2. The distribution of verbs in the second group both with IT_{2a} and IT_{2b} is different. IT_{2a} cooccurs only with verbs *seem, appear; happen, turn out*. IT_{2b} , however, apart from verbs homonymous with IT_{2a} , cooccurs with verba sentiendi (*feel, sound, look*) and *occur, chance*.

3. Verbs of IT_{2b} appear in the environment of *VERB + LIKE / AS IF* typical for this class of verbs only.

4. IT_{2a} seems unlike other constructions with IT may be separated from the rest of the sentence by a clear break (by commas in writing) or even it shows the possibility of replacement. It acts like a free adjunct (Zandvoort, 1969, p. 588).

IT_{2a} seems cooccurs with no objects either: (28) and (35)

(35) *IT_{1b}* seems to me that it is raining.

3.5. As it was shown not all verbs used with the non-personal subject IT_2 are impersonal by nature. Verbs indicating weather conditions, however, are impersonal by nature. They have then a unique position among the mentioned classes as the rest of the analysed items are personal verbs used impersonally. Note the different environment which is not met when these verbs are used personally, e.g.

(36) *He turned out the knob*

What happened in the kitchen?

She always looks so well

You don't seem to know much about her

She hurt her leg badly

She pleased her teacher by reciting that poem

Once used impersonally, verbs must fulfil conditions required for impersonality, i.e. the absence of an agent, which is the basic requirement for impersonal constructions. Syntactically then impersonal verbs appear in a chosen environment with a chosen set of complements different from those characteristic for personal verbs. The absence of the agent directs a certain restriction in the choice of cooccurring items. Let us take some items (different from those mentioned in 3.2., 3.3.) which demonstrate requirements imposed on impersonal constructions. Neither modal auxiliaries nor adverbs used with impersonal verbs may presuppose the agent. The criterion (the presence or absence of some semantic connection to the agent) divides the variety of uses of modal auxiliaries³ into two categories: one is instanced by futurity, possibility, conclusion, i.e. those meanings in which the agent is not presupposed, the other by volition, promise, ability, permission, sensation, obligation, i.e. those meanings in which the agent is presupposed. Therefore the use of auxiliaries in (37), (40), (41), (42) is acceptable, but in (38), (39), (43) is not:

(37) *It can rain* (possibility)

(38) * *It can rain* (ability)

(39) * *It can rain when I am indoors only* (permission)

(40) *It must have rained* (conclusion)

(41) *It must rain* (obligation)

³ Cf. Palmer's uses of modal auxiliaries (Palmer, 1970, Chpt 6).

(42) *It will rain tomorrow* (futurity)

(43) * *It will rain for you as you seem to be short of water* (volition)

The same criterion is applied in the choice of adverbs: i.e. adverbs not presupposing the agent may be found with impersonal verbs: those presupposing the existence of the agent are excluded from such patterns. Let us exemplify the latter case:

1. Adverbs pertaining to the manner in which the agent does the action: *willingly, on purpose.*
2. Adverbs expressing the instrument used in the process of the action: *hand-made, industrially, electrically.*
3. Adverbs expressing the relation to the place, origin or even the object of the action: *privately, publicly, secularly, spiritually.*

The same criterion, of course, is applied in the choice of any other lexical item if the possibility of the application of $\pm$ agent arises.

*Univerzita 17. novembra
Bratislava, Zelená 1*

Bibliography

- JESPERSEN, O.: The philosophy of grammar. London, Allen and Unwin 1924.
JESPERSEN, O.: A modern English grammar. On historical principles. Vol. 2. London, Allen and Unwin 1965.
KRUISINGA, E.: A handbook of present-day English II/3. Gronigen 1932.
MORGAN, J. L.: Some strange aspects of *IT*. In: Papers from the fourth regional meeting Chicago Linguistic society. Chicago 1968.
PALMER, F. R.: A linguistic study of the English verb. Longmans 1970.
ZANDVOORT, R. W.: A handbook of English grammar. Longmans 1969.

O DVOCH NEOSOBNÝCH POUŽITIACH ANGLICKÉHO ZÁMENA *IT*

Resumé

Zámená *IT* v osobnom a neosobnom použití sú homonymá, ktoré tvoria morfológicky, syntakticky a sémanticky dve rozličné jednotky. V odbornej literatúre sa tieto zámená nechápu jednotne (1.0–3.).

Zámeno *IT*₁ je osobné zámeno v 3. os. sg. n.; zastupuje podstatné mená, hoci nie vždy sa nachádza v tej istej pozícii. So zastupovaným podstatným menom má však rovnakú syntaktickú funkciu (2.1).

*IT*₂ zahŕňa zámená použité neosobne (*IT*_{2a} = impersonal, formal, *IT*_{2b} = preparatory, representative, anticipatory). Tieto zámená nerozlišujú gramatické kategórie osoby, čísla a rodu, ako je to pri zámenách *IT*₁. Morfológicky sú obidva typy relatívne identické: ide však o identitu indexu, a nie o referenčnú identitu (1.3–4.). *IT*₂ je syntakticky iba formálnym gramatickým prvkom vo funkcii podmetu, ktorý sa vyžaduje v analytickom jazyku (2.2). *IT*₂ sa delí na dve kategórie (2.3.):

*IT*_{2a} formálne zaplňa miesto pred predikátom a neodkazuje na nijaký mimojazykový objekt ani na istú časť analyzovanej vety (*IT rains*). *IT*_{2b} formálne zaplňa miesto pred predikátom a neodkazuje na nijaký mimojazykový objekt. Odkazuje však na časť vety, ktorá sa tradične nazýva subjektom (*IT is strange that John is not in yet*).

Pri analýze slovies v rozličnom syntaktickom okolí možno konštatovať, že spolu so svojimi komplementmi vytvárajú isté vzorce, ktoré tvoria viac-menej uzavreté skupiny sémanticky príbuzných slovies. Syntaktické vlastnosti lexikálnych prvkov takto predurčujú ich sémantickú klasifikáciu.

Sémantika a syntax v konštrukciách s IT₂

S IT_{2a} sa spájajú (3.2.):

1. slovesá vyjadrujúce atmosférické deje a nominálne výrazy vyjadrujúce vzdialenosti, čas, počasie, obdobia:
 VERB + $\emptyset$
 VERB + (FOR S. O.) + TO INF
2. slovesá vyjadrujúce existenciu niečoho v skutočnosti alebo v niečej predstave, ako to hovoriaci interpretuje:
 VERB + $\emptyset$

S IT_{2b} sa spájajú (3.3.):

1. slovesá vyjadrujúce psychofyzické stavy:
 VERB + $\left\{ \begin{array}{l} \text{NP} \\ (\text{NP}) \end{array} \right\} + \left\{ \begin{array}{l} \text{TO INF} \\ \text{ING} \\ \text{THAT} \end{array} \right\}$
2. slovesá vyjadrujúce existenciu niečoho v skutočnosti alebo v niečej predstave, ako to hovoriaci interpretuje:
 VERB + (NP) + $\left\{ \begin{array}{l} \text{TO INF} \\ \text{THAT} \end{array} \right\}$
 VERB + LIKE/AS IF

Sémanticky 2. skupina s IT_{2b} a IT_{2a} je veľmi podobná: paleta slovies s IT_{2b} je však bohatšia. Slovesá s IT_{2a} majú povahu vytyčovacej častice a pohybujú sa voľne podľa toho, ktorý vetný člen modifikujú; slovesá s IT_{2a} sa spájajú s objektom a inými komplementmi, čo je nemožné v spojení s IT_{2a} (3.4).

Rozdielna sémantická a syntaktická charakteristika opodstatňuje rozdelenie konštrukcie so zámenom v neosobnom použití na IT_{2a} a IT_{2b}.

Aj keď nie všetky slovesá s IT₂ sú pôvodne neosobné, osobné slovesá v neosobnom použití musia vyhovieť základnej požiadavke neosobnosti, t. j. neprítomnosti činiteľa. Táto požiadavka sa musí rešpektovať aj pri výbere modálnych slovies, adverbii a iných zložiek vo vete, kde by mohla prísť do úvahy vlastnosť $\pm$ agentnosť (3.5.).

PREDPONOVO-PRÍPONOVÉ ZEMEPISNÉ NÁZVY V SLOVENČINE

MILAN MAJTÁN

1. Komplexná onomastická analýza pozostáva z analýzy obsahovej, t. j. designatívnej stránky vlastných mien, a z vyčerpávajúceho rozboru ich jazykovej výstavby. Analýza onymických sústav národného jazyka, zistenie ich štruktúr, vývinu a fungovania je cieľom súčasného onomastického výskumu.

Obsahová stránka vlastného mena vyjadruje základný vzťah pomenúvateľa k pomenúvanému objektu pri vzniku vlastného mena, t. j. základnú motiváciu vlastného mena pri jeho vzniku (nie jej jazykovú realizáciu) a onymickú platnosť, denotatívnu a konotatívnu hodnotu vlastného mena pri jeho fungovaní, pri spoločensky, sociálne podmienenej identifikácii objektov a javov skutočnosti (o spoločensky podmienenej identifikácii porov. napr. Blanár, 1968).

Vzťah pomenúvateľa k pomenúvanému objektu možno postihnúť obsahovo-sémantickými kategóriami vymedziteľnými napr. zámenami *KTO|ČO — AKÝ — ČÍ — KDE* (Šrámek, 1972), z ktorých možno špecifikovať opis, charakteristiku, vlastníctvo (príslušnosť), lokalizáciu a ďalšie všeobecné príznaky (resp. ich kombinácie) vlastného mena, začleneného v istom sociálnom (spoločenskom) či teritoriálnom (územnom) kontexte, v mikrospoločnosti, či mikrorajóne.

Pri hodnotení fungovania vlastného mena možno vyčleniť ako osobitné zložky denotatívnu (neutrálnu, pomenúvaciú) a konotatívnu zložku (Beleňkaja, 1969).

Vecná motivácia pri vzniku a onymická platnosť pri fungovaní tvoria teda obsahovú stránku vlastného mena. Obsahovú stránku vlastného mena možno rozložiť na relevantné obsahovo-sémantické príznaky. Okrem spomenutého identifikačného príznaku, ktorý je základným príznakom všetkých tried vlastných mien, a preto možno použiť aj termín onomastický príznak (známe sú aj termíny onomastická funkcia, onomastický význam a i. — Majtán, 1973), možno v jednotlivých triedach vlastných mien zisťovať existenciu viacerých obsahovo-sémantických príznakov, napr. v antroponymii poukaz na mužskú — ženskú osobu, príbuzenský vzťah, vlastníctvo, charakteristika, pôvod a spoločenské zaradenie nositeľa (Blanár, 1971). V toponymii okrem onomastického (identifikačného) príznaku možno nateraz vyčleniť lokalizačný príznak (teritoriálna funkcia — Blanár, 1970a), obyvateľský príznak (špecifický

príznak vyskytujúci sa v triede osadných názvov, v názvoch osídlených zemepisných objektov), vlastnícky príznak (príznak príslušnosti k inému objektu), spomienky (na význačnú osobu alebo i udalosť), charakterizačný príznak a poukaz na druh objektu. Súbor týchto príznakov tvorí modelovú hodnotu obsahovej stránky vlastného mena, onymický model (o pojmoch model, modelová hodnota porov. Blanár, 1970; 1971).

Jazyková stránka, jazyková výstavba vlastných mien sa analyzuje metódami súčasnej synchronickej i diachronickej jazykovedy, lebo vlastné mená sú integrálnou súčasťou slovnnej zásoby a opis ich jazykovej výstavby patrí do úplného opisu národného jazyka (porov. Blanár, *Výskum slovanských osobných mien a ich kartografovanie* — v tlači).

Spôsob jazykovej výstavby vlastného mena zachytáva slovotvorný model. Základným kritériom klasifikácie je štruktúrne-typologická výstavba vlastného mena, ale ďalšie členenie je podľa konkrétnych formantov (antropoforantov, topoforantov) alebo podľa východiskových slovných základov (antropolexém, topolexém).

2. Osobitnú vrstvu zemepisných názvov tvoria toponymá (ojkonymá, oronymá, hydronymá), ktoré boli pri svojom vzniku motivované polohou pomenúvaného objektu, resp. lokalizáciou pomenúvaného objektu v teréne vzhľadom na iný, vlastným menom pomenovaný alebo aj nepomenovaný objekt, bez ohľadu na druh, znaky a vlastnosti, príslušnosť, vlastníctvo alebo iné charakterizačné možnosti a okolnosti pomenúvaného objektu.

Ak vezmeme do úvahy iba jednočlenné názvy, v ktorých spomenutá motívacia tvorí základnú obsahovú hodnotu, môžeme hovoriť o jednom toponymickom (pomenúvacom) modeli. Tento toponymický model sa jazykovo realizuje viacerými slovotvornými modelmi. Základné slovotvorné modely predstavujú 1. predložkové (prepozicionálne), 2. predponové (prefixálne) a 3. predponovo-príponové (prefixálno-suffixálne) názvy.

Viacčlenné názvy vytvárajú spravidla zložitejšie, viacčlenné modely.

Obsahová stránka

Jazyková stránka

onymický model	slovotvorný model
lokalizačný príznak	predložkový názov <i>Za hrbom, Pri ceste</i> predponový názov <i>Záhrb, Pricesta</i> predponovo-príponový názov <i>Záhrbie, Pricestie</i>

3. Predponovo-príponové zemepisné názvy vznikli z predložkových konštrukcií. Bezprostredným východiskom mohla byť apelatívna predložková konštrukcia s apelatívom alebo s propriom (pri ceste → *Prícestie*, dolu Váhom → *Doluvázie*), propriálna predložková konštrukcia, predložkový názov (*Za potokom* → *Zápotočie*) alebo apelatívum predponovo-príponového typu (záhumnie — *Záhumnie*). Názvy tejto skupiny patria do kategórie výrazov pomenúvajúcich objekt lokalizáciou vzhľadom na iný vlastným menom pomenovaný alebo aj nepomenovaný objekt. Lokalizačný príznak v predponovo-príponových a predložkových názvoch vystupuje veľmi výrazne do popredia a dostáva sa na roveň špecificky propriálneho príznaku sociálnej, spoločenskej identifikácie, ktorá je spoločným a základným príznakom kategórie vlastných mien. Lokalizácia zemepisného objektu pomocou názvu má už pri vzniku názvov významnú úlohu.

Predponovo-príponové názvy rovnako ako predložkové názvy vyjadrujú osobitnú onomaziologickú kategóriu nositeľa tzv. okolnostného určenia, typickým vyjadrením ktorého je predložková konštrukcia. Predložkový pád v okolnostnom (príslovkovom) určení nemá podľa tohto chápania syntaktickú funkciu, ale sémantický význam okolností miesta, času a pod. (Tvoření slov v češtině, 1967).

Substantivizované, univerbizované predložkové konštrukcie majú podobu predponových alebo predponovo-príponových slov. Predponové zemepisné názvy sú v slovenčine dosť zriedkavé, možno ich ilustrovať dokladmi *Záhrib*, *Zástruha*, *Ulipka*, *Medzimedze*, *Podlažteky*, *Vrchbány*, *Podmanín*, *Priles*, *Podbiel*, *Zádiel*, *Podvysoká* a pod.

4. Predponovo-príponové názvy sú oveľa produktívnejšie a vyskytujú sa v názvoch osídlených objektov, v osadných názvoch (v ojkonymii), prakticky na celom Slovensku. V názvoch neosídlených zemepisných objektov, v terénnych názvoch (v oronymii) sú predponovo-príponové názvy rozšírené najmä na severozápadnom Slovensku.

Najproduktívnejší predponovo-príponový slovtvorný typ slovenských choťárnych názvov je typ predpona + slovtvorný základ + prípona *-ie* (*Prícestie*, *Záhribie*), ktorý predstavuje takmer 90 % všetkých predponovo-príponových názvov. Najfrekventovanejšie predpony tohto typu sú pôvodné prvotné predložky *zá-/za-* (vyše 45 %), *pod-* (vyše 25 %), *nad-* (vyše 7 %), *medzi-* (vyše 5 %), menšiu frekvenciu majú predpony *pred-*, *ú-/u-*, *ná-/na-*, *pri-/pri-*, *prie-*, *pred-/pried-*, *od-*, *po-*, predpony z druhotných predložiek *dolu-/dole-*, *hore-/horu-*, *níže-*, *vyše-* a predpona *ráz-/roz-*, ktorá nemá v predložke paralelu.

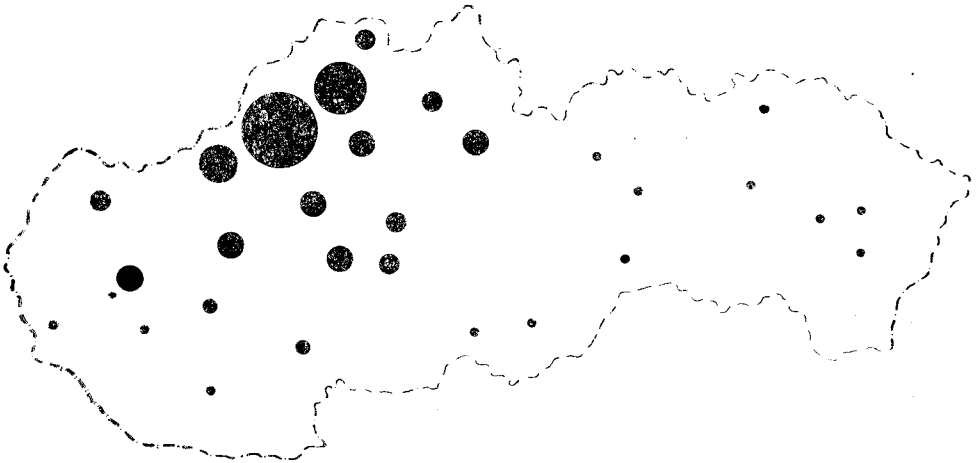
Príklady:

zá-/za-: *Zábahníe*, *Žábaštie*, *Zábelie* (za Belou), *Záblatie*, *Zabrezie*, *Zadúbravčie*, *Záhatie*, *Zahošťačie*, *Záhribie*, *Zajarčie*, *Zajelšie*, *Zakaplnie*, *Zákružie*, *Zata-*

ďovnie, Zalarvičie, Zálužie, Zámlynie, Zamočidlie, Zámostie, Zápotočie, Zaričie, Zastránie, Zástružie, Zátepličie, Zatopolie, Záturčie (za Turcom), Zaúplazie, Záviničie, Závodie, Závrsie, Zazámčie;

pod-: *Podborie, Podbrežie, Podcestie, Podhájčie, Podhatie, Podhorie, Podhrabie, Podhruštie, Podchočie (pod Chočom), Podkrižie, Podlazie, Podlíprie, Podlúčie, Podosičie, Podrybníčie, Podstodolie, Podtrstie, Podvážie (pod Váhom), Podvršie;*

Rozšírenie predponovo-príponových názvov na Slovensku

nad-/nado-: *Nadblatie, Nadbrodie, Nadhumnie, Nadjelsie, Nadlánie, Nadlúčie, Nadovsie, Nadpotočie, Nadstránie, Naduhlištie, Nadzáhradie;*

medi-: *Medzibrodie, Medzicestie, Medzihorie, Medzichrastie, Medzijarčie, Medzipotočie, Medziputie, Medzivodie;*

pred-: *Predkútie, Predlužie, Predsihotie, Predúvozie, Predvršie;*

ú-/u-: *Úbrežie, Uhájčie, Úhrbie, Ujablončie, Ujarčie, Úlesie, Upotočie, Urybníčie, Ústudníčie, Útrpčie, Uvážie (u Váhu);*

ná-/na-: *Náčelie, Nádolie, Nachodníčie, Nálučie, Náplotie;*

prí-/pri-: *Prídotie, Príhľavie, Prijazerie, Prílesie, Prístudnie;*

prie-: *Priekončie;*

pred-: *Preddomie, Predhorie, Predlazie;*

od-: *Odlúčie, Odotopolie, Odvážie (od Váhu), Odbrezanie (od Brezian);*

po-: *Polúžie, Poprudie, Poričie;*

dolu-/dole-: *Dolehronie, Dolukončie, Doluvážie, Doluvsie;*

hore-/horu-: *Horeblatie, Horekončie, Horelužie, Horepotočie, Horevodie, Horuvsie;*

níže-: *Nižceście, Niževsie*;

vyše-: *Vyšededinie, Vyšelúčie*;

ráz-/roz-: *Rázceście. Rázdelie. Rázdolie, Rozmedzie, Rázputie*

Vyskytujú sa aj názvy s dvoma predponami, ako sú *Zanádhatie, Podzálužie, Pozastrážie* (môže byť aj predpona z predložky *poza*).

Predponovo-príponové názvy sú najviac rozšírené na severo-západnej časti Slovenska v okresoch Považská Bystrica, Žilina a Trenčín. V južnejších častiach Slovenska sa vyskytujú iba sporadicky.

5. Predponové a predponovo-príponové názvy svojím výskytom konkurujú predložkovým názvom, s ktorými majú okrem pôvodu aj spoločný podstatný, v ostatných názvoch nie natolko zvýraznený lokalizačný príznak. V okrese Považská Bystrica je ich do 12 %, predložkových okolo 10 %, kým v celoslovenskom rámci je predponových názvov sotva 1 %, predložkových vyše 21 %. Koexistencia predponových názvov s predložkovými pri pomenúvaní zemepisných objektov jednej triedy a existencia vo viacerých triedach zemepisných názvov (terénne názvy, osadné názvy, choronymá) naznačuje, že substantivizácia či nominativizácia predložkových názvov bezprostredne nesúvisí iba so zmenou charakteru alebo významu nazývaného objektu, ako predpokladajú niektorí bádatelia. Uplatnenie jedného či druhého typu v chotárných názvoch závisí predovšetkým od pomenúvacích možností a tendencií v príslušnom jazyku, resp. nárečí.

*Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

BELEŇKAJA, V. D.: *Toponymy v sostave leksičeskoj sistemy jazyka*. Moskva. Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1969. 167 s.

BLANÁR, V.: *Otázka systému v antroponomastike*. In: *Symbolae Philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*. Wrocław—Warszawa—Kraków, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1968, s. 25—30.

BLANÁR, V.: *Špecifikum onomastiky*. In: *Zborník referátov a príspevkov z Medzinárodného sympózia a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22.—24. mája 1969*. Red. Š. Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970 a, s. 15—35.

BLANÁR, V.: *Základné jednotky v antroponomastike*. *Jazykovedný časopis*, 21, 1970 b, s. 42—46.

BLANÁR, V.: *Sústava živého pomenúvania osôb*. In: *Čtvrté zasadanie na meġ'unarodnata komisija za slovenska onomastika*. Skopje 1971, s. 37—51.

MAJTÁN, M.: *Z problematiky predložkových zemepisných názvov*. *Jazykovedný časopis*, 22, 1971, s. 41—48.

MAJTÁN, M.: *Štruktúrne typy slovenských chotárných názvov*. In: *IV. slovenská onomastická konferencia*. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 147—160.

ŠRÁMEK, R.: *Toponymické modely a toponymický systém*. *Slovo a slovesnosť*, 33, 1972, s. 304—318.

Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Red. F. Daneš, M. Dokulil, J. Kuchař. Praha, Academia 1967. 778 s.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАЗВАНИЯ СУФФИКСАЛЬНО-ПРЕФИКСАЛЬНОГО ТИПА

Резюме

Речь идет об одной из словообразовательных моделей топонимической модели, которую образуют географические названия с признаком локализации, мотивированные при своем возникновении положением называемого объекта к другому, более значительному, имеющему или не имеющему собственное название объекту и локализуют его с учетом этого объекта и одновременно места возникновения названия.

ATLAS SLOVENSKEHO JAZYKA (KONCEPCIA LEXIKÁLNEJ ČASTI ATLASU)

ANTON HABOVŠTIAK

1. Už v čase medzi prvou a druhou svetovou vojnou sa viac ráz vyslovila požiadavka, že je potrebné získavať materiál zo slovnej zásoby slovenských nárečí. Súčasné sa zdôrazňovalo, že aj lexikálna problematika sa môže skúmať metódami jazykového zemepisu. Na potrebu zaoberať sa slovnou zásobou slovenských nárečí s uplatnením geografického zreteľa poukázal už V. Vážný (1929; 1933) a L. Novák (1935), E. Pauliny (1939) a po druhej vojne J. Stanislav (1946) a J. Štöle (1946—1948).

S konkrétnym realizovaním tejto úlohy, s prípravou dotazníka pre explorátorské ciele sa však začalo až v čase záverečných prác na hláskoslovnej časti *Atlasu slovenského jazyka* (prvý diel). Program, ako zbierať lexikálny nárečový materiál dotazníkovou metódou, predostreli sme na dialektologickej konferencii konanej v dňoch 29. 2. a 1. 3. 1960 v Bratislave a v príspevkoch z r. 1961, 1967. S cieľom získať pre ďalšie časti *Atlasu slovenského jazyka* lexikálny materiál, rozhodli sme sa zostaviť a v rámci samostatnej akcie vyplňať *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II.* (vydala SAV, Bratislava 1964). Dotazník mal dve časti, 1. lexikálnu (zostavil Anton Habovštiak) a 2. slovtvornú (zostavil Ferdinand Buffa).

Podľa tohto dotazníka sa začal uskutočňovať výskum od r. 1965. Skúmanie slovnej zásoby bola jednorazová zberateľská akcia, ktorá sa zavŕšila podľa vopred stanoveného programu v r. 1970. V rámci tohto výskumu sa získal cenný a obsiahly materiál, ktorý má pre slovenskú jazykovedu osobitný význam.

2. Pomocou otázok zaradených do lexikálnej časti dotazníka sa mal získať aspoň čiastočný obraz o členení slovnej zásoby slovenských nárečí. Do lexikálnej časti dotazníka zaradili sme otázky na názvy slov z rozmanitých vecných okruhov v takomto poradí: 1. krajina, počasie, obloha, 2. rastlinstvo, 3. živočíšstvo, 4. poľnohospodárske práce, 5. spracovanie ľanu a konopí, 6. doprava, 7. obytný dom a hospodárske staviská, 8. vnútorné zariadenie domu, 9. jedlá a nápoje, 10. odev a obuv, 11. dedina a spoločenský život, 12. zdravoveda a človek, 13. neohybné slovné druhy.

Pri zaraďovaní otázok do dotazníka sme kládli osobitný dôraz na to, aby sa odpovede na jednotlivé dopyty mohli získať vo všetkých skúmaných bodoch. Preto predmetom výskumu neboli slová, ktoré sa vyskytujú iba na istej oblasti Slovenska, t. j. názvy, ktoré nemožno sledovať na celom skúmanom území. Sú to napr. slová z niektorých okruhov ľudových remesiel (hrnčiarstvo, brdárstvo, kožušníctvo, čipkárstvo), lebo sú známe iba na niektorých miestach. Výskum ľudovej terminológie známej iba v niekoľkých bodoch vykonávajú iní pracovníci v rámci osobitného programu, a to na základe špeciálnych dotazníkov pripravených pre tento cieľ.

Značná časť otázok zaradených do dotazníka má terminologický charakter. Ťažisko výskumu však nebolo iba na týchto otázkach, ale v tej časti slovnnej zásoby, o ktorej sme predpokladali, že sa na území Slovenska člení lexikálne a že túto členitosť bude možno aj geograficky ohraničiť.

Pri výskume sme sa nezameriavali len na podstatné mená, ktoré sa skúmajú najjednoduchšie, ale chceli sme získať doklady aj na slová z iných slovných druhov. Predmetom nášho výskumu boli teda aj prídavné mená, slovesá a z neohybných slovných druhov niektoré príslovky, predložky, spojky, citoslovci a častice. Pomer jednotlivých slovných druhov bol takýto: z celkového počtu 1259 otázok bolo v odpovediach 950 substantív, 201 sloviess, 53 prídavných mien, 51 prísloviess, 13 predložiek, 21 citosloviess, 8 spojok a 3 častice. Neskúmali sme zámená a číslovky, lebo tieto slovné druhy sa z lexikálneho hľadiska na území Slovenska výrazne nečlenia. Tieto slovné druhy sa zaradili do skupiny slovotvorných otázok.

3. Hoci lexikálna časť dotazníka má 1259 číslovaných otázok, v skutočnosti je ich počet väčší, lebo jednotlivé otázky sa členia na ďalšie podotázky v podobe *a*, *b*, *c*, *d*, takže sa v rámci jednej otázky získava nie jedna, ale štyri odpovede. Tento typ otázok bol pri názvoch podaktorých častí nástrojov, ako napr. častí hrabiess, pluha, kossy, kolesa, jarma a pod. Pomocou týchto otázok sa získali presnejšie údaje o názvoch takých častí nástrojov, ktoré by bolo treba spresňovať podrobnými a často aj zložitými definíciami. Takto sme členili otázky aj v niekoľkých iných prípadoch, napr. pri rozkazovacích citosloviess (otázka č. 276. 277): Ako sa privolávajú a) sliepky, b) husi, c) kačky; Ako sa odháňajú a) sliepky, b) husi, c) kačky. Pomocou takto členených otázok sa zväčšil počet odpovedí o ďalších 44 údajov, ktoré takisto možno spracovať aj kartograficky. Počet lexikálnych zvláštností v dotazníku sa zvýšil aj tým, že niektoré otázky v dotazníku majú podobu vety, preto aj odpovede sa uvádzali vo vetách. Tak napr. pri otázke č. 1149 v podobe „šedivý je ako jabloň“ získali sa údaje nielen na prirovnanie (*šedivý ako jabloň, kvet, mlieč, breza, holub, šimeľ, rľk, striebro, mráz, popol, starí kuoň* a pod.), ale aj údaje o rozšírení slova *šedivý*, proti vsl. *šiví*. Súčasne si možno zo zemepisného hľadiska všimnúť aj využitie spojok *ako, sta, ani* v slovenských náre-

čiach. Tak isto aj pri otázke č. 1194, pomocou ktorej sa mal získať obraz o lexikálnom členení príslovky *zvonka vo vete* „zvonka bol hrnček pekný“, zistili sa aj údaje o rozšírení názvov *hrnček*, *šialka*, *finža* a údaje o rozšírení slova *pekný* v stredoslovenských a západoslovenských nárečiach a slova *šumni* na východnom Slovensku.

4. Výskum slovnej zásoby podľa *Dotazníka II.* sa vykonal vo vybratých bodoch podľa siete bodov, aká sa stanovila pre I. zväzok *Atlasu slovenského jazyka*, t. j. v 335 bodoch. Táto sieť je taká hustá, že utvára dostačujúci pohľad na lexikálne a slovotvorné členenie slovnej zásoby na našom území. Do siete bodov sa začlenili aj body z tzv. zmiešanej oblasti slovensko-maďarskej (7 bodov) a body z územia, na ktorom sa vyskytujú obce s goralskými nárečiami (5 bodov) a obce s ukrajinskými nárečiami (7 bodov). Za dôležité pokladáme ešte zdôrazniť, že táto sieť sa určila predovšetkým na základe jazykových kritérií, no prihliadalo sa aj na historické, kultúrne, sociálne a etnografické činitele.

Výskum podľa *Dotazníka II.* vykonávali najmä v prvej fáze interní pracovníci dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Neskôr spolupracovali aj pracovníci z vysokých škôl, najmä katedier slovenčiny v Nitre, Trnave, B. Bystrici a Prešove. Priebeh výskumov podľa tohto dotazníka možno hodnotiť ako úspešný zberateľský čin, lebo sa v relatívne krátkom čase získal vyhovujúci materiál, ktorý možno využiť na viaceré ciele.

5. Po získaní materiálu a jeho čiastočnej kontrole pristúpilo sa k jeho zaradeniu do kartotéky a k excerpovaniu na mapy. Na základe tzv. lexikálnej časti *Dotazníka II.* sa vyhotovilo 1270 máp, ktoré sa spracovali tak, aby vynikla lexikálna členitosť slovenských nárečí. Zmapovaním lexikálneho materiálu sa takto získal obraz o lexikálnom členení viacerých zvláštností, ktorým sa doteraz v takomto rozsahu nevenovala pozornosť.

Prenášanie nárečových údajov na mapy malo iba sondačný charakter. Cieľom excerpcie materiálu na mapy bolo zistiť, ktoré zo skúmaných hesiel možno využiť v ďalšej etape práce, najmä pri práci na *Atlase slovenského jazyka*. Zmapovaný materiál sa však veľmi často využíva na rozmanité praktické ciele (pre potreby spisovného jazyka, štylistiky, histórie jazyka, jazykovej poradne a pod.).

Už prvá analýza tohto materiálu jednoznačne ukázala, že väčšina odpovedí na jednotlivé otázky je vhodným podkladom na vyhotovenie máp, t. j. na spracovanie materiálu v programovanej lexikálnej časti atlasu. Značná časť hesiel sa geograficky člení tak výrazne, že ho možno veľmi dobre zachytiť jazykovo-geografickými metódami na mape.

Charakter tohto materiálu nie je však vždy rovnaký. Údaje na otázky z nočionálnej oblasti sa zvyčajne nečlenia v takom rozsahu ako napr. odpovede, ktoré sa vzťahujú na expresívnu vrstvu slov. Aj odpovede z oblasti

sémantiky sú o niečo iné, ako sa získali na základe onomaziologického hľadiska. O charaktere tohto materiálu najlepšie svedčia niektoré poznatky získané pri kartografickom spracovaní jednotlivých významových okruhov.

6. Pri spracúvaní lexiky sa zistilo, že členenie istých zvláštností je paralelné s diferenciaciou hláskoslovných aj morfológických javov. Materiál ukázal, že viaceré lexikálne prvky sú rozšírené na strednom, západnom i východnom Slovensku v takom rozsahu ako napr. aj hláskoslovné a tvaroslovné zvláštnosti, t. j. zistili sa stredoslovenské, západoslovenské i východoslovenské izoglosy (resp. izolexy). Strednú slovenčinu charakterizujú lexikálne prvky ako strsl. *starí otec*, zsl. a vsl. *dedo* (*zelo*); strsl. *ňeväza* (bot. *Centaurea cyanus*), zsl. *sinokvet* (na Záhori *charba*, *charva*), vsl. *modračka*; strsl. *črieda* (zvierat), zsl. *stádo*, *křdel*, vsl. *gula*, *huf*, *šereg*, *hromada*; strsl. *omrvini* (*omrvinki*), zsl. *otrusinki*, *omelini*, vsl. *okrušini* (*otrošini*); strsl. *ústa*, zsl. *huba*, vsl. *gamba* (*gemba*); strsl. *jačernica* (*jačernica*), zsl. *jelito*, vsl. *hurka*; strsl. *oblok*, zsl. *okno*, vsl. *oblak*.

Ale stav v oblasti lexiky je často odlišný ako v ostatných oblastiach jazyka. Pri výskume lexikálnych zvláštností sme napr. zistili členenie, ktoré nie je charakteristické pre hláskoslovie a tvaroslovie. Viaceré lexikálne zvláštnosti poukazujú na to, že slovenské nárečia sa rozpadajú napr. aj na dve dôležité skupiny, a to na skupinu juhozápadoslovenskú a skupinu severovýchodoslovenskú. Doklady na toto dichotomické členenie sú početné a vzťahujú sa zvyčajne na staršiu vrstvu slovnéj zásoby. Takéto členenie sme si všimli napr. pri slovách ako *praslica/křdel*, *borovica/sosna*, *raž/žito*, *sliepka/kura*, *pupák/prišt* (= hnisavý vriedok na tvári) a pod.

Dichotomické členenie sme zaznamenali aj v severozápadnom smere proti juhovýchodnému smeru. Zistili sme ho pri slovách *pastier/gondáš*, *koberec/pokrovec*, *bocian/góla*, *válok/tehla*. Toto druhé členenie pokladáme oproti predchádzajúcemu za novšie, lebo sa vzťahuje skôr na mladšiu vrstvu slovnéj zásoby. Na rozdiel od hláskoslovja a tvaroslovja pre slovnú zásobu je charakteristické členenie, pri ktorom sme zistili úzky vzťah medzi strsl. a vsl. nárečiami oproti rozdielnej lexéme na západnom Slovensku (porov. napr. strsl. a vsl. *vedro*, zsl. *křbel*; strsl. a vsl. *šextár/žoxtár*, zsl. *hrotek*; strsl. *rezance*, vsl. *rezanki*, zsl. *sláže* a i.) i rovnakú lexému v strsl. a zsl. nárečiach oproti inej lexéme vo vsl. nárečiach (porov. strsl. a zsl. *pekní*, vsl. *šumni*; strsl. a zsl. *držaľ*, vsl. *trimac*; strsl. a zsl. *vexel*, vsl. *pomítok*, na Spiši *pomítko*, ale aj *vexec* v spojení *vexec slami*). Takéto členenie pre hláskoslovie a tvaroslovie nie je charakteristické.

7. Na základe získaného materiálu možno dobre sledovať aj zvláštnosti príznačné iba pre menšie oblasti, tzv. mikrorajóny. Tak napr. iba na Záhori sa používajú slová ako *trnka* (vo význame *slivka*), *zelé* (= kapusta), *trúlelek* (= netopier), *kopriva* (= žihľava), *strenka* (= orgován), *kuroptva* (= jarabica),

svačina (= olovrant) i celý rad iných slov. Len v Gemeri sa vyskytujú slová ako *zimorija* (= krt), *kolešna* (vo význame *stodola*), *hrudi* (vo význame *prsia*), *košarina* (vo význame *mláďa*) ap. Len na Orave, v Turci a na okolí Prievidze sa používa slovo *peri* (inde je *perni*, *gambi*, *vargi*) a iba na okolí Zvolena *kršiak* (všade inde je *jastrab*). Tak isto len v Zemplíne a Užskej stolici je známe slovo *čulka* vo význame *štica*, *dumac* vo význame *mysliet* alebo *biro*, *birov* vo význame *richtár*. Na okolí Bardejova máme slovo *tropi* vo význame *schody* a v Užskej stolici *furor* na označenie *nebožieca*.

Pre časť Trenčianskej stolice sú charakteristické napr. slová ako *jelito/jelitko* (= jaternica), *kvit* (= špiritus) a *kobar* (vo význame *koberec*). Aj na Kysuciach sa vyskytujú lexikálne prvky, ktoré sme na iných miestach Slovenska nezistili. Sú to napr. výrazy ako *stokláska* (= rasca), *halbija* (= válov), *podlesník* (zemiaková baba), *maselnička*, *masnička* (dbanka), *kočanki* (= bahniatka), *ňezdravisko* (= nácha) a iné. Podrobný výskum slovnej zásoby metódami jazykového zemepisu ukázal, že niektoré lexikálne zvláštnosti sa vyskytujú iba na istej zemepisnej oblasti (v rámci podaktorej doliny, stolice, kotliny), t. j. prvky, ktoré sú z lexikálneho, slovotvorného a semantického hľadiska typické iba pre malú oblasť. Z historického hľadiska pokladáme za potrebné skúmať aj tieto zvláštnosti, lebo môžu podávať dôležité údaje o vývine našich nárečí.

8. Časť odpovedí získaných týmto výskumom nepodáva vždy materiál, ktorý je súci na spracovanie v lexikálnej časti atlasu, a to preto, že skúmané slovo sa lexikálne nediferencuje (t. j. odpovede na otázku „nedávajú“ mapu). Sú to napr. slová ako *plytký*, *dúha*, *postel*, *teľná* (*krava*) atď. Z hľadiska jazykového zemepisu sú však dôležité aj tieto údaje, lebo zistenie o jednotnosti istého názvu v slovenských nárečiach má tiež svoj význam.

Ďalšiu skupinu nemapovateľných slov tvoria tie, ktoré sú také rozmanité, že sa síce kartograficky dajú spracovať, ale na mape sa nezíska očakávaný výsledok pre veľkú členitosť názvu. Takáto veľká variabilita je napr. pri názvoch z botanickej oblasti. Tak pri odpovediach na názov *záružlie* (*Caltha palustris*) získali sme zo slovenských nárečí tieto údaje: *záružlie*, *záružie*, *záhruzlé*, *zálužie*, *zaružlina*, *zaružina*, *zaruž*, *lotáč*, *lotaj*, *lotac*, *lotat*, *bliskáč*, *bliskačka*, *bliščačka*, *blišlek*, *bliščarka*, *čačablisk*, *žltáčka*, *žltá gombáľija*, *žltí pero*, *žltí kvietok*, *žabacá ruža*, *žabací kvet*, *žaboškrekci*, *žabe očko*, *šervilák*, *červilák*, *blatúch*, *blaták*, *žabiňec*, *žaborinče*, *močarufka*, *lakan*, *volské oko*, *babuľki*, *kaučina*, *kublan*, *kublou*, *močarovo kvitki* i ďalšie názvy. Členenie týchto názvov z hláskoslovného, slovotvorného i lexikálneho hľadiska je veľmi pestré, a po spracovaní materiálu sa stáva mapa neprehľadnou. Tieto údaje sú z jazykového hľadiska dôležité, treba ich však spracovať aj iným spôsobom, nielen v podobe mapy.

Pre veľkú členitosť sa nebudú dať kartograficky vhodne spracovať ani nie-

ktoré odpovede, ktoré majú expresívny charakter. Tak na otázku, aké slová sa používajú vo význame „dobiedzať do niekoho“, získali sme tieto odpovede: *zadriapať (zadrapuvať), ždárať, zazdarať, pokúšať (potkúšať, potkušovať), vrtat, doščiúvať, začínať, omrzat (domrzat), štvat, pichať (zapichovať, potpichovať), štichať, jeduovať, dojedat, otravovať, dožierat, zadierať, rípať, dolípať, dobíjať, doberať, doskakovať, žugať, potpaľovať (dopaľovať), dobiezať, parzať, priečiť, špárať, párať, pošparovať, zariavať, zapárať, zabídať (dobídať), štvárať, napašlivieť, kutrať*. Uvedené slová sa členia ešte aj z hláskoslovného a tvaroslovného hľadiska. Jednotlivé podoby však neutvárajú také celky, že by sa dali ohraničiť izoglosami, resp. izolexami, preto sa aj tento lexikálny materiál využije iným spôsobom.

Ale nie pri všetkých slovách, ktoré majú expresívny charakter, máme takýto stav. Aj niektoré expresívne a onomatopoické výrazy utvárajú pozoruhodné súvislé areály, ktoré možno zobraziť na mape. Kartograficky možno veľmi vhodne spracovať aj také slová ako rozkazovacie citoslovceia, najmä citoslovceia, ktoré sa používajú v styku so zvieratmi. Tak napr. pri pokriku, aby šiel kôň naľavo, používajú sa slová *čihi!, řihi!, vihi!, višta!, vijo!* Pri povelu doprava volá sa na kone *hot!, hota!, hojt!, hat!, hata!, hajt!, hajta!, hel!, hela!, hejta!* Pri volaní, aby sa kone pohli, zavolá sa *hijo!, bijo!, vijo!, dijo!*

Zmapovaný materiál ukázal, že odpovede na niektoré otázky sa nečlenia lexikálne, ale výrazná je ich slovotvorná diferenciácia. Napr. na otázku č. 66, ako sa nazýva ľad na rozmoknutej a potom zamrznutej ceste, získali sa tieto údaje: *poladovica (poladovicä, poledovica), poladovec, poladovič, poladoveň, poladufka, ľadovica (ľadovicä, ledovica), ľadovec, ľadovič, ľadovka (ľadufka)*. Jednotlivé podoby možno vymedziť aj z geografického hľadiska. Niektoré z takýchto hesiel, ktoré sa skúmali v rámci lexikálnej časti, spracovali sa v rámci slovotvornej 3. časti *Atlasu slovenského jazyka*, napr. heslá ako *chrbtovina, dvojčičky, prepelica, krt, karpina, uhorka, petržlen, žatva, nabrznutý* (o mlieku), *rezance, podbrušník, podnože, kolomažnica, ker, peň, cintorín, burina* a i.

9. Výskum ukázal, že v slovenskej dialektológii sú prínosom odpovede na otázky, pri ktorých sa sledoval aj význam slova. Napr. otázkou č. 185 sa zisťovalo, 1. či je známe v skúmanom bode slovo *viecha* a akú má podobu, 2. v akom význame sa používa toto slovo. Výskum ukázal, že slovo *viecha* je známe na celom území Slovenska v podobe *vjexa, vjěxa, vixa, vixa, viha* a *vješka, viška* a pomenúva sa ním 1. znak a) v podobe zelenej gule zavesenej na tyč na označenie miestnosti, v ktorej sa čapuje víno z vlastnej úrody; v tomto význame sa slovo *vjexa* používa v západoslovenských nárečiach; b) v podobe vetvičky, haľúzky, borevice, jedle, smrečka i v podobe obyčajnej paličky, používaný na vyznačenie hranice poľa, role, lúky, koseniska; c) v podobe stromčeka ovešaného aj farebnými stužkami pri zavŕšení stavby alebo niektorej jej časti; d) v podobe haluze s chlpom slamy na jej konci, ktorá sa

dáva ako výstražné znamenie na chodník, cestu alebo na pole na znamenie, že tadiaľ neslobodno chodiť, pást statok; 2. budova, kde sa predávajú alkoholické nápoje (vo význame *krčma, šenk, hostinec*); 3. triangulačný bod; 4. rozhladňa v lese pre poľovníkov; 5. nečakaná zvesť, správa alebo novina, 6. nádoba zo slamy alebo z dreva, ktorá slúžila aj ako miera ($1/2 q = 1$ viecha), 7. stará stodola alebo chatrč; 8. vysoký strom bez konárov alebo kmeňa stromu zapichnutého do zeme. Explorátori uvádzali často aj prirovnania súvisiace s týmto významom: *žobrák vudí ako viexa, mládeňec ako viexa* (vysoký), *človek visokí a tenkí ako viexa*.

Výskum ďalej ukázal, že slovo *viexa* sa najviac používa na označenie miestností, kde sa predáva víno i iné alkoholické nápoje. Tento význam je rozšírený najmä v západoslovenských nárečiach. Zo stredného a východného Slovenska uvádzali toto slovo najčastejšie vo význame znaku na označenie hranice poľa, završenie niektorej časti stavby i ako výstražné znamenie, že na tom mieste sa niečo zakazuje (napr. chodiť, pást a i.). Ostatné významy sú známe zriedkavejšie.

10. Materiál získaný na základe *Dotazníka II.* a v ďalšej etape prác aj vyexcerpovaný na mapy svedčí o tom, že ho možno zúžitkovať na rozmanité ciele. Už v priebehu týchto kartografických prác, ktoré mali sondačný charakter, sa ukázalo, že ho možno dobre využiť pre základný cieľ — na spracovanie lexikálnej časti *Atlasu slovenského jazyka*. V terajšom štádiu sú práce na tejto úlohe už pred zakončením.

Zozbieraný materiál v celom rozsahu, t. j. bez ohľadu na minimálnu i maximálnu členitosť, možno využiť monograficky pri charakteristike diferenciacie vývinu slovnej zásoby slovenských nárečí. Túto problematiku možno na základe získaného materiálu vhodne sledovať aj preto, že lexikálne údaje sa získali z najrozmanitejších okruhov spoločenského života ešte v tom štádiu vývinu nárečí, keď možno získať odpovede na jednotlivé otázky bez väčších ťažkostí. Istú spoľahlivosť údajov zabezpečuje aj to, že výskum sa vykonával s príslušníkmi generácie, ktorá dobre ovládala i poznala skúmané miestne nárečie. Otázky v dotazníku sa dosť často vzťahovali aj na terminológiu, ktorá sa postupne stráca so zánikom starších reálií a pracovných postupov.

Z toho hľadiska majú nárečové zápisy už dokumentárny charakter, a tak sa zdá, že v blízkej budúcnosti ich už takmer nebude možno získať v tej podobe, ako sme ich zaznamenali v čase výskumu, lebo nárečia sú jednoducho v inom štádiu vývinu. Tento materiál by sa mal čo najskôr spracovať aj monograficky, a to v štúdiách i samostatných publikáciách.

V rámci výskumu podľa *Dotazníka II.* sa získal bohatý materiál z oblasti materiálnej i duchovnej kultúry, ktorý sa využije i pri slovenskom nárečovom slovníku, pre slovenskú historickú lexikografiu a pre semaziológiu i etymológiu slov.

Získaný materiál poskytuje cenné údaje aj pre pracovníkov iných vedných disciplín, najmä však pre národopiscov, historikov, literárnych pracovníkov a pracovníkov z oblasti tzv. humanitných vied.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepškova 26

Bibliografia

BUFFA, F.: O výskume a atlasovom spracovaní slovtvornej stránky slovenských nárečí, *Slovenská reč*, 36, 1971, s. 3—12.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. I. lexikálna časť, pripravil Anton Habovštiak. II. slovtvorná časť, pripravil Ferdinand Buffa. Vydala SAV, Bratislava 1964 (cyklostyl).

HABOVŠTIAK, A.: O výskume slovnej zásoby slovenských nárečí, *Slovo a slovesnosť*, 22, 1961, s. 30—40.

HABOVŠTIAK, A.: K výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí, *Slovenská reč*, 32, 1967, s. 224—228.

NOVÁK, E.: Problémy a úlohy slovenskej jazykovedy, *Zborník Matice slovenskej*, 13, 1935, s. 1—14.

PAULINY, E.: Prehľad prác o slovenských nárečiach za uplynutých dvadsať rokov, *Carpatica I.*, zv. 2, řada A. Praha 1938.

ŠTANISLAV, J.: Úlohy slovenskej jazykovedy, *Slovenská reč*, 12, 1946, s. 5—12.

ŠTOLC, J.: Atlas slovenského jazyka. *Linguistica Slovaca*, 4—6, 1946—1948, s. 427 až 432.

VÁŽNÝ, V.: O počátcích jazykového zeměpisu na Slovensku. *Zborník Matice slovenskej*, 7, 1929, s. 134—144.

VÁŽNÝ, V.: Problémy a úlohy jazykovedy na Slovensku. *Zborník „Pavlovi Bujnákovci ctítelia, priatelia, žiaci“*, Bratislava 1933, s. 50—60.

L'ATLAS DE LA LANGUE SLOVAQUE

Résumé

La nécessité d'étudier la problématique lexicale des dialectes slovaques par les méthodes de géographie linguistique était chez nous souvent accentuée. Cependant, la réalisation concrète de cette tâche et la préparation du questionnaire en vue d'exploration n'ont commencé qu'au temps des travaux finaux sur la partie phonétique de l'*Atlas de la langue slovaque*.

Nous nous sommes décidés d'établir et de remplir le questionnaire pour les recherches des dialectes slovaques afin d'acquérir le matériel dialectique pour les autres parties de l'*Atlas de la langue slovaque*, en considérant ce travail comme une action indépendante. Le questionnaire avait 2 parties: la lexicale et la formation des mots.

La réalisation des recherches d'après ce questionnaire a commencée à partir de 1965 et elle a fini en 1970. Cette investigation nous a permis d'obtenir un matériel précieux et riche en contenu ayant une importance particulière pour la linguistique slovaque. Une partie considérable des questions constituant le questionnaire avait le caractère terminologique. Cependant, le centre de gravité de la recherche non consistait pas seulement dans ces questions, mais dans cette partie du vocabulaire dont a supposé qu'elle soit sur le territoire de la Slovaquie divisée lexicalement et qu'on puisse géographiquement limiter cette différenciation. Dans la recherche on n'a pas préféré ni l'un genre grammatical à l'autre, mais l'on s'efforçait d'obtenir des indications de tous les genres grammaticaux.

L'investigation du vocabulaire a été exécuté dans les points choisis d'après un réseau des points qui avait été établi de même pour le 1er tome de *l'Atlas de la langue slovaque*, c'est à dire en 335 points. Ce réseau est suffisamment dense pour donner une image de la différence lexicale du vocabulaire sur notre territoire. Les recherches d'après ce questionnaire ont été exécutées surtout dans la première phase par les travailleurs internes de la section dialectologique de L'institut linguistique de L. Štúr de l'Académie slovaque des sciences. Plus tard ont collaboré sur ces travaux aussi les travailleurs des écoles supérieures, surtout des cathédres de la langue slovaque à Nitra, Trnava, B. Bystrica et Prešov. On peut qualifier cette investigation comme un acte de succès, parce que dans le temps relativement court on a acquiert un matériel de valeur qu'on peut utiliser pour des fins multiples.

Après l'acquisition du matériel et son contrôle partiel on commencé son classement dans la cartothèque et sa rédaction cartographique. Sur la base du matériel de la partie lexicale du questionnaire on a obtenu 1270 cartes. Ces cartes servent en même temps de base dans le choix des cartes pour *l'Atlas de la langue slovaque*. Le matériel cartographiquement rédigé permet de suivre les éléments caractéristiques des régions dialectiques individuelles. Plusieurs particularités lexicales, caractérisant les dialectes de la Slovaquie de l'Ouest, du Midi et de l'Est sont remarquables dans la phonétique de même que dans la morphologie.

Le matériel rassemblé servira de source pour les études à long terme non pas seulement pour les travaux linguistico-géographiques, mais aussi plus tard pour d'autres recherches concernant les questions compliquées de l'évolution de notre langue, lorsque nos dialectes sous des factures différenciels subiront une évolution suivante et, par conséquent, leur soi-disante ancienne étape d'évolution ne pourra plus être suivie.

ROZHLADY

SÚČASNÉ SMERY V JAZYKOVEDE

TAJDA NOVÁKOVÁ—ŠIMON ONDRUŠ

Rozsah knižnej a časopiseckej odbornej literatúry z jednotlivých vied a vedných odvetví sa v ostatnom období, ktoré výstižne nazývame obdobím vedeckotechnickej revolúcie, rozrastá natolko, že sa stáva problematickou nielen primeraná informovanosť vedeckého pracovníka o základných prácach z daného odboru, ale aj sama evidencia týchto prác. Problém potrebnej informovanosti je veľmi akútny aj v jazykovede, pretože lingvistické bádanie sa v ostatných desaťročiach v Európe aj v ostatných svetadieloch rozrástlo do nebváľej šírky a hĺbky.

Americká jazykoveda (a pravdepodobne aj iné vedy) sa od dvadsiatych rokov až do konca rokov päťdesiatych tvárila, že sa môže dobre rozvíjať aj bez poznania vedy a kultúry európskej, najmä východoeurópskej. Začiatkom šesťdesiatych rokov nastala podstatná zmena. Na sympóziu o ruskej (rozumnej sovietskej) a východoeurópskej jazykovede, ktoré sa konalo na univerzite Indiana v USA 2. a 3. decembra 1960, prijali uznesenie, že sa vytvorí komitét lingvistických informácií. Tento komitét na čele s T. A. Sebeokom sa r. 1961 rozhodol vydávať pravidelnú sériu publikácií pod názvom *Current Trends in Linguistics*. Už r. 1963 vyšiel 606-stranový prvý zväzok tejto série *Soviet and East European Linguistics*, v ktorom sú okrem 18 príspevkov o sovietskej lingvistike (s. 5—473) aj informácie o jazykovede bulharskej (s. 477 až 498), československej (s. 499—522, autor P. L. Garvin), maďarskej (s. 523 až 537), poľskej (s. 538—561) a juhoslovanskej (s. 562—569). O tom, že tento zväzok sa stal pre amerických a časť západoeurópskych lingvistov bestsellerom svojho druhu, svedčí okolnosť, že v priebehu siedmich rokov vyšiel v troch vydaniach (2. vydanie 1968, 3. vydanie 1970). Hoci v niektorých príspevkoch badať zjavný protisocialistický podtón (Kiparsky, Ševelov, Décsy), predsa zborník svojím pomerne bohatým materiálom, najmä bibliografiou, dobre plní poslanie informačnej služby. Pravda, iba v jazykovede americkej a čiastočne západoeurópskej. Naša lingvistika je so sovietskymi prácami tak dobre oboznámená, že nie je na takúto filtrovanú informáciu odkázaná.

Druhý zväzok s názvom *Linguistics in East Asia and South Asia* (997 strán) vyšiel r. 1967. Cenný je predovšetkým pre našich orientalistov.

Pre informácie o všeobecnej lingvistiky v jej súčasných prúdoch má aj pre širšie kruhy našej lingvistiky svoj význam najmä zväzok tretí a zväzok deviaty.

Tretí zväzok s názvom *Theoretical Foundations* vyšiel r. 1966 (2. vydanie r. 1970) na 537 stranách. Obsahuje tieto základné kapitoly: *Podstata teórie generatívnej gramatiky* (s. 1—60) od zakladateľa tejto lingvistickej školy N. Chomského. *Jazykové univerzálie* (s. 61 až 112) od J. H. Greenberga. *Historická jazykoveda a genetické vzťahy medzi jazykmi* (s. 133 až 154) od M. R. Haasovej, prvej manželky známeho nebohého amerického lingvistu M. Swadesha. *Jazyk, matematika a lingvistika* (s. 155—304) od najproduktívnejšieho Bloomfieldovho žiaka Ch. F. Hocketta. *Genetická analýza formy slova* (s. 305—364) od známeho amerického romanistu a etymológa Y. Malkiela. *Tagmemická teória* (s. 365—394) od zakladateľa tejto teórie, najlepšieho znalca indiánskych jazykov K. L. Pika. *Sémantická teória* (s. 395 až 478) od známeho hebrejistu U. Weinreicha. Ako dodatok sú k tomuto zväzku pripojené dva príspevky: *Saussurova teória jazyka* (s. 479—494) od ženevského profesora R. Godela, vydavateľa a interpretátora Saussurovej lingvistickej pozostalosti. *Slovanská morfológia v typologickom a diachronickom aspekte* (s. 495—520) od popredného amerického slavistu E. Stankiewiczza.

Štvrtý až ôsmy zväzok obsahujú informácie o jazykoch a jazykovede iberoamerikkej a karibskej oblasti (4. zväzok z r. 1968), južnej Ázie (5. zväzok z r. 1969), juhozápadnej Ázie a severnej Ameriky (6. zväzok z r. 1970), subsaharskej Afriky (7. zväzok z r. 1971) a jazykoch Oceánie (ôsmy zväzok z roku 1971).

Pre naše jazykovedné bádanie prináša najbohatšie a najpotrebnejšie informácie zväzok deviaty s názvom *Linguistics in Western Europe* z roku 1972. Rozdelený je do dvoch dielov. Prvý diel (s. 1—732) podáva panorámu západoeurópskej lingvistiky podľa jazykových plánov a jazykovedných disciplín, kým druhý diel (s. 735—1794) podáva informácie o jednotlivých živých i mŕtvych jazykoch Európy (okrem slovanských a baltských) a ich lingvistikom opise. Ako dodatok je pripojená informácia R. K. Hartmanna o organizácii jazykovedy v západnej Európe (s. 1795—1818) a bibliografia pravidelných publikácií a časopisov (s. 1819—1839). Na konci sú krátke biografické údaje o autoroch príspevkov a index jazykov.

Panorámu západoeurópskej lingvistiky 20. storočia otvára kapitola *Teória a filozofia jazyka* (s. 3—81) z pera lingvistu P. Hartmanna a filozofa S. Schmidta, autora knihy *Jazyk a myslenie ako jazykovo-filozofický problém od Locka po Wittgensteina* (Mouton 1968). Obaja venujú pozornosť najmä

prácami z nemeckej jazykovo-kultúrnej sféry, čo je dané jednak príslušnosťou oboch autorov, ale aj objektívnym faktom, že Nemecko, resp. kultúrno-jazyková sféra nemecká bola a do značnej miery ešte aj je „matkou“ filozofie jazyka (Husserl, Wundt, Marty, Cassirer, Kainz, Weisgerber, Bühler, Carnap a i.). Z anglických autorov sa oprávnene najviac pozornosti venuje Wittgensteinovi a jeho žiakom filozofických škôl v Cambridgi a v Oxforde. V rámci úvah o teórii jazyka podáva P. Hartmann, autor mnohých kníh z pomedzia filozofie a jazykovedy, telegrafické informácie o pražskej, ženevskej, kodanskej a londýnskej jazykovednej škole. Veľmi bohatá je bibliografia k filozofii a teórii jazyka na s. 57—81.

Autorom druhej kapitoly *General Diachronic Linguistics* (s. 82—118) je Y. Malkiel, profesor na Kalifornskej univerzite, známy svojou protibloomfieldovskou orientáciou. Predmetom jeho informácií sú najmä Brugmann, Meillet, Benveniste, Kuryłowicz, Martinet, Jakobson, Coseriu. Malkielov príspevok má viacej povahu nezáväzných esejistických úvah než charakter precíznej vedeckej informácie. Aj v tomto esejistickom štýle sa prejavuje ako bojovný antibloomfieldovec. O štýle jeho práce svedčí aj fakt, že „zabudol“ na bibliografiu.

Oveľa väčšiu informačnú a vedeckú hodnotu má nasledujúca kapitola *Comparative Linguistics* (s. 119—195) od O. Szemerényiho, niekdajšieho profesora komparatistiky v Londýne, v ostatných rokoch vo Freiburgu (NSR). Hoci autor patrí viacej ku „konzervatívnemu“ než k „modernistickému“ krídlu indoeuropeistiky (hlavným kritériom je tu kladný alebo záporný postoj k možnostiam laryngálnej teórie), predsa jeho prehľad názorov o vlastnostiach indoeurópejiny od samohlások až po indoeurópsku „poéziu“ je skutočne objektívny, hoci sa radšej odvoláva na vlastné než na iné práce. Veľmi cenná je pripojená indoeuropeistická bibliografia na s. 175—195.

Príspevok o jazykovom zemepise *Geographical Linguistics* (s. 196—222) začal pôvodne písať u nás pomerne dobre známy rumunský Emil Petrovici, ale pre tragickú smrť po autonehode ju nemohol dokončiť. (Jeho pamiatke je venovaný recenzovaný deviaty zväzok série.) Kapitulu o jazykovom zemepise spracoval „náhradník“ W. G. Moulton, ktorý sa v postskripte veľmi ospravedľňuje, že píše aj o takých jazykoch, o ktorých nevie nič alebo veľmi málo. Ale aj pri týchto podmienkach spĺňa jeho príspevok úlohu elementárnej informácie o jazykovom zemepise, resp. o jazykových atlasoch jazykovej sféry germánskej a románskej od počiatkov nemeckého atlasu Wenkera—Wredeho a francúzskeho atlasu Giliérona až po súčasnosť, t. j. do r. 1969. Pri čítaní Moultonovho príspevku sa veľmi tlačí vyčítavá otázka, prečo režisér celého podniku Sebeok nezaradil aj do prvého zväzku série o jazykovede sovietskej a východoeurópskej kapitulu o stave jazykového zemepisu v slovanských, resp. socialistických štátoch. Bez takejto kapitoly je totiž informácia o jazyko-

vede v socialistických krajinách veľmi okyptená. Práca na jazykových atla-soch v socialistických krajinách je totiž závažnou zložkou vedeckých plánov a doterajšie výsledky sú už viacej ako pozoruhodné. Alebo práve preto sa informácie o týchto prácach do prvého **zväzku** nedostali?

Kapitolu o deskriptívnej lingvistike (s. 223—253) napísal známy švédsky fonetik a všeobecný lingvista B. Malmberg. Najviacej pozornosti venuje Saussurovi a pražskej škole, Hjelmslevovi a jeho žiakom (Togeby, Sørensen). Príspevok končí pozitívnymi a negatívnymi ohlasmami Chomského generatívnej gramatiky v Európe.

Fonetiku a fonológiu spracoval E. C. Fudge (s. 254—312). Začína vplyvom pražského krúžku na západoeurópsku lingvistiku, Martinetovou fonologickou teóriou a zárodkami teórie dištinkívnych príznakov. Pomerne veľa miesta venuje anglickej škole D. Jonesa a J. R. Firtha (s. 258—272) a glosematike (s. 277—290). Údaje o vývine experimentálnej fonetiky v 20. storočí sú veľmi stručné. Bohatá je bibliografia (s. 298—312).

Európsky prívrženec Chomského teórie M. Bierwisch vypracoval do zbor-níka kapitolu *Generatívna gramatika a európska lingvistika* (s. 313—342). Po krátkej charakteristike genézy a vývinových metamorfóz Chomského učenia konfrontuje toto učenie s európskymi teóriami, najmä s Hjelmslevovou glos-sematikou. Prekvapuje, že medzi Chomským a Hjelmslevom nachádza oveľa viacej izomorfných vlastností, než sa doteraz myslí a prijíma. Bierwisch podal v svojom príspevku akúsi stručnú kvintesenciu svojej rozsiahlej štúdie v zbor-níku *Strukturalismus, Geschichte, Probleme und Methoden* z roku 1966.

Známy anglický sémantik S. Ullmann je autorom kapitoly *Sémantika* (s. 343—394). Po vymedzení jazykovednej sémantiky analyzuje dva typy určovania významu, a to typ analytický, orientovaný na denotát a vychádzajúci zo sémantického trojuholníka Ogdena a Richardsa, a typ operatívny, založený na Wittgensteinovej definícii, že „význam slova je jeho použitie v reči“, ktorá našla svojho prívrženca aj v anglickom lingvistovi J. R. Firthovi. V rámci výkladu o deskriptívnej sémantike preberá Ullmann jednodu-ché sémantické vzťahy, motiváciu, konotáciu, komplexné sémantické vzťahy, synonymiu, polyvalenciu. Po stručných poznámkach o historickej sémantike venuje autor oveľa viacej pozornosti štrukturálnej sémantike (slovo a jeho asociačné pole, lexikálne polia, štruktúra slovníka). Užitočná je bibliografia na s. 381—394.

Lexikológiu a lexikografiu (s. 395—475) spracoval B. Quemada. Kým pri výklade o deskriptívnej lexikológii sa značne prekrýva, ale aj dopĺňa s Ullmannom, zatiaľ vo výklade o historickej a porovnávacej lexikológii, ako aj pri lexikografii prináša nové informácie o množstve diel, metód a názorov, najmä z vedeckej produkcie románskej a germánskej. Aj tu je pomerne bohatá bibliografia (s. 448—475).

Prehľad názorov a literatúry o bilingvizme v západoeurópskej jazykovede (s. 476—511) podáva E. Oksaarová. Pri štúdiu tejto ináč cennej kapitoly opäť vyvstáva otázka, prečo sa takáto problematika nespracovala osobitne aj v prvom zväzku. Východoeurópska jazykoveda, najmä sovietska, priam oplýva prácami o bilingvizme a jazykových kontaktoch. Pre zle premyslenú tematickú osnovu prvého zväzku zostala táto bohatá lingvisticko-sociologicko-psychologická produkcia v Sovietskom zväze mimo poľa pozornosti.

O vzraste hraničných lingvisticko-sociologicko-psychologických výskumov v ostatných desaťročiach podáva výrečné svedectvo kapitola *The Study of Child Language in Europe* (s. 512—590) od známej rumunskej psycholinguistiky Tatiany Slama-Cázacovej. Potrebu výskumu detskej reči a jej významu pre všeobecnú jazykovedu opiera o práce takých autorov, ako Jespersen, Jakobson, Grégoire, Ohnesorg a i. Pretože do prvého zväzku nebola táto problematika zaradená, autorka správne komentuje a hodnotí aj práce z oblasti východoeurópskej, najmä sovietskej. Bohatá bibliografia dokazuje kvantitatívny rozmach tejto disciplíny (s. 562—590).

Otázkam jazykovej patológie (s. 591—645) je venovaná kapitola od H. Hécaena. Jeho úvahy majú oveľa viac medicínsky než lingvistický ráz. Pre jazykovedné bádanie v klasickom poňatí prinášajú málo podnetov.

Popri rumunských lingvistoch T. Slama-Cázacovej a E. Petroviciovi prizvala edičná rada zborníka do spolupráce aj ďalšieho rumunského lingvistu S. Marcusa, ktorý spracoval kapitolu o matematickej jazykovede v Európe (s. 647—687). Autor sa zameriava viac na západoeurópsku produkciu. Z východoeurópskej si všima iba tú, ktorú nespracoval debrecínsky lingvista F. Papp v knihe *Mathematical Linguistics in the Soviet Union* z roku 1966 a budapeštiansky lingvista F. Kiefer v práci *Mathematical Linguistics in Eastern Europe* z roku 1968. Potešiteľné je, že autor dobre pozná aj českú a slovenskú produkciu z tejto oblasti, napr. práce J. Horeckého.

Problematiku strojového prekladu v západnej Európe spracovali dvaja lingvisti, W. P. Lehmann a R. A. Stachowitz. Informácia je príliš stručná. Zameraná je na skupiny spracúvajúce sémantické informácie, syntaktické informácie a vlastný strojový preklad. Príspevok má spolu s bibliografiou 13 strán.

Peter Strevens napísal kapitolu *Language Teaching* (s. 702—732). Autor rozlišuje v teórii vyučovania cudzích jazykov dve základné obdobia. Obdobie medzi dvoma svetovými vojnami nazýva na rozdiel od vývinu po druhej svetovej vojne, resp. po r. 1950 ortodoxným obdobím. Príspevok je koncipovaný tak, ako keby sa okrem anglickej jazykovej sféry teória vyučovania jazyka nikde inde nepestovala.

I pri mnohých výhradách, ktoré máme proti koncepcii deviateho zväzku série *Current Trends in Linguistics*, treba túto panorámu západoeurópskej

jazykovedy privítať ako užitočnú publikáciu. Bez nej by boli naše informácie o viacerých oblastiach a smeroch európskej, najmä západoeurópskej lingvistiky, príliš medzerovité. Pri prácach z teoretickej jazykovedy a najmä pri prácach z dejín jazykovedy bude táto publikácia aj u nás veľmi potrebnou príručkou.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

TOLSTÉHO SÉMANTICKÁ ANALÝZA SLOVANSKEJ SLOVNEJ ZÁSObY

VINCENT BLANÁR

1. Hoci sa v poslednom desaťročí venuje sústavnejšia pozornosť porovnávacej slovanskej lexikológii a sémantike (semaziológii), výskum slovnej zásoby nedosahuje také výsledky ako výskum ostatných jazykových plánov. Nepochybne to súvisí i s charakterom skúmaného materiálu. V popredí bádateľského záujmu stojí otázka, ktoré prístupy sú v tejto mnohoaspektovej oblasti najprimeranejšie.

Za relatívne pevné možno pokladať tieto východiská: Lexikálna jednotka predstavuje prvok systému (vlastne mikrosystému) celonárodnej slovnej zásoby. Začlenenosť do mikroštruktúrnych vzťahov, ktoré sa v historickom vývine viac alebo menej menia, ukazuje miesto lexikálnej jednotky v slovnej zásobe istého obdobia. Porovnávaci výskum sa musí opierať o stav v spisovnom jazyku i v nárečiach a nejde len o horizontálne rozloženie lexémických a semémických prvkov (areálová metóda), ale aj o ich rozloženie na vertikálnej osi (lexikálna platnosť, postavenie v lexikálnom systéme). Dôležité je analyzovať vymedzenú slovnú zásobu ako celok (napr. najstaršiu vrstvu lexiky, slovtvornú kategóriu, lexikálne polia a pod.). V takom prípade sa jazykový areál charakterizuje spoločným výskytom istého súboru lexikálnych jednotiek. Avšak namiesto niektorých lexikálnych jednotiek daného súboru sa v jednej oblasti používajú iné lexémy: tieto odlišné lexikálne prvky spájajú onú oblasť s inými jazykovými areálmi (porov. popri slovensko-českých lexikálnych paralelách paralely slovensko-poľské, slovensko-ukrajinské, slovensko-srbochorvátske a pod.). Pri komplexnom pohľade na lexikálnu jednotku len zriedka môžeme hovoriť o lexikálnych zhodách. Úplné lexikálne zhody sú totiž aj vo veľmi blízkych jazykoch ojedinelé. Na zhodnú lexému sa obyčajne viaže sčasti odlišná sémantická stavba a ešte častejšie sa slová v príbuzných jazykoch odlišujú niektorými mikroštruktúrnymi vzťahmi (začlenenie do lexikálnych vzťahov po línii paradigmatickej a syntagmatickej).

Onomaziologický a sémantický prístup treba spájať (prevažne onomaziologický prístup sa uplatňuje pri porovnávaní nepríbuzných jazykov). Komplexná analýza lexikálnej jednotky žiada teda zhodnotiť jej lexémickú a semémickú zložku, ako aj jej mikroštruktúrne začlenenie z hľadiska lexikálneho

systému príslušného národného jazyka. Preto prvoradou úlohou pri konfrontačnom a porovnávacom štúdiu slovnej zásoby príbuzných jazykov je určiť lexikálnu platnosť porovnávaných slov v jednotlivých jazykových systémoch. Vymedzenie miesta a platnosti lexikálnej jednotky v systéme domácej lexiky v synchronickom alebo diachronickom aspekte budeme nazývať lexikálno-sémantickou rekonštrukciou. Týmto pojmom teda nerozumieme len analýzu, cieľom ktorej je odhaliť dávny jazykový stav (tak napr. Tolstoj, 1969, s. 18), ale všetky lexikologické prístupy, ktoré umožňujú zistiť napr. rozsah a hierarchiu semémických prvkov, zemepisné rozloženie lexémy, iné lexikálne vyjadrenie príslušného významu, synonymné, homonymné a slovtvorné vzťahy daného slova, jeho spájatelnosť v kontexte, konotatívne zložky, jeho vývinovú perspektívu atď. Tieto ukazovatele majú objektivizovať poznanie lexikálnej platnosti slova v systéme národného jazyka.*

Významnú zložku lexikálno-sémantickej rekonštrukcie tvorí typologický výskum sémantickej stavby slovnej zásoby. Cenným prínosom do tejto problematiky sú práce sovietskeho lingvistu N. I. Tolstého (1963, 1966; 1968; 1969; 1972).

2.1 N. I. Tolstoj buduje svoju teóriu na bohatom lexikálnom materiáli, ktorého podstatnú časť získal terénnym výskumom. Osobitnú dokumentačnú hodnotu má zemepisná terminológia z archaického Polesia v povodí rieky Pripeť, z oblasti, ktorá si dodnes zachovala geografické zvláštnosti pravlasti Slovanov. Nárečový materiál pokladá za základ jazykovozemepisných výskumov. Sémantika slova je často v priamom vzťahu s jeho zemepisným rozšírením. Tolstoj sa usiloval spracovať nárečový materiál tak, aby z neho mohlo ťažiť historicko-porovnávacie štúdium. Premyslel typologickú metódu sémantickej analýzy a pritom riešil viaceré základné otázky všeobecnej a slovanskej sémantiky (Tolstoj 1963, 1966). V monografickej práci *Slavianskaja geografičeskaja terminologija* (1969) opísal sémantickú stránku slovanskej zemepisnej terminológie; pri analýze konkrétneho materiálu (vyniká najmä dôkladná znalosť zemepisnej terminológie z ukrajinsko-bieloruského Polesia) prehĺbil svoje teoretické východiská a dospel k formulovaniu viacerých sémantických zákonitostí. Problematiku porovnávacej slovanskej lexikálnej sémantiky a štruktúry sémantického poľa, ako aj sémantické procesy v rámci lexikálneho a slovtvorného poľa podrobnejšie osvetlil v doktorskej dizertácii (tézy *Opyt semantičeskogo analiza slavianskoj geografičeskoj terminologii* boli publikované v r. 1972). Proces sémantickej zmeny odhaľuje porovnávaním

---

* Z týchto hľadísk vychádzame pri lexikografickom spracúvaní slovnej zásoby v *Slovenskom historickom slovníku*, preto používame aj niektoré menej obvyklé lexikografické postupy.

dnešného stavu v príbuzných jazykoch v priestorovom rozložení a na tomto podklade sa usiluje rekonštruovať historicky pôvodný stav.

2.2 Pre Tolstého teóriu má zásadný význam predpoklad, že jazykové plány sú v podstate izomorfné. V typologickej sémantike využíva niektoré princípy, ktoré sa osvedčili vo fonológii. Pomer pojmov hláska : fonéma porovnáva s pojmami lexéma : seméma. Pravda, tieto jazykové jednotky sa odlišujú svojím špecifickým obsahom; fonéma je čisto funkčná jednotka, kým seméma má denotačnú a signifikačnú povahu. Dochádza však k diskutabilnému náhľadu, že nejedná sa o lexikálny systém, ale iba sémantický (1963, s. 31). Sémantický systém sa člení na rad mikrosystémov alebo mikropolí.

Hranice poľa vymedzuje čisto lingvisticky, a to na základe významovej amplitúdy základnej lexémy. Do jedného poľa patrí súbor semém, ktoré sa viažu v dialektoch jedného národného jazyka alebo v malej skupine príbuzných jazykov na túže lexému (pozri napr. Tolstoj, 1968, s. 350—352). Na záseade najväčšieho sémantického rozptylu možno konštruovať modelové (vzorové) mikropole pre lexikálnu i slovotvornú analýzu jedného i viacerých nárečí, prípadne príbuzných jazykov. Treba tu odlišovať dva celkom odhodné postupy: 1. konštruovanie modelového mikropoľa (ide len o nástroj na porovnávanie, ktorý možno vytvárať z rozličných hľadísk); 2. interpretáciu porovnávaného materiálu. Modelové mikropole sa konštruujú induktívne na základe jazykového materiálu a len potom sa (deduktívne) usporadúva materiál podľa istých zásad pre porovnávacie ciele. Z hľadiska porovnávacieho je dôležitá konfigurácia lexém na semémickom modelovom poli. Na semémicko-lexémicko-slovotvornom pláne sa porovnávajú lexémy (vyjadrujúce jednu semému), ktoré sú odvodené od tohože základu. Význam sufixu závisí od charakteru jeho alternácií s inými sufixami (1972, s. 6).

Tolstého metóda konštruovania mikropolí sa zakladá na formálno-genetickej totožnosti lexém, preto sa dá uplatniť iba na materiáli príbuzných jazykov. Významové vzťahy medzi členmi poľa sú pomerne stále a poukazujú na dávnejší jazykový stav. To je východisko pre rekonštrukciu starších vývinových štádií. Keď chceme pri porovnávaní mikropolí postupovať z jednotného hľadiska, musíme vypracovať nadnárečový (metajazykový) model, na základe ktorého možno určovať typy konkrétnych nárečových mikropolí.

N. I. Tolstoj vypracoval sémantickú analýzu vhodnú na porovnávanie príbuzných jazykov. Sám si však uvedomuje, že pre všeobecnú sémantiku sú dôležité aj logické schémy z čisto pojmovej sféry. Tolstého sémantická analýza sa odlišuje od náhľadov bežných v dnešnej štruktúrnej sémantike napr. pri vymedzovaní sémantických diferenciálnych príznakov lexikálnej jednotky.

2.3. N. I. Tolstoj patrí do radu jazykovedcov, ktorí zastávajú názor, že lexikálny význam (seméma) pozostáva z hierarchicky usporiadaného súboru elementárnych sémantických vlastností (používa termín sémantický diferen-

ciálny príznak). Význam slova (na paradigmatickej, ale nie syntagmatickej osi) sa určuje miestom lexémy v uzavretom sémantickom priestranstve (v mikropoli) a jeho vzájomnými vzťahmi s inými lexémami. Podľa jeho poňatia sa obsah slova vymedzuje počtom a konfiguráciou čiastkových polí, ktoré daná lexéma pokrýva. V takomto začlenení sa ukazuje rozličný ráz semém. Niektoré semémy sa dajú rozložiť na sémantické diferenciálne príznaky (sémy) a niektoré sú podľa Tolstého nerozložiteľné. Napr. nerozložiteľné semémy sú „dub“, „lipa“, „bereza“, ale seméma „berezka“ sa dá rozložiť na sémy: „breza“ + „malá veľkosť“, seméma „berezniček“ na sémy „breza“ + „les“ + „mladosť“ + „malá veľkosť“ a pod. (Tolstoj, 1968, s. 362—364). Musí byť však splnená podmienka, aby sa v jednom z dialektov (jazykov) skúmaného areálu seméma s vydeliteľným príznakom a seméma bez vydeliteľného príznaku odlišovali aj formálne, t. j. aby sa vyjadrovali rozličnými lexémami. V iných nárečiach sa môžu vyjadrovať aj rovnakou lexémou. Sémantické príznaky teda vydeluje N. I. Tolstoj na základe čisto lingvistických kritérií (a nie logickou metódou). Tolstoj vypracoval aj pravidlá, podľa ktorých treba hodnotiť rozložiteľnosť semémy. Problematika rozložiteľnosti semémy patrí medzi dôležité, hoci stále diskutabilné otázky lexikálno-sémantickej teórie.

Podľa teórie sémantických príznakov zmenu lexikálneho významu treba chápať ako zmenu v súbore a hierarchii týchto príznakov. Jednotkou semémy je teda diferenciálny príznak. Môže ísť o sémantizáciu (nový sprievodný sémantický príznak), desémantizáciu (strata sémantického príznaku) a transsémantizáciu (zámena jedného sprievodného príznaku iným). Ako sa však potom dajú vysvetliť významové posuny pri nerozložiteľných semémach? A ako zistil aj N. I. Tolstoj, najbohatším významovým rozptylom sa vyznačujú práve nemotivované slová (s nerozložiteľnou semémou). Dedukovanie sémantických príznakov logickými metódami, spolu s úsilím o ich systemizáciu možno uplatňovať aj v porovnávačej analýze príbuzných jazykov.

Pre ďalší výskum otázky sémantických príznakov sú cenné pozorovania, ku ktorým dospel Tolstoj štúdiom nárečovej zemepisnej terminológie, že totiž sémantické príznaky sa môžu vyznačovať rozličným stupňom uplatnenia. Nejde len o prítomnosť príznaku, sémantický príznak môže byť aj čiastočne relevantný, môže sa trochu pozmeniť alebo môže ísť o indiferentnosť a nerelevantnosť príznaku (Tolstoj, 1968, s. 349). Keď chápeme sémantický vývin ako neustále prebiehajúci proces, výrazná je iba začiatočná a konečná fáza zmeny. Na úrovni reči vždy budeme zisťovať aj prechodné javy, ktoré na prvý pohľad trochu zatemňujú mechanizmus významovej zmeny, ale bližšie vystihujú jazykovú realitu (Blanár, 1973, s. 8).

Treba sa vrátiť aj k čisto lingvistickému určovaniu sémantických príznakov. Zdá sa, že jazyková skutočnosť je rozmanitejšia. Keď sa v starších vývinových obdobiach jazyka v súvislosti s prehlbujúcim sa poznaním diferen-

covali pojmy, jazykové vyjadrenie neraz zaostávalo za novým obsahom. Je potom pochybné, či takáto nová seméma mala vždy osobitné formálne vyjadrenie. Iba dôkladná analýza všetkých významotvorných činiteľov pomôže objasniť otázku: existencia akých formálnych znakov dovoľuje už hovoriť o samostatnej seméme. Ide tu o prehodnotenie istých kvantitatívnych javov na kvalitatívne. Tento okruh problematiky, ktorý ešte čaká na osvetlenie, má zásadný význam pre teoretickú lexikológiu i lexikografiu.

2.4 N. I. Tolstoj (1969, s. 242—246) formuloval niektoré zákonitosti významových zmien. Slovánske geografické názvy sa vyznačujú pomerne jednotným súborom lexém, ale aj veľkou rozmanitosťou semém viažúcich sa na konkrétnu lexému. Významové posuny nie sú ľubovoľné, obmedzujú ich vzájomné vzťahy v rámci sémantického mikropola. Tento bohatý sémantický rozptyl možno chápať ako reťazec sémantických posunov a zmien. Tolstoj ukázal, že nárečové lexikálno-sémantické javy vyskytujúce sa na istých zemepisných areáloch možno interpretovať diachronicky, a to ako zmeny v časovej postupnosti. Dôležité je zistenie, že zemepisná terminológia v Polesí je súhrnom lexém, ale aj ich sémantickou stavbou blízka praslovanskému stavu.

Nemotivované zemepisné názvy majú zväčša veľmi široký sémantický rozptyl, motivované názvy majú zas malý počet ohniviek sémantického reťazca.

Niektoré sémantické reťazce vzťahujúce sa na rozličné lexémy sa častejšie vyskytujú v istom jazykovom areáli. Napr. úzko sú späté semémy, ktoré sa vzťahujú na povrchové útvary a porast: ‚gora‘ — ‚les‘; ‚boloto‘ — ‚les‘; ‚lug‘ — ‚les‘.

Častá je polarizácia príznaku ‚prítomnosť porastu‘; ‚miesto bez lesného porastu‘ — ‚miesto s lesným porastom‘. Polarizácia sa najčastejšie uplatňuje v názvoch, ktoré majú základný relevantný príznak ‚hore‘ — ‚dolu‘.

Rozšíreným typom významového posunu je prechod druhového termínu na rodový a naopak, napr. ‚les všeobecne‘ — ‚les istého typu, vzhľadom na druh stromov a pod.‘

Jedným z najrozšírenejších diferenciálnych príznakov je príznak veľkosti (‚veľký‘ — ‚malý‘). Posuny na tejto línii majú za následok zmenu v označovaní denotátu (‚boloto‘ — ‚luža‘ — ‚griazľ‘).

Vývin slovného významu nemá vždy podobu lineárneho reťazca semém. Rozličná distribúcia lexém alebo sufixov na sémantickej sietke, rozličné sémantické zaťaženie jednotlivých lexém, významový rozptyl lexémy a pod. môžu odrážať dialektické členenie prajazyka. Už doterajšia analýza zemepisných termínov ukázala zaujímavé paralely polesko-kašubské, polesko-poľské, polesko-karpatské, polesko-pskovsko-severoruské i polesko-južnoslovanské. Izoglosy sufixov vydeľujú napr. areál pskovsko-polesko-karpatský, slovensko-česko-moravsko-slovinský, slovinsko-český. Spomenuté problémy naznačujú úlohy porovnávacieho historického štúdia.

3. Mnohé vrstvy slovnej zásoby sa nevyznačujú takou stálosťou denotátu, ako je to pri zemepisnej terminológii, ale sú úzko spojené s vývinom spoločnosti a spoločenského vedomia. Pre vrstvy prevzatých a cudzích slov tvoria okolnosti prevzatia (sprostredkujúci jazyk, doba prevzatia, spôsob prevzatia a pod.) neodmysliteľnú zložku dejín slova v danom jazyku. A mnohé slová zo slovnej zásoby ustúpili. Tieto známe fakty odôvodňujú požiadavku, aby sa pri porovnávacom lexikálnom výskume (najmä ak je v posledných dôsledkoch zameraný na odhalenie prajazykového stavu) k nárečovému materiálu pribral aj historický. Historický materiál vždy ostane fragmentárny, ale aj poznanie slovanského nárečového materiálu je medzerovité. Preto je odôvodnené spájať analýzu dnešného jazykového materiálu (o plodnosti areálového nárečového výskumu svedčia napr. Tolstého práce) s historickým (porov. Blanár, 1974). Lexikálno-sémantická rekonštrukcia bude pravdepodobnejšia, ak sa môže opierať o konfrontáciu dnešného stavu s doterajším vývinom. Bez výhrad možno postaviť požiadavku, aby sa pri rekonštrukcii staršieho stavu na základe historického materiálu dôsledne prizeralo aj na výsledky analýzy dnešnej jazykovej situácie (v spisovnom jazyku i v nárečiach). Porovnávanie so stavom v iných slovanských jazykoch prináša dôležité poznatky i pre štúdium významovej stavby jednotlivých slovanských jazykov. Iba tak sa dá odlišiť celoslovanský jav od javu obmedzeného na užší areál alebo na jeden jazyk.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

- BLANÁR, V.: Mechanizm izmenenija značenija leksičeskoj jedinicy. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 3—17.
- BLANÁR, V.: Významová zmena ako problém porovnávacej lexikológie. In: Materiály z I. zasadania Lexikologicko-lexikografickej komisie pri MKS v Smoleniciach (30. 1.—1. 2. 1973) — v tlači.
- Polesie. (Lingvistika. Archeologija. Toponimika.) Red. V. V. Martynov, N. I. Tolstoj. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1968. 303 s.
- TOLSTOJ, N. I.: Iz opytov tipologičeskogo issledovanija slavianskogo slovarnogo sostava. Voprosy jazykoznanija, 12, 1963, č. 1, s. 29—45; Voprosy jazykoznanija, 15, 1966, č. 5, s. 15—36.
- TOLSTOJ, N. I.: Nekotoryje problemy sravnitelnoj slavianskoj semasiologii. In: Slavianskoje jazykoznanije. VI meždunarodnyj sjezd slavistov (Praga, avgust 1968 g.). Doklady sovetsoj delegacii. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1968, s. 339—365.
- TOLSTOJ, N. I.: Slavianskaja geografičeskaja terminologija. Semasiologičeskije etudy. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1969. 262 s.
- TOLSTOJ, N. I.: Opyt semantičeskogo analiza slavianskoj geografičeskoj terminologii. [Avtoreferat dissertacii na soiskanije učenoj stepeni doktora filologičeskich nauk.] Leningrad, Leningradskij universitet 1972. 27 s.

TOLSTOJ'S TYPOLOGISCHE METHODE DER SEMANTISCHEN ANALYSE DER SLAWISCHEN SPRACHEN

Zusammenfassung

N. I. Tolstoj hat die typologische Methode der semantischen Analyse der slawischen Sprachen durchgedacht. Als Grundlage der Untersuchung diente ihm die slawische geographische Terminologie; wertvoll ist vor allem das Mundartmaterial aus Polesie (Gegend der Urheimat der Slawen). Die mundartlichen lexikalisch-semantischen Erscheinungen kann man diachronisch, d. h. als Veränderungen im zeitlichen Verlauf interpretieren. Bei der Aufdeckung der Problematik der vergleichenden slawischen lexikalischen Semantik und der Struktur des Mikrofeldes, wie auch der semantischen Prozesse im Rahmen des semantischen und Wortbildungsfeldes gelangte Tolstoj zur Formulierung einiger semantischen Gesetzmäßigkeiten.

SLOVENSKO-POLSKÉ JAZYKOVÉ POMEDZIE
A JEHO VÝSKUM

JOZEF ŠTOLC

V minulom storočí pri prvých pokusoch o klasifikáciu slovenských nárečí podľa ich územnej členitosti sa jednotlivé skupiny pomenúvali so zreteľom na ich vzťah k susedným jazykom. P. J. Šafárik (1826, s. 375—376) hovorí o troch hlavných nárečiach a pomenúva ich takto: vlastná (t. j. stredná) slovenčina, moravsko-slovenské nárečie (t. j. západoslovenské) a poľsko-slovenské nárečie (t. j. východoslovenské). Do týchto troch skupín začleňuje nemecko-slovenské, maďarsko-slovenské, rusínsko-slovenské a srbsko-slovenské podrečie.

J. Kollár (1846, s. 101—105) o západoslovenskom nárečí hovorí ako o česko-slovenskom, stredoslovenské nárečie volá vlastnou slovenčinou, východoslovenské nárečie volá poľsko-slovenským a k tomu ešte hovorí o rusko- či ruténsko-slovenskom nárečí (v Above a Zemplíne), srbsko-slovenskom (v Bážke a Banáte), nemecko-slovenskom (v banských mestách na strednom Slovensku), maďarsko-slovenskom (v Novohrade a na Dolnej zemi), hanáckom (na okolí Bratislavy), trpáckom v Gemeri a krekáčskom v Honte.

M. M. Hodža (1847, s. 17) rozoznáva štyri nárečové skupiny: česko-slovenskú (v stoliciah Prešporskej, Nitrianskej, Trenčianskej a na Morave), poľsko-slovenskú (na Spiši, v Šariši, čiastočne v Zemplíne a Above), rusínsko-slovenskú (v Gemeri), vlastné, resp. novoslovenské alebo slovenské nárečie (v Turci, Liptove, Zvolenskej, Tekove, Novohrade a v Honte).

Až A. V. Šembera (1864, s. X) rozdelil slovenské nárečia na tri skupiny: západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské.

Fr. Pastrnek v svojej ankete v r. 1893—1897 priniesol mnoho nového do poznania slovenských nárečí. Jeho hlavným cieľom však bolo sledovať vzťah slovenského jazykového komplexu k češtine. Pastrnek sa vzťahom slovenských nárečí k iným susedným slovanským jazykom podrobnejšie nezaoberal.

Pomenovanie východoslovenských nárečí ako poľsko-slovenské vyvolalo na poľskej strane živý záujem. Poľskí lingvisti a etnografi pokladali východoslovenské nárečie za nárečie od pôvodu poľské. S touto tézou sa na slovenskej strane nevedel vyrovnáť ani Pastrnek, ba ani samo Czambel (1906), ba napokon ani V. Vážný (1934, s. 221). Otázkou pôvodu východoslovenských

nárečí sa zaoberali aj N. v. Wijk (1923, s. 1—18; 1933, s. 561—570) a I. Kniezsa (1935, s. 108—115). Na konci dvadsiatych a v tridsiatych rokoch sa výskumu východoslovenských nárečí intenzívne venoval Zd. Stieber (1929, s. 61—138); v mnohých príspevkoch, uverejnených zväčša v *Zborníku Matice slovenskej*, zastával názor, že východoslovenské nárečia sú od pôvodu poľské.

J. Stanislav (1935, s. 51—89) ukázal, že elementy, na ktorých stojí tvrdenie o poľskom pôvode východoslovenských nárečí (*trot*, *tlot* za **tort*, *tolt* — *chlop*, *mlodi*, *pahrotka* atď.), sú neskoro prevzaté lexikálne jednotky z poľštiny, ktoré nemajú nič spoločné s priebehom metatézy *tort*, *tolt* v *trat*, *tlat* vo východoslovenských nárečiach. S touto témou sa zaoberal aj J. Liška (1944). Odvtedy sa otázka pôvodu východoslovenských nárečí dostala do novej fázy. Sám Zd. Stieber po čase podrobil svoj názor novej analýze a došiel k záveru, že východoslovenské nárečia sú od pôvodu slovenské (1950, s. 57 až 69).

Východoslovenské nárečia ako celok nezahrňujeme teda do okruhu pojmu „slovensko-poľské jazykové pomedzie“. Ich vzťah k poľskému jazyku alebo k jeho územnej časti je ako vzťah slovenského jazyka alebo jeho časti k poľskému jazyku ako celku.

Na území slovenského jazyka jesto niekoľko izolovaných jednotlivých lokalít, ktoré boli v historicky datovateľnom čase neskoro kolonizované obyvateľstvom z poľskej jazykovej oblasti. V nich sa ešte dodnes udržali základné črty nárečia i folklóru pôvodnej poľskej vlasti. Sú to v Liptove obce Veľké a Malé Borové a Huty, Liptovská Lúžna, Liptovská Teplička a na Horehroní Pohorelá, Polonka a Závažka. V týchto obciach sa hovorí nárečím, ktoré je síce v mnohom poslovenčené, ale zatiaľ nestratilo charakteristické poľské črty najmä vo zvukovej a morfolologickej stavbe (porov. Małeckí, 1938). Tu sa uvádzajú aj ďalšie pôvodne poľské, ale už značne poslovenčené osady: Liptovské Revúce, Osada, a na Orave Námestovo a Trstená. (To je sotva zdôvodnené.) Príklad na hlbšie poslovenčenie poskytuje bývalá obec Derenk v Maďarsku v stolici Boršódskej na sever od Miškovca. V druhej svetovej vojne bola obec zlikvidovaná a obyvateľstvo osídlené v južnejších obciach stolice, kde splynulo so slovenskými osadníkmi alebo sa pomadžarčilo. Na obec som upozornil v svojej knihe (Štöle, 1949). Poľskí dialektológovia na svojej výskumnej výprave zistili neskoršie vysoký stupeň poslovenčenia u roztrúseného obyvateľstva. (Ústna správa od prof. M. Karaša.)

Obyvatelia týchto diasporicky rozložených a navzájom osihotených obcí odišli pomerne neskoro zo svojej pôvodnej vlasti, stratili s ňou kontakt a dostali sa do celkom iného kultúrneho, hospodárskeho i jazykového prostredia, s ktorým boli nútení sa takmer každodenne stýkať. Nárečie takýchto obcí treba skúmať ináč ako nárečie na území, na ktorom dnešné obyvateľstvo býva

nepretržite od nepamäti až dodnes a ktoré je na rozhraní dvoch súvislých jazykových komplexov: slovenského a poľského. (S nárečím takýchto ostrovných nárečí sa zaoberali M. Małecki a G. Horák, ale bez osobitného prizretia na slovenské jazykové okolie.)

Tieto nárečia sú v úplnom obkolesení slovenskými dedinami. Od súvislého poľského jazykového územia sú odlúčené značnými vzdialenosťami. Nemožno ich brať ako pomedzné nárečia medzi poľským a slovenským jazykovým územím. Pri výskume ich vzťahu k slovenskému jazykovému okoliu, alebo naopak vzťahu slovenského jazyka k ich nárečiu, platia osobitné metodické zásady, pretože v každom jednotlivom prípade bude problematika odlišná.

V severných okrajových častiach historických slovenských stolíc Spiša, Oravy a Trenčianskej (v severovýchodnej časti okresu Čadeča) od dávnych čias žilo a doteraz žije obyvateľstvo hovoriace nárečiami, ktoré svojím základným ustrojením patria do skupiny malopoľských nárečí na Podhalí v priľahlých územiach južného Poľska. Všetky staršie i novšie názory i výskumy sa zhodujú v tom, že sú to nárečia svojím pôvodom poľského typu.

Poľskí bádatelia venovali týmto nárečiam mimoriadnu pozornosť. Treba pripomenúť predovšetkým *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* K. Nitscha a M. Małeckého (1934). Neskoršie začal vydávať Z. Sobierajski *Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji* (1966; 1970; 1973). Okrem toho profesori M. Karaš a M. Zaręba vydali oravské i spišské texty a spracovali fonetiku týchto nárečí.

Medzi poľskými príspevkami nachádzame jedinú prácu M. Małeckého (1935, s. 44—52), ktorej predmetom je otázka vplyvu slovenských nárečí na nárečia poľské. Bolo by treba z obidvoch strán zaoberať sa touto problematikou v širšom zábere a v konfrontácii s povahou ľudovej kultúry vôbec. (V r. 1935—38 som na základe osobne zobraťého materiálu vypracoval fonetickú a morfologickú charakteristiku nárečia Ždiaru na Spiši a v r. 1942 som zbieral materiál za Magurou v okrese Spiš. Stará Ves, ale materiál som nemal možnosť spracovať a publikovať.)

Doterajšie práce podávajú fonetický, morfologický a lexikálny opis goralských nárečí. Medzi záznamami poľských a československých bádateľov niet podstatných rozdielov. Naopak V. Vážný (1948) konštatuje takmer stopercentnú zhodu medzi materiálovými údajmi *Atlasu językowego polskiego Podkarpacia* a jeho materiálovými zbierkami, ktoré získali jeho žiaci. Podobne sa môžem vyjadriť aj ja o materiálových údajoch Sobierajského atlasu Spiša. Poznanie goralských nárečí z materiálovej stránky možno pokladať vzhľadom na spracovanie iných nárečí za dobré najmä zásluhou poľských dialektológov.

Opísanie fonetickej, flektívnej, slovotvornej, syntactickej a lexikálnej štruktúry goralských nárečí podáva obraz o stave jednotlivých zložiek bez pri-

zretia na spoločenské a na kultúrne pomery, v ktorých tieto nárečia slúžia ako dorozumievací prostriedok. Poznanie týchto nárečí by sa prehĺbilo a obohatilo, keby sa pri ich výskume brali do ohľadu všetky okolnosti, ktoré utvárali etnografickú a vôbec psychickú a sociologickú podobu goralského obyvateľstva. Pohľad na dejiny tohto pohraničného územia Spiša, Oravy a Kysúc a jeho ľudu obohatilo by poznanie dialektov o nové aspekty: predstavia jazykový problém ako neodmysliteľnú súčasť života goralského ľudu, ktorý žil skoro celých tisíc rokov na danom území v konkrétnej hospodárskej, politickej a kultúrnej sfére horného Uhorska v bezprostrednom kontakte s nárečiami slovenského jazyka a od 19. storočia aj v kontakte so spisovným jazykom slovenským. Odraz tejto skutočnosti vidno v celkovom charaktere nielen jeho materiálneho života a kultúry, ale aj v sfére duchovnej kultúry, teda aj v jazyku, v nárečí.

Istý jav vonkajšej skutočnosti dvaja ľudia nevnímajú vždy rovnako. Má tu význam aj neodmysliteľný osobný postoj, ktorý určuje charakter osobného hodnotenia. V priamej závislosti od tohto osobného postoja sa realizuje jazykové vyjadrenie vonkajšej skutočnosti. Jazykové vyjadrenie, čiže výber jazykových vyjadrovacích prostriedkov, ktoré nie sú prísne systémovo viazané a ktoré môže hovoriaci v konkrétnej situácii voľne použiť, môže teda závisieť od mnohých okolností stojacích mimo rodného nárečia alebo vôbec mimo jazyka. Možno tu poukázať na psychické ustrojenie jednotlivca, rodín, bližšieho i vzdialenejšieho príbuzenstva a napokon aj celej skupiny ľudí, ktoré v závislosti od začlenenia do širších spoločenských, politických, administratívnych, hospodárskych a kultúrnych súvislostí sa utvára odlišne aj vtedy, keď ide o geneticky a historicky jednotný jazykový celok. Takéto vedomie psychickej odlišnosti našich Goralov od susedných poľských obyvateľov Podhala existuje. Mal som možnosť nespočetne ráz ho konštatovať od svojich gymnaziálnych štúdií a v mnohých prípadoch si ho znovu a znovu v osobnom styku s jednotlivými ľuďmi overiť.

Treba pripomenúť, že vo vedomí Goralov žijúcich na štátnom území Československa a na štátnom území Poľska existuje dodnes živé vedomie spolupatričnosti. Navonok je to dokumentované nielen jednotou nárečia, ale aj živými príbuzenskými vzťahmi, kultúrnymi sklonmi a celkovým zameraním na duchovné aj materiálne životné okolnosti. To sú veci, ktoré sa zakorenili v ľude v minulých storočiach a dodnes majú svoju intenzitu.

Toto osobitné psychické ustrojenie prejavuje sa okrem iného v slovenskom národnom povedomí, v priznaní sa k slovenskej národnosti. V. Vážný (1934, s. 221) hovorí: „Obyvateľstvo týchto pohraničných krajů mluví sice nárečím bližším k poľštině než slovenštině, ale mělo vždy národní uvědomění slovenské.“ S tým súvisí aj vedomie, že všetci Goralí, a to nielen tí, čo žijú na československej strane štátnych hraníc, ale aj tí, čo od roku 1920 žijú na časti

územia severného Spiša a severnej Oravy pričlenenom k Poľsku, pokladajú za svoj kultúrny jazyk spisovnú slovenčinu. Tento objektívny faktický stav je na poľskej strane legalizovaný uznaním osobitného štatútu slovenskej národnostnej skupiny, slovenských kultúrnych inštitúcií a vyučovacím jazykom slovenským, slovenskej tlače a iných kultúrnych prejavov v slovenskom jazyku.

Do života Goralov vstupujú okrem spisovnej slovenčiny aj južnejšie rozložené slovenské nárečia na Spiši, na Orave aj na Kysuciach. S tými nárečiami boli Gorali celé storočia v ustavičnom kontakte. Na juh bol orientovaný celý ich životný záujem. Do spišských a oravských dedín a miest chodili na jarmoky, kupovať a predávať, tu chodili za zárobkom, do služby, do dielni a do tovární, tam mali svoje vrchnostenské inštitúcie a úrady civilné i cirkevné, tam mali vyššie školy, do ktorých posielali svojich synov a dcéry. Inteligencia goralského pôvodu odchovaná v uhorských a neskoršie v slovenských školách dobre sa uplatňovala na celom Slovensku a zaujala v jeho verejnom, kultúrnom i hospodárskom živote neraz popredné miesta.

Proces psychologickéj a kultúrnej slovakizácie goralského živlu išiel ruka v ruku s infiltráciou na juh, na Spiši najmä do pôvodne nemeckých miest a dedín. V dôsledku tohto masového posunu obyvateľstva, ktorý sa začal dávno pred prvou svetovou vojnou a najmä po druhej svetovej vojne, po odchode Nemcov, sa ešte viac vystupňoval, sú tieto mestá a dediny teraz celkom poslovenčené. O poslovenčení možno hovoriť preto, že sa tu Gorali pomešali nielen medzi sebou, ale aj s obyvateľmi pochádzajúcimi zo slovenských dedín, s ktorými splynuli aj jazykovo.

Tento proces je zaiste pozoruhodný najmä preto, že sa odohrával a odohráva celkom spontánne pod vplyvom spoločenských a existenčných okolností bez akéhokoľvek nátlaku a bez vrchnostenského zámerného zasahovania.

Goralský živel na Spiši, na Orave i na Kysuciach pokladá južnejšie položené územie za svoj vlastný životný priestor nielen v súčasnosti, ale aj v minulosti. Obyvatelia goralských dedín pripojených r. 1920 k Poľsku si udržali a udržiujú doteraz vedomie spolupatričnosti s Goralmi bývajúcimi v Československu. Pokladajú sa doteraz za ich súčasť v každom ohľade, aj v ohľade vzťahu k slovenskému spisovnému jazyku.

Goralské prostredie je zaujímavé nielen z hľadiska tradičnej dialektológie. V tomto smere práce poľských dialektológov priniesli materiál, na základe ktorého si možno utvoriť plastický obraz o celkovom charaktere goralských nárečí. Ale tento prístup predstavuje iba jeden aspekt celého problému. Nevyčerpáva všetku zauzlenú problematiku daného jazykového spoločenstva. Jesto ešte mnoho ďalších aspektov, ktoré sa doteraz nebrali dostatočne na vedomie. Predovšetkým treba tu spomenúť aspekt jazykových kontaktov. Aktuálne je pri opise jednotlivých zložiek tradičných nárečí skúmať, ako sa

zračia v danej situácii medzijazykové vzťahy, ktoré sú dôsledkom spoločenských vzťahov.

Vec možno a treba sledovať v dvojakom smere: na báze vzťahu goralských nárečí k susedným slovenským nárečiam a na báze vzťahu goralských nárečí k spisovnému slovenskému jazyku.

Doteraz známe texty a materiálie ukazujú, že najmä v oblasti folklóru, v rozprávkach, povestiach a piesňach jesto mnoho takých elementov, ktoré svedčia o fluktuácii rôznych tradícií a s nimi nerozlučne aj o fluktuácii jazykových prvkov. V oblasti občianskeho života, remeselnej výroby, sedliackeho i náboženského života sú celé terminologické a frazeologické súbory prevzaté spolu s vecou zo slovenského prostredia. Slovný fond súvisiaci s týmito životnými oblasťami je iný ako v susedných malopoľských podhaľanských nárečiach už aj len preto, že tam štruktúra týchto životných oblastí bola odlišná. Na nárečovej báze sa preberalo a do slovného fondu trvale inkorporovalo teda veľké množstvo elementov rôzneho druhu.

Na báze spisovného jazyka a verejného života vôbec sa preberali celé súbory slov. Spomeniem tu iba niektoré sémantické okruhy, ako administratíva (úrady, súdy), kultúra (škola, tlač), náboženský okruh (slovenské modlitby a spevy), niektoré remeslá, zamestnania atď. Štúdium takýchto sémantických oblastí, v ktorých sa dedinský človek deň čo deň pohybuje, môže odhaliť podrobne, akými cestami sa prelievajú elementy jednotlivých zložiek jazykovej stavby z nárečia do nárečia alebo z jazyka do jazyka, ako sa adaptujú a začleňujú do tradičného domáceho jazykového, resp. nárečového fondu.

Najpevnjšie v každom jazyku sú štrukturované zložky: fonetika, flexia a do istej miery aj tvorenie slov. Ale celkom otvorená novému prílivu prvkov z bezprostredného prostredia je slovná zásoba, frazeológia a azda aj syntax (najmä pod vplyvom školy).

Vysoké percento goralského obyvateľstva na československej strane hraníc sú bilingvisti, ba až trilingvisti. Hovoria rodným nárečím, susedným miestnym nárečím slovenským a nie zriedka pomerne dobre sa vyjadrujú v spisovnej slovenčine. Rodné nárečie používajú v rodinnom a dedinskom prostredí. Pri spoločenskom styku mimo vlastnej nárečovej oblasti sa dorozumievajú nárečím najbližšieho slovenského okolia, a to na Spiši spišským, na Orave oravským a na Kysuciach kysuckým. V turistických oblastiach, najmä na Spiši, nie zriedka hovoria domáci ľudia plynne spisovným jazykom slovenským, ba dokonca používajú aj češtinu.

Zaiste iná je situácia na goralskom území na poľskej strane hraníc. Jednako aj tamojšie obyvateľstvo nie je celkom odrezané od slovenského prostredia. Prichádza do styku so spisovnou slovenčinou v slovenských školách, v slovenskej tlači a v oblasti osobného náboženského života. Táto časť Goralov sa v porovnaní s Goralmi na československej strane hraníc teraz síce menej

intenzívne styka so slovenským jazykom a so slovenským spoločenským prostredím, ale aj táto okolnosť môže byť veľmi zaujímavá. Poskytuje možnosť porovnať, ako sa historicky to isté nárečie správa voči spisovnej slovenčine v slovenskom prostredí a ako v poľskom prostredí. Nakoľko priaznivo alebo nepriaznivo sa formoval postoj Goralov k slovenčine na československej strane a ako sa formoval na strane poľskej, v tomto prípade aj v porovnaní s postojom k poľštine.

Veľmi dobre poznamenal V. Vážný vo svojej už pripomenutej knihe (1948, s. 259) na adresu autorov publikácie *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, že lутuje, že autori nevzali do ohľadu prechody, ktoré sú dané bilingvizmom, totiž to, že popri poľských elementoch sú rovnako živé aj elementy slovenské. Výslovne hovorí, že aj „jazyk minorít je dôležitý pro poznání jazyka většinného“. Tento výrok je správny. Dialektológ nemôže vypustiť zo svojho zorného poľa cudzie elementy v žiadnom úseku jazykovej stavby, ak má podať úplný a objektívny obraz o charaktere nárečia. V istých prípadoch práve tieto svojím spôsobom cudzie, ale pevne inkorporované elementy sú integrálnou súčasťou nárečia a patria medzi jeho konštitutívne charakteristické znaky.

Štúdium jazykovej situácie v oblasti goralských nárečí z československej i poľskej strany štátnych hraníc možno zhrnúť — najmä z aspektu psycholingvistického a sociolingvistického — do týchto tém:

1. Vzájomný vzťah goralských a slovenských nárečí príslušnej historickej stolice (na Spiši, na Orave, na Kysuciach).
2. Vzťah goralských nárečí k spisovnej slovenčine
  - a) na československom štátnom území,
  - b) na poľskom štátnom území.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

- CZAMBEL, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Martin 1906, s. 449—459.
- HORÁK, G.: Nárečie Pohorelej. Bratislava 1955.
- HODŽA, M. M.: Epigenes slovenicus. Levoča 1847, s. 17.
- KARAŠ, M.: Orawskie teksty gwarowe z obszaru Czechosłowacji. Kraków 1965.
- KARAŠ, M.—ZARĘBA, A.: Orawskie teksty gwarowe z obszaru Polski. Kraków 1964.
- KELLNER, A.: K charakteristice čadeckých nářečí. In: *Linguistica Slovaca*. 1—2, 1939—1940, s. 220—229.
- KNIEZSA, I.: Z historycznych zagadnień dialektu wschodniosłowackiego. In: *Sprawozdania PAU*, 40, 1935, s. 108—115.
- KOLLÁR, J.: Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka mezi Čechy, Moravany a Slováky. Praha 1862, s. 101—105.

- LIŠKA, J.: K otázke pôvodu východoslovenských nárečí. Martin 1944.
- MAŁECKI, M.: O wpływie słowackim na polskie gwary na Orawie. In: Zborník Matice slovenskej, 13, 1935a, s. 46.
- MAŁECKI, M.: Polskie teksty gwarowe ze Spisza. In: Zborník Matice slovenskej, 13, 1935b, s. 136—140.
- MAŁECKI, M.: Język polski na południe od Karpat. [Brożúrka.] Kraków 1938.
- MAŁECKI, M.: Polskie teksty gwarowe z Czadeckiego. In: Zborník Matice slovenskej, 18, 1940, s. 103—105.
- MAŁECKI, M.—NITSCH, K.: Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków 1934.
- PASTRNEK, F.: Študovanie slovenčiny. Slovenské pohľady 1893—1897.
- SOBIERAJSKI, Z.: Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji. Poznań I. 1966, II. 1970, III. 1973.
- STIEBER, Z.: Ze studjów nad gwarami słowackimi południowego Spisza. In: Lud słowiański, 1929, s. 61—138.
- STIEBER, Z.: Problém pôvodu východoslovenských nárečí. In: Svojina, 4, 1950, s. 57—69.
- STANISLAV, J.: Pôvod východoslovenských nárečí. In: Bratislava, 9, 1935, s. 51—89.
- ŠAFÁRIK, P. J.: Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Offen 1826, s. 375—376.
- ŠEMBERA, A. V.: Základové dialektologie československé. Vídeň 1864, s. X.
- STOLC, J.: Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava 1949, s. 431 až 439.
- VÁŽNÝ, V.: Slovenská nárečí. In: Československá vlastiveda III. Praha 1934, s. 221.
- VÁŽNÝ, V.: Z mezoslovenského jazykového zeměpisu. Příspěvky k dokumentární hodnotě díla M. Małeckí i K. Nitsch *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. Kraków 1948.
- WIJK, van N.: Zum Ostslowakischen, *Slavia* 2, 1923, s. 1—18.
- WIJK, van N.: Die Stellung des Ostslowakischen innerhalb des Českoslovakischen. In: Zborník J. Škultétyho, Martin 1933, s. 561—570.

DAS SLOWAKISCH-POLNISCHE SPRACHLICHE GRENZGEBIET UND SEINE ERFORSCHUNG

Zusammenfassung

P. J. Šafárik und nach ihm J. Kollár, M. M. Hodža u. a. sahen den mittelslowakischen Dialekt als das eigentlich Slowakische. Die Dialekte im West- und Ostslowakei betrachteten sie als mit den Zeichen von den Nachbarsprachen übernommenen Elemente charakterisiert. Erst A. V. Šembera (1864) hat das Slowakische als eine sprachliche Gesamtheit in drei Dialektgruppen eingeteilt: das Mittel-, das West- und das Ostslowakische. Einige Sprachforscher hielten das Ostslowakische noch lange für ein Dialektpolnischen Ursprungs. Später aber wurde bewiesen, dass das Ostslowakische eine Dialektgruppe slowakischen Ursprungs darstellt, die später einige polnischen Lexikalien übernommen hat.

Es gibt im Komitat Liptov und im Obergrantal in der Mittelslowakei einige zerstreute Dörfer in slowakischer Umgebung, die ziemlich spät mit den aus dem polnischen Sprachgebiet stammenden Kolonisten besiedelt wurden. Der Dialekt dieser Lokalitäten ist im verschiedenen Umfang und Richtung mit den slowakischen Elementen slowakisiert.

Es gibt im nördlichen Teil der Komitate Zips, Orava und Kysuce Dörfer, in denen derselbe Dialekt gesprochen wird, wie auf der nördlichen Seite der tsechoslowakisch-polnischen Staatsgrenze. Die polnischen Dialektologen erforschten diesen Dialekt mit besonderer Aufmerksamkeit. Die Frage des Grundcharakters dieser Dialekte ist klar. Aber sie wird kompliziert, wenn man nicht nur sprachliche, sondern auch gesellschaftliche, wirtschaftliche, kulturelle und andere Umstände in Betracht zieht. Die Goralen lebten mehrere Jahrhunderte lang in engem, bedeutsamen und festem Verbindung mit den südlich liegenden slowakischen Landschaften, mit denen sie so fest verwachsen sind, dass sie das Bewusstsein der Zugehörigkeit zu der slowakischen Nation erworben haben. Im letzten Jahrhundert sind die Goralen in Massen nach Süden in die slowaki-

schen Städte und Dörfer übersiedelt. Dort sind sie mit den Slowaken vollkommen zusammengefloßen.

Die Beziehungen zwischen den Sprachen und Dialekten sind als Folge der gesellschaftlichen Beziehungen im breiten Sinne des Wortes zu verstehen. Die goralischen Dialekte auf dem Gebiete der Folklore, in ihrem engeren Dasein auf dem Dorfe und in ihrem gesellschaftlichen Verkehr, bewahren ihre traditionelle Form. Im bürgerlichen Leben, im breiteren wirtschaftlichen kulturellen und gesellschaftlichen Zusammenhang sind die slowakischen lexikalen und fraseologischen Einzelheiten sowie auch die ganzen terminologischen Komplexe zu einem festen Bestandteil der goralischen Dialekte und zu einem Verständigungsmittel im alltäglichen Leben geworden.

Das Studium der sich im Grenzgebiet zweier Nationalsprachen befindlicher Dialekte kann sehr nützlich sein, falls sich die Betrachtungen der Probleme auf die Sprache und Dialekte in ihrem breiten gesellschaftlichen Zusammenhange orientieren.

SPRÁVY A POSUDKY

VII. MEDZINÁRODNÝ KONGRES SLAVISTOV VO VARŠAVE

V dňoch 21. – 27. augusta 1973 konal sa vo Varšave VII. medzinárodný kongres slavistov. Zúčastnili sa na ňom slavisti (2800 účastníkov) z 27 štátov všetkých svetadielov.

Prvú, jazykovednú sekciu, tvorilo na tomto kongrese šesť podsekcí: 1. praslovanský jazyk ako hypotetická systémová jednotka, smery jeho vývinu v jednotlivých slovanských jazykoch; 2. história utvárania sa spisovných slovanských jazykov najmä so zreteľom na preberané grécko-latinské elementy; 3. príbuznosť slovanských jazykov vo svetle porovnávacej dialektológie; 4. charakteristika morfológických a lexikálnych prostriedkov slovanských jazykov z hľadiska ich sémantickej, syntaktickej a štylistickej funkcie; 5. dynamika rozvoja slovanských spisovných jazykov od druhej polovice XVIII. storočia zo sociolingvistickeho hľadiska; 6. aktuálne otázky lexikológie v spojení s etymológiou a tvorením slov v pláne formálnom i obsahovom zo synchronického i diachronického hľadiska.

Okrem toho lingvoštylistické otázky tvorili náplň osobitnej – tretej – sekcie kongresu. Patrili k nim otázky sémantickej a formálnej štruktúry textu, systém štylov a ich funkcie v literatúre i v spisovnom jazyku z porovnávacieho hľadiska, otázky literárneho prekladu a historickej poetiky.

Vývin praslovančiny s presahom do obdobia samostatného rozvoja slovanských jazykov

Zaiste zásluhou Poľského komitétu slavistov dostala na VII. medzinárodnom zjazde slavistov vo Varšave pomerne široký priestor problematika vzniku a vývinu praslovančiny (I. podsekcia) s presahom do obdobia samostatného vývinu slovanských jazykov (II. podsekcia). Význam tejto tematiky na poslednom varšavskom zjazde slavistov zdôraznila aj tá skutočnosť, že prednášky s historickou (praslovanšou) tematikou dostali čestné miesto medzi vstupnými referátmi po otváracom ceremoniáli (prof. F. P. Filin, *ZSSR*) i pred plénom (prof. V. I. Georgiev, Bulh., prof. B. Havránek, *ČSSR*, prof. Š. Ondruš, *ČSSR*). V priebehu zjazdu sa potom táto tematika organicky členila na témy, event. na čiastkové problémy a postupne zasahovala všetky roviny jazyka. A práve toto organické nadväzovanie tém prednášok (resp. komunikátov) nám teraz uľahčuje prácu a po vyčlenení všeobecne zameranej problematiky v tomto referáte postupovať podľa tém prednášok venovaných jednotlivým rovinám jazyka.

Hneď úvodnú prednášku F. P. Filina (*ZSSR*) o problémoch etnogenézy a glotto-genézy Slovanov možno označiť za pozoruhodnú. Podľa našej mienky je správna autorova téza, že syntetickým postupom viacerých disciplín (najmä archeológie, etnografie a pod.) možno získať o genéze Slovanov bezpečnejšie poznatky ako doteraz za predpokladu, že

autori nebudú diskreditovať fakty z iných zainteresovaných disciplín. Vhodným doplnkom tejto všeobecne zameranej problematiky bola prednáška V. I. Georgieva (Bulharsko), v ktorej autor uviedol argumenty v prospech svojho členenia praslovanského obdobia na obdobie rané (asi od začiatku 2. tisícročia približne do polovice 1. tisícročia pred n. l.), stredné (do rozhrania 3. a 4. storočia n. l.) a neskoré (asi do rozhrania 8. a 9. storočia n. l.). Potom v úvode zazneli už prednášky s témami podľa jazykových rovín. O pôvode a formovaní praslovanského zvukového systému hovoril G. S. Klyčkov (ZSSR), o vývine slovesných tvarov J. Hamm (Rakúsko), o vetných štruktúrach v najstaršej fáze vývinu slovanských jazykov B. Havránek (ČSSR) a z lexiky (v zmysle praeurópskeho substrátu) odznela z teoreticko-metodického hľadiska zaujímavo osnovaná prednáška Š. Ondruša (ČSSR). Žiaľ, z organizačných príčin k týmto východiskovým referátom sa nemohol splniť bezpochyby závažný plánovaný bod — diskusia. Ale aj tak hlavné myšlienky týchto vstupných referátov v ďalších diskusiách udali tón.

Z ďalších prednášok venovaných teoreticko-metodickej problematike pozitívny ohlas vzbudil referát H. Birnbauma (USA), v ktorom autor po zhodnotení starších postupov pri rekonštrukcii praslovančiny vyzdvihol potrebu komplexnej vnútorno-jazykovej rekonštrukcie s ohľadom na kontakty praslovančiny v horizontálnom smere, najmä s oblasťou baltských jazykov. Táto myšlienka bola ústredným motívom aj ďalších prednášok. Uvedieme prednášku L. Bednarczuka (Poľsko) o etnogenéze Baltov a Slovanov, ďalej úvahu R. Eckerta (NDR) venovanú konfrontácii slovansko-baltskej deklinácie a referáty N. Duridanova (Bulharsko) a V. V. Martynova (ZSSR) o slovo-tvorných slovansko-baltských prostriedkoch. Ba zastúpená bola aj tematika slovansko-iránskych vzťahov (Z. Gołąb, USA). Teoreticko-metodickú problematiku vhodne doplnila úvaha J. Pátruța (Rumunsko) o jednote a časovom trvaní praslovančiny a príspevok I. Lekova (Bulharsko) o vývinových faktoroch v slovanských jazykoch.

Z prednášok o charaktere a vývine zvukového systému praslovančiny upútala pozornosť prednáška L. Moszyńského (Poľsko). Pre autora fenoménom psl. zvukového systému bol „trojgraduálny“ vzťah medzi konsonantmi ($p, b, w : k, g, ch : t, d, n$ — z gr., $c, z, s, č, ž, š : k, g, ch' : l, l, r : n, n, m$), ktorý má čiastočnú paralelu aj v iných ide. jazykoch, predovšetkým v gréčtine. Tento postreh je prinajmenšom zaujímavý, hoci diskusia vyznela v prospech binárnosti vzťahov. Pravda, treba dodať, že sa tak stalo zásluhou našich slavistov. No ich nazeranie na vec ukázalo sa značne nejednotné: podľa K. Horálka praslovančina čo do fonologických korelácií územne nebola homogénna. L. Novák zasa bránil prítomnosť mäkkostnej slabičnej korelácie a F. V. Mareš spolu s A. Lamprechtom trvali na téze o koreláciách medzi vokálmi. Dakedy sa vynára otázka, či takýmito „globálnymi“ postulátmi sa vec nezjednotňuje, event. neschematizuje. V prednáške A. Lamprechta (ČSSR), mimochodom metodicky prísne osnovanej na binarite psl. zvukových elementov, sa právom zdôraznila vývinová dynamika psl. vokalizmu, ktorú autor sledoval s presahom do východoslovanskej oblasti. Vývinový aspekt v psl. zvukovom systéme sa akceptoval aj v iných prednáškach a komunikátoch napr. v súvislosti s rozvojom konsonantických mäkkostných protikladov (V. N. Čekman, ZSSR) i znelostných protikladov (R. Krajčovič, ČSSR). A napokon v tomto tematickom okruhu nechýbali ani tradičné témy: o vývine jerov (V. Kiparsky, Fínsko; M. Pavlovič, Juhoslávia), nosoviek (J. Durin, Francúzsko), o priebehu psl. kontrakcie (M. Komárek, ČSSR). Nové aspekty v riešení priniesla najmä prednáška o psl. kontrakcii (iba výklad koncovky inštr. fem. *-ou* v strednej slovenčine sa nezdal byť pravdepodobný).

S psl. zvukovým systémom úzko súvisí problematika psl. prozodických vlastností. Aj táto tematika bola na zjazde zastúpená, a to príspevkom o posúvaní psl. prízvuku

(P. Garde, Francúzsko) a o vzniku prozodických javov v rámci paragidiem (R. Slo- nek, Rakúsko). A pravdaže, do tohto tematického okruhu patrila aj úvaha R. Olescha (NSR) o slovnom prízvuku vo vymretej polabčine.

Tematické okruhy psl. morfológie, syntaxe a lexiky už neboli tak bohato zastúpené ako okruhy historicko-fonologické. Ale hodnotné referáty i komunikáty na zjazde od- zneli aj z problematiky mimofonologickej. Príznačné bolo, že z psl. morfeematiky i para- digmatiky sa najviac pretraktovali otázky psl. slovesa (L. R. Micklesen, USA; T. Ma- thiassen, Nórsko; R. Lencek, USA), pričom v daktorých prednáškach stav v psl. tvoril iba pozadie (M. Karaš, Poľsko). Z iných slovných druhov venovala sa pozornosť aj tvarovej analýze psl. substantíva (K. Liukkonen, Fínsko). Zo syntaxe okrem úvod- ného Havránkovho referátu zaujímavá bola konfrontačná úvaha o funkcii pádov v tzv. absolútnych vetných konštrukciách (J. I. Press, Anglicko), ďalej náčrt vývinu vetných konštrukcií v južnoslovanských jazykoch (J. Sedláček, ČSSR) a vo východnej skupine slovanských jazykov (V. I. Borkovskij, ZSSR). Výskum psl. lexiky popri úvodnej prednáške Š. Ondruša reprezentovali dve ohlásené prednášky sovietskych slavistov: jedna bola venovaná otázkam etymologického výskumu (V. V. Ivanov, V. N. Topo- rov, ZSSR), druhá rekonštrukcii psl. frazeológie (N. I. Tolstoj). Na tento okruh orga- nicky nadväzovalo niekoľko referátov zo slovanskej historickej onomastiky (ohlásená prednáška E. Eichlera, NDR; H. D. Pohla, Rakúsko, a konfrontačná úvaha S. Ros- ponda, Poľsko).

Pravda, náš referát by nebol úplný, keby sme sa aspoň v skratke nezmienili o pred- náškach a komunikátach venovaných problematike staroslovienečiny. V tejto súvislosti nebude azda nezaujímavé spomenúť námietku N. Duridanova (Bulharsko) v diskusi- k prednáške R. I. Avanesova (ZSSR) proti termínu „starosloviensky jazyk“ (spomeňme aj náš termín „staroslovienečina“). Zdá sa, že so zreteľom na novšie ponímanie formova- nia spisovných jazykov má táto námietka opodstatnenie. Veď termínmi „staroslovan- čina“ či „staroslovienečina“ vlastne označujeme reč starých Slovanov, resp. Slovenov (u nás sa začína používať mylná interpretácia *Slovieni*), a nie kultúru (spisovnú?) starobulharčinu, event. jej expanziu a potom interferenciu. Zo „staroslovienskej“ te- matiky na seba upozornila skupina prednášok s „kontaktovej (vzťahovej)“ problemati- kou, a to vo vzťahu k praslovančine a iným slovanským jazykom (Cz. Bartula, Pol- sko; E. Baleczky, Maďarsko; N. M. Dylevskij, Bulharsko), ku gréčtine (R. Večerka, ČSSR), event. k iným neslovanským jazykom (A. S. Lvov, ZSSR). Druhú skupinu tvorili prednášky venované problémom jazykovej stavby staroslovienečiny, napr. deklin- ácií (K. I. Chodova, ZSSR), jej slovníku (T. Dimitrovski, Juhoslávia) alebo jazyko- vej stavbe staroslovienskych pamiatok (P. Lieli, Maďarsko; J. Rusek, Poľsko) a pod. A napokon tento tematický okruh vhodne doplnili prednášky o geneze a systéme hla- holiky a cyriliky (H. Schelesniker, Rakúsko; M. Pešikan, Juhoslávia).

Z prehľadu vidieť, že z tematických okruhov vývinu praslovančiny na VII. medzi- národnom zjazde slavistov vo Varšave sa najväčšia pozornosť venovala problematike psl. zvukového systému, menšia syntaktickým otázkam. Túto nerovnomernosť možno vyložiť azda tým, že najviac kontinuálnych elementov z psl. obdobia slovanské jazyky zachovali vo svojich fonologických štruktúrach, takže historicko-fonologické úvahy môžu tu byť reálnejšie fundované ako, povedzme, v syntaxi. A zaiste zavázil aj ten fakt, že princípy fonologickej analýzy sa stále ešte pokladajú za nové a dostatočne nevyužité. Menej pochopiteľný je menší záujem o problematiku psl. lexiky a napokon aj psl. mor- fológie. A na záver bolo by vari dobre skonfrontovať so zjazdovým „ruhom“ v oblasti psl. tematiky stav v slovenskej slavistike. Na podrobnejší rozbor nieto priestoru, no z konfrontácie sa ukazuje jedno: u nás „praslovankej“ tematike sa želaná pozornosť

nevenuje. Zdá sa, že staršia generácia už po sebe nezanechá výškolených odborníkov, preto by sa žiadalo v zodpovedných inštitúciách čo najskôr v prospech veci dačo urobiť.

Dialektológia na VII. medzinárodnom kongrese slavistov

Všeobecne možno konštatovať, že na VII. medzinárodnom kongrese slavistov vo Varšave bola dialektológia lepšie zastúpená ako na predchádzajúcich zjazdoch. S dialektologickou problematikou sa účastníci zaoberali nielen v úvode kongresu (na prvý deň kongresu bol programovaný dialektologický okruh prednášok), ale takmer v priebehu celého zjazdu. Na programe bol celý rad dialektologických otázok zo všetkých rovín jazyka, najmä však otázky jazykového zemepisu s prízretím na medzislovanské vzťahy, otázky tzv. prechodných a miešaných nárečí, slovotvorná a lexikálna problematika spracovaná na základe nového materiálu i otázky, ktoré sa vzťahujú na tzv. karpatskú oblasť.

Z referátov, komunikátov a iných prednášok uvedieme aspoň tri okruhy, ktoré sa vzťahujú na najaktuálnejšie otázky súčasnej dialektológie. Na základe jazykovozemepisných prác, a to na základe jazykových atlasov, poukázal na niektoré zvláštnosti poľštiny a lužičtiny v oblasti lexiky A. Zaręmba (Poľsko). Pri rozbere atlasu lužických a poľských nárečí sa zistili jednak spoločné lexikálne prvky, jednak i prvky vzájomne diferencované. Dôležité je zistenie, že členenie sa dotýka aj tzv. staršej vrstvy slov (napr. názvov ako *žito*, *roška*, *rež*).

Na základe rozboru *Atlasu slovenských nárečí* zaoberal sa J. Štole (ČSSR) podaktorými zvláštnosťami slovenčiny, ktoré hodnotil ako výsledok tisícročného vývinu v podunajskej oblasti. Tento vývin podľa neho prebiehal jednak v osobitnom politickom, hospodárskom a spoločenskom začlenení do niekdajšieho Rakúsko-Uhorska, jednak aj v susedskom styku s inými slovanskými jazykmi. J. Basara (Poľsko) si všímal interferenčné zvláštnosti tešínskeho Sliezska na území ČSSR. Podľa referenta je v tejto oblasti bilingvizmus, ktorý sa v každodennej reči príslušníkov tohto nárečia prejavuje aj tým, že hovoriaci v dennom styku používajú často raz prvky jedného, inokedy druhého jazyka. Miestny dialekt je ešte stále aktuálny ako reč „na každý deň“ pri vzájomnom styku obyvateľov. Naproti tomu čeština sa hodnotí i používa ako úradný jazyk. Domáce nárečia sliezskeho typu sa však vyznačujú aj značnou odolnosťou voči novým vplyvom. Charakteristiku niekdajších nárečí v oblasti západného pomoria, a to na základe zvyškov nárečí tzv. lechickej jazykovej skupiny podala, E. Rzetelska-Feleszko (Poľsko). Niektoré lexikálne zvláštnosti zo slovenských nárečí, a to so zacielením na iné slovanské jazyky, uviedol A. Habovštiak (ČSSR). Podľa neho členenie slovnej zásoby prebiehalo paralelne s členením slovenských nárečí z hláskoslovného i tvaroslovného hľadiska už v čase príchodu slovenského etnika na územie terajšieho Slovenska. Svedčí o tom aj zistenie, že viaceré prvky slovnej zásoby charakteristické pre stredoslovenské, západoslovenské i východoslovenské nárečia sú často všeslovanské slová alebo slová spoločné viacerým slovanským jazykom.

Na základe rozboru slovnej zásoby českých nárečí zistil S. Utěšený (ČSSR) tzv. „prechodovú zónu česko-moravskú“, ktorá sa rozprestiera od vnútornej oblasti juho-východných Čiech a zasahuje západnú Moravu i časť hanáckej oblasti. Pri rozbere tohto členenia poukázal na vzťah tohto areálu k ostatným českým nárečiam i k iným slovanským jazykom. Zaujímavé bolo aj jeho zistenie, že táto prechodová zóna zasahuje 4–6 základných oblastí. Na utvorenie tohto stavu mali vplyv najmä historické činitele, ako napr. konštituovanie českého stredovekého štátu.

S lexikálnymi zvláštnosťami českých nárečí z hľadiska vzťahu k iným jazykom sa

zaoberal aj J. Bělič (ČSSR). Podľa neho výsledky štúdia lexikálneho materiálu poukazujú na dávne súvislosti medzi niektorými jazykmi. Nárečová diferenciácia však môže byť aj výsledkom novšieho alebo celkom nedávneho vývinu (napr. diferenciácia názvov zemiakov). Okrem vzťahu českých nárečí so slovenskými, lužickými a poľskými nárečiami upozornil aj na vzťah českých nárečí k juhoslovanským, najmä slovinským nárečiam.

Na jazykové kontakty maďarsko-slovanské poukázal I. Sipos (Maďarsko). Tieto kontakty nemali vždy rovnaký charakter. Iné boli v čase pred prvou svetovou vojnou ako po nej a v čase po druhej svetovej vojne, preto aj priebeh týchto vzájomných vplyvov bol veľmi rozmanitý. V čase medzi prvou a druhou svetovou vojnou bol zreteľný vplyv maďarčiny na nárečia slovanského pôvodu, najmä v terminologickej oblasti.

Na viaceré jazykové zvláštnosti jazykových menšín slovanského pôvodu na území Rakúska poukázal G. Neweklowsky (Rakúsko). Podľa neho chorvátske, srbské a slovenské nárečia v Maďarsku, chorvátske v Rakúsku, slovenské a české v Južoslávii alebo bulharské v ZSSR sú tzv. nárečia vystaňovalcov, pre ktoré sú charakteristické viaceré príznaky, vyplývajúce najmä z bilingvizmu.

Otázkou tzv. prechodných a miešaných nárečí sa zaoberal M. Szymczak (Poľsko). Od týchto prechodných a miešaných nárečí treba oddeliť tzv. novozmiešané slovanské nárečia. Sú to nárečia, ktoré vznikli po druhej svetovej vojne. Takýmito nárečiami sú 1. poľské nárečia v západnej a severnej časti Poľska, 2. české nárečia na česko-nemeckých hraniciach, 3. severovýchodné bulharské nárečia a 4. ruské nárečia na území niekdajšieho Pruska.

Istá pozornosť sa venovala aj jazykovým zvláštnostiam, ktoré sú charakteristické pre tzv. karpatskú oblasť. S problematikou jazykovej interferencie karpatsko-dunajského areálu sa zaoberal S. B. Bernštejn; konštatoval, že v tejto oblasti sa stretajú dve jazykové štruktúry, a to jazyky indoeurópskeho a ugrofínskeho pôvodu. Ale aj indoeurópske jazyky patria k rozličným skupinám (porov. slovanské a románske jazyky). Jedným z charakteristických znakov tejto oblasti sú karpatizmy a balkanizmy v jednotlivých jazykoch. Karpatizmy sa utvárali najmä v priebehu prvého tisícročia (do príchodu Maďarov). Turecký vpád do týchto krajín podmienil pohyb obyvateľstva. Ich prostredníctvom sa rozšírili tzv. balkanizmy.

Na prvky rumunského pôvodu spoločné ukrajinčine, slovenčine a poľštine upozornil I. Robciuc (Rumunsko). Sú to napr. také slová ako *štyka*, *podyšár*, *pištrúla*, *Ružana*, *čúla* a i. Mnohé z týchto slov sú staré prevzatia. Vzniká otázka, ako vysvetlíť ich prenikanie z jedného jazyka do druhého. Na botanické termíny rumunského pôvodu u Slovanov v severných Karpatoch poukázala T. Alexandru. Takýmito názvami sú slová ako *hafira* (rum. *afină*), *feraciina* (rum. *ferce*, *ferice*), *netota*, *netata* (rum. *netată*, *nătote*, *noatotă*). Aj tu vzniká otázka, akým prostredníctvom prenikli tieto slová do jednotlivých jazykov.

Otázkami medzinárodných kontaktov v prechodnej jazykovej oblasti sa zaoberal aj B. Vidoeski (Juhoslávia). Takýto prechodný nárečový pás utvárajú napr. aj nárečia medzi macedónskymi a srbskými nárečiami od albánskych hraníc až po juhoslovansko-bulharskú hranicu. Pre túto oblasť sú charakteristické viaceré zvláštnosti, ktoré sa inde nevyskytujú.

Z hľadiska slovenčiny dôležitý bol príspevok, ktorý predniesol E. Decaux (Francúzsko). Podľa neho výslovnosť *si*, *zi*, *ci*, *zi* v podhaľanských nárečiach na juh od Krakova známa v jazykovednej literatúre ako tzv. podhaľanský archaizmus (v ostatných mazovských nárečiach je *sy*, *zy*, *cy*, *zy*) vznikla pod vplyvom slovenských nárečí. S takýmto výkladom výslovnosti sme sa dosiaľ v jazykovednej literatúre nestretli.

Niektorých charakteristických znakov slovenčiny sa dotkol aj M. Komárek (ČSSR) pri rozbere kontrakcie v češtine, slovenčine a ostatných západoslovanských jazykov.

Pri analýze tejto otázky M. Komárek sa zaoberal napr. aj výkladom tvarov typu *dobruo* a inštr. sg. gem. typu *ženou* v strednej slovenčine, a to s prizretím na doterajšie výklady (najmä E. Paulinyho). Na vznik tvarov typu *ženou* v stredoslovenských nárečiach mal vplyv rytmický zákon.

Z hľadiska vývinu slovenčiny dôležitá je aj chronologizácia straty kvantity, ktorú uviedol vo svojom referáte o neskorej praslovančine a jej vývine na východoslovenskom území A. Lamprecht. Podľa neho kvantita zanikla v ukrajinčine na rozhraní 14. a 15. stor., v poľštine v 15. stor., v sliezsko-moravských nárečiach a na Slovensku na konci 16. stor. a na začiatku 17. stor.

Z doterajších poznámok vidieť, že v dialektologických prácach sa do veľkej miery využívajú výsledky jazykového zemepisu. Viac ako v minulosti sa uvádzala nárečová problematika z oblastí tvorenia slov. Tak napr. o využití slovotvorného hľadiska hovorili A. Popowska-Taborska a kolektív (Poľsko). Výsledky z tejto oblasti sa zakladali na materiáli z kašubských nárečí. Na slovotvornú problematiku upozornila aj W. Pomianowska, a to na základe materiálu pre *Slovanský jazykový atlas*.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje príspevok *Štylistika v dialektológii*, ktorý predniesol B. Finka (Juhoslávia). Príspevok je pozoruhodný najmä z metodologického hľadiska. Na základe materiálu z chorvátskeho čakavského nárečia sa referent pokúsil o analýzu nárečového prejavu zo štylistického hľadiska.

V priebehu kongresu zasadala aj Komisia pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Na zasadnutí tejto komisie (prítomní boli aj účastníci kongresu, ktorí nie sú členmi komisie) sa venovala pozornosť:

1. hodnoteniu doterajších prác na *Slovanskom jazykovom atlase*; 2. otázke spolupráce pri výskume a spracovaní nárečového materiálu pre *Európsky jazykový atlas*; 3. otázke, ako pristupovať k prácam na tzv. *Karpatskom jazykovom atlase*.

O prácach na *Slovanskom jazykovom atlase* predniesol referát predseda komisie R. I. Avanesov (ZSSR). V referáte uviedol najmä výsledky doterajších výskumov v jednotlivých krajinách, ktoré sa blížia ku koncu. Dôležité boli aj jeho údaje o priebehu kartografických prác vykonávaných na základe materiálu získaného pre tento atlas. V priebehu zasadnutia komisie mali účastníci možnosť zoznámiť sa s viacerými laborátmi, ktoré sa vypracovali v ostatných rokoch (mapy z oblasti fonetiky, tvorenia slov a lexiky). Priebeh prác na *Slovanskom jazykovom atlase* sa hodnotil veľmi kladne.

Otázkami *Európskeho jazykového atlasu* (*Atlas Linguistique de l'Europe*) sa zaoberal T. Weijnen, ktorý dosiaľ na uskutočnenie tejto úlohy vyvinul najväčšie úsilie. T. Weijnen vo svojom referáte zdôvodnil potrebu pracovať na takomto diele a poukázal aj na podaktoré dosiahnuté výsledky (vydanie dotazníka, zistený nárečový materiál z viacerých krajín a pod.). Návrhom na spoluprácu pri tejto úlohe sa bude zaoberať Medzinárodný komitát slavistov.

O návrhu pristúpiť k prácam na *Karpatskom jazykovom atlase* predniesol referát S. B. Bernštejn. Pri uskutočňovaní tejto úlohy sa predpokladá spolupráca tých krajín, ktoré ležia v oblasti tzv. karpatského oblúka. Aj touto otázkou sa má zaoberať Medzinárodný komitát slavistov, resp. odporúčať realizovanie úlohy.

Otázky gramatiky

Veľmi aktívna bola štvrtá podsekcia, ktorá rozoberala gramatické (najmä morfológické) prostriedky jazykov zo sémantickej, syntaktickej a štylistickej stránky. Svedčí o tom už počet referátov — dva razy väčší ako v iných podsekciami, preto bola po všetkých dňoch kongresu rozdelená na dve časti. Venovala sa najmä morfológickým kategóriám

hlavných slovných druhov, substantíva a slovesa, menej iným slovným druhom (zámenám, číslovkám, predložkám, spojкам). Zo substantívnych kategórií najväčšiu pozornosť púťali kategórie pádu a rodu. O systéme pádov odznali tri referáty (ak nepozerali na referáty, ktoré sa iba čiastočne dotýkali tejto problematiky alebo ktoré rozoberali systém predložkových pádov). Dvaja referenti (E. V. Češková — I. T. Revzin zo ZSSR a F. V. Mareš z Rakúska) svoje staršie členenia pádov doplnili syntaktickým aspektom, a to aspektom z hľadiska vety (nie syntagmy), vlastne z hľadiska hlavných vetných členov. Obidvaja referenti pôvodne vyšli z Jakobsonovej teórie pádov a ďalej na nej stavajú. E. V. Češková — I. T. Revzin tak spracovali pádový systém v starosloviencine, F. V. Mareš bral do úvahy pádové systémy všetkých dnešných slovanských jazykov. Systém staroslovienskych pádov v tejto istej podsekcii ešte raz osvetlila, a to na základe teórie A. W. de Groota a najmä J. Kurylowicza K. J. Chodova (ZSSR). Za základ členenia brala paradigmatické významy pádov, až v druhom rade si všimla i syntaktické (syntagmatické) významy, ktoré sú podstatne ovplyvnené a modifikované lexikálnou sémantikou nadradeného slova. Adverbálne (príslovesné) pády vo funkcii objektu podľa nej predstavujú už neutralizáciu pôvodných sémantických opozícií medzi pádmí, ktoré boli konkrétne, prevažne priestorové. Všetky tri referáty o pádoch boli teoreticky dobre fundované a vzbudili zaslúženú pozornosť.

Pri gramatickom rode sa sústredila pozornosť na tzv. mužský osobný rod, na oprávnenosť jeho vyčleňovania (R. A. Rothstein, USA), na jeho formálne vyjadrovanie pri substantívach (B. Kreja, Poľsko) aj pri iných slovných druhoch — pri číslovkách, slovesách (S. Radeva, Bulharsko). Kategórie mena sa v daktorých slovanských jazykoch hodnotili aj štatisticky (M. Těšitelová, ČSSR). Okrem toho sa referáty dotýkali aj kategórie určenosti a neurčenosti (M. Ivićová, Juhoslávia a iní).

Väčšina referátov sa zaoberala otázkami slovesa. Mnoho referátov rozoberalo slovesný čas a vid v ich vzájomnej zviazanosti. Ďalšia skupina rozoberala slovesný rod. Modálne slovesá a neurčité slovesné tvary (participiá, neurčitok) stáli akoby na okraji záujmu. Zato do centra pozornosti sa dostali otázky významového triedenia plnovýznamových sloviess, a to tak celkového triedenia, napr. v referáte C. Piernikarskeho (USA) o kritériách klasifikácie druhu akcie v slovanských jazykoch, v referáte kolektívu F. Daneš — Z. Hlavsa — J. Kořenský (ČSSR) o slovese v sémantickej štruktúre českej vety, v referáte kolektívu O. Kade — W. Kade — W. Mülner — D. Radke (NDR) o valencii a sémantike sloviess, ako aj otázky vyčleňovania jednotlivých sémantických skupín sloviess (T. Šeremet, Juhoslávia — slovesá pohybu; P. Adamec, ČSSR — modálne slovesá).

Z ostatných ohybných slovných druhov boli na programe číslovky a ešte viacej zámená, a to jednak ako jedno z kritérií klasifikácie slovanských jazykov (ukazovacie a vzťažné zámená), jednak ako ukazovateľ kategórie určenosti, resp. neurčitosti (ukazovacie zámená, neurčité zámená).

V rámci neohybných slovných druhov boli štyri referáty — o predložkách. Rozoberali zložky, ktoré konštitujú význam predložiek (M. Jurkovski, Poľsko), zisťovali systém slovanských prvotných predložiek (J. Oravec, ČSSR), finálny význam predložiek v bulharčine a iných slovanských jazykoch (S. Spasova-Michajlova, Bulharsko), porovnávali podvojné predložky v poľštine a v slovenčine (A. Sieczkowski, Poľsko). Dva referáty odznali o spojkách; týkali sa čiastkových otázok — o vzťahu priradovacích spojok a častíc (J. Mistrík, ČSSR) a časových spojok.

Syntax bola zastúpená slabšie. Všeobecné referáty sa zaoberali vzťahom gramatickej a sémantickej štruktúry vety (N. Ju. Švedova, ZSSR), štruktúrou slovanskej nominálnej vety (E. Zimmermannová, NDR) a nominálnej frázy (Z. Topolińska, Poľsko),

kategóriou deagentnosti v slovanskej vete (M. Grepl, *ČSSR*). Zo špeciálnych otázok vzbudili pozornosť otázky zhody prísudku s viacnásobným podmetom, ktorého členy sú v rozličnom gramatickom rode (J. Zagórska-Brooks, *USA*), syntax želacích viet (K. Pisarkowa, *Polsko*), zhody a rozdiely v histórii syntaxe východoslovanských jazykov (V. I. Borkovskij, *ZSSR*), apozičné spojenia v ruštine (D. Ward, *V. Británia*), cudzie (grécke, latinské, nemecké) prvky v syntaxi slovanských jazykov a klasifikácia gradačných porovnávacích konštrukcií v slovanských jazykoch (H. Orzechowska a kol., *Polsko*).

Otázky spisovných jazykov

V rámci 5. podsekcie (Dynamika rozvoja slovauských spisovných jazykov od druhej polovice 18. storočia zo sociolingvistikého hľadiska) boli dôležité dva poldni. V prvom z nich referovali R. Auty, A. Jedlička, J. Ružička. R. Auty (*V. Británia*) sa dotýkal najcitlivejšieho bodu — úlohy purizmu vo vývine slovanských spisovných jazykov. Načrtnol všeobecné charakteristiky purizmu a ilustroval ich na príkladoch z jednotlivých slovanských jazykov, medzi nimi aj slovenčiny. Diskusia (neobyčajne bohatá) jeho referát doplnila a spresnila vcelku i v jednotlivostiach. Vo vzťahu k slovenčine jeho referát doplnili najmä D. Brozović (*Juhoslávia*) o protipuristickom purizme českom; J. Ružička (*ČSSR*) o význame spoločenských faktorov 2. polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia na podobu slovenskej jazykovej situácie po r. 1918; L. Novák (*ČSSR*) o jazykovej politike Matice slovenskej v tridsiatych rokoch. Všeobecné diskusné príspevky (podobne ako referát) žiadali purizmus nie odsúdiť, ale objektívne všestranne posúdiť (príčiny jeho vzniku, jeho intencie, efekt a pod.), poukazovali na aktivitu preberajúcich jazykov i na to, že v dnešnom štádiu slovanské jazyky prisny purizmus nepoznajú. A. Jedlička v referáte *Dynamika vývinu spisovného jazyka a jeho štýlová diferenciácia* rozviedol tézy o tom, že pohyb v spisovnom jazyku vyvolávajú inovácie, ktoré vnikajú do neho z nižších štýlov (hovorových) pod vplyvom spoločenských podmienok. J. Ružička (*ČSSR*) v referáte *Rozvoj spisovnej slovenčiny v 20. storočí* v zhustenej podobe podal svoje výskumy o najnovších dejinách spisovnej slovenčiny.

Druhý dôležitý okruh otvoril S. Urbańczyk (*Polsko*) referátom o paralelných zjavoch v rozvoji slovanských spisovných jazykov v 19. storočí. K paralelným zjavom zaradil prvky (slovníkové, frazeologické, syntaktické), ktoré sa do slovanských jazykov dostali pod vplyvom spoločnej európskej kultúry. Synchronne zameral svoj referát o úlohách sociolingvistikého bádania (založený na príkladoch zo spisovnej ruštiny) E. Brang (*Švajčiarsko*). Pokladá spisovný jazyk nielen za produkt, za zrkadlo sociálno-kultúrneho vývinu spoločnosti, ale aj za činiteľa, ktorý napomáha vývin spoločnosti. Pri skúmaní spisovného jazyka berie do úvahy viac extralingvistických okolností, ako sa bežne uvádza. Mimojazykové okolnosti celoeurópske z historického hľadiska rozoberal D. Brozović (*Juhoslávia*) v referáte *Sociolingvistická situácia a problémy jazykovej štandardizácie v 18. storočí u Slovanov*. Hoci sa vtedy slovanské jazyky v jednotlivostiach odlišovali, predsa v podstate riešili jeden spoločný problém: vyrovnat sa románsko-germánskemu svetu a utvoriť k nemu paralelu. Napokon na príkladoch z hornej i dolnej lužičtiny poukázal H. Schuster-Šewc (*NDR*) na spoločné podmienky štandardizačných procesov v západoslovanských jazykoch.

V rámci VI. podsekcie sa preberali problémy lexikológie, etymológie, onomastiky a tvorenia slov. Najviac pozornosti sa venovalo tvoreniu slov. Z referátov so všeobecnou tematikou vzbudil pozornosť referát D. S. Wortha (USA) o formálnych zmenách morfém vyvolaných hláskovým okolím, napr. zmeny odvodzovacieho základu pred istými odvodzovacími príponami, zmeny odvodzovacích prípon pred istými relačnými morfémiami a pod. Významovou stránkou tvorenia slov z hľadiska hĺbkovej štruktúry sa zaoberal R. Zimek. Zasiahol do diskusie medzi poľskou slovotvornou školou, ktorá tvrdí, že medzi elementami v slovotvornej štruktúre sú také isté vzťahy ako vzťahy v syntaxi, a M. Dokulilom, ktorý ekvivalentnosť obidvoch týchto vzťahov neuznáva. Zimek sa kloní ku kompromisu. Vzťah medzi slovotvornými elementmi a členmi syntagmy, podávaný poľskou školou ako transformácia, nie je síce transformácia sensu stricto, ale iba parafráza, no netreba tento vzťah zanedbávať. Zo špeciálnych otázok najviac referátov sa sústredilo na tvorenie substantív zo sloviac (bezpredponových i predponových) a na tvorenie adjektív zo sloviac (J. Horecký, *ČSSR*) v slovanských jazykoch. Ďalšiu väčšiu skupinu tvorili referáty o tvorení expresívnej lexiky (deminutíva, augmentatíva, pejoratíva). Rozoberali ju aj z formálneho, aj z významového hľadiska. V lexikologickom okruhu odznali referáty o konfrontácii čiastkových sémantických štruktúr (J. Filipec, *ČSSR*), o stupňoch motivácie (W. Cienkowski, Poľsko), o vzťahoch lexikológie a etymológie (O. N. Trubačov, *ZSSR*). Niekoľkými referátmi (najmä poľskými a ruskými) bola zastúpená frazeológia. Spomedzi onomastických referátov bol všeobecne zameraný referát S. Rosponda (Poľsko), ktorý vyzdvihol odlišnosti onomastického tvorenia slov od apelatívneho.

Na kongrese sa mnohé z otázok vyriešili, mnohé osvetlili z nových metodologických hľadísk, ale mnohé sa iba nastolili a ostávajú otvorené.

R. Krajčovič, A. Habovštiak, J. Oravec

MIKO, F.: THE GENERATIVE STRUCTURE OF THE SLOVAK SENTENCE. ADVERBIALS. 1. ed. The Hague — Bratislava, Mouton — Vydavateľstvo SAV 1972. 150 strán.

Mikova práca je prvá slovakistická monografia, založená na metodológii transformačnej generatívnej gramatiky. V úvode (s. 9—14) autor charakterizuje tradičnú gramatiku, ktorá podľa neho interpretuje vetu na jednej rovine. Naproti tomu generatívna gramatika chápe štruktúru vety ako proces následnej segmentácie od najabstraktnejšieho štádia cez čoraz nižšie štádia až ku konkrétnej fonetickej podobe vety. Súhrn všetkých pravidiel tvorí gramatiku, kým jazyk je zase súhrn všetkých viet, ktoré predstavujú výstup gramatiky (s. 10). Recenzent sa nazdáva, že súhrn všetkých viet by bolo vhodnejšie označiť termínom reč. Potom by jazyk bol dynamický systém pravidiel (= gramatika) a prvkov, na ktoré sa tieto pravidlá pri rečovej činnosti aplikujú.

Autor sa zaoberá i vzťahom medzi hĺbkovou a povrchovou štruktúrou, vzťahom medzi langue a parole. Zdôrazňuje, že generatívna gramatika zavádza do opisu jazyka faktor následnosti a všima si kontextovú ohraničenosť niektorých pravidiel. Za ďalšie dôležité vlastnosti generatívnej gramatiky pokladá, v zhode so svojimi predchodcami, explicitnosť a úplnosť (s. 13), hoci je ťažké nájsť gramatiku toho-ktorého jazyka, ktorá by naozaj spĺňala tieto požiadavky.

V druhej kapitole (*Sentence Structure*, s. 15–27) autor vysvetľuje vlastný pohľad na generatívnu gramatiku. Zatiaľ čo Chomsky zavahuje termíny podmet, prísudok, predmet a prívlastok ako nadbytočné, Miko správne poukazuje na to, že termíny *NP* a *VP* bez termínov podmet, prísudok, predmet a prívlastok vlastne nič nehovoria (s. 15–16). Nezaškodilo by upozorniť aj na to, že Chomského prvé pravidlo vetnej analýzy $S \rightarrow NP + VP$ vlastne ignoruje menné vety. Osobitne treba spomenúť, že Miko sa zaujíma aj o otázku hraníc vety. Táto otázka je neriešiteľná na fonetickej rovine, t. j. pomocou intonácie a pauzy, ale musíme brať vetu v celom kontexte i v rečovej situácii (s. 19). Veta nie je však iba samostatný útvar, ale obsahuje signály poukazujúce na predchádzajúci kontext (ibid.).

Podľa Miku generatívny model vety je v podstate analytický, hoci azda pôsobí dojom syntetickej procedúry (s. 23). Akú má však povahu rečová činnosť hovoriaceho? V podstate syntetickú, a preto je otázne, či môžeme generatívnu gramatiku pokladať za model toho, čo sa odohráva v myslí hovoriaceho. Zatiaľ čo v generatívnej gramatike je *S* vstupom procedúry, u hovoriaceho *S* predstavuje výstup.

V tretej až piatej kapitole (s. 29–130) nachádzame hlbokú a detailnú analýzu príslovkového určenia v slovenskej vete. V súvislosti s príslovkovým určením sa autor dotýka niekoľkých závažných otázok. Pri odvodzovaní príslovkového určenia, sa Miko rozhodol pre kompromisné riešenie (s. 29). Svoje rozhodnutie odôvodňuje vzťahom príslovkového určenia k predmetu, k hĺbkovej štruktúre a ku kontextovým ohraničeniam. Mikov výklad obsahuje ne jeden bystrý postreh, ktorý umožňuje nahliadnúť hlbšie do mechanizmu generatívnej gramatiky. Popri analýze príslovkového určenia si autor všima i viaceré všeobecnejšie problémy, napríklad otázku slovosledu (s. 34 a n.) a jeho vzťahu k hĺbkovej štruktúre. Vysoko treba hodnotiť i podrobnú klasifikáciu príslovkového určenia v slovenčine.

Ukazuje sa však, že otázka neprijateľných viet nebola ešte v generatívnej gramatike definitívne a jednoznačne vyriešená. Miko uvádza ako neprijateľné napríklad vety „Mucha driemala na vrchu“, „Chlapec zazrel v Paríži mravca“, „Vták spieval nad Európou“ (s. 57). Odhliadnuc od faktu, že sú to vety gramaticky (presnejšie povedané formálne) úplne správne, nie je ťažké predstaviť si kontext, v ktorom by rozhodne nepôsobili dojomom neprijateľnosti, hoci len v poézii. Otázku neprijateľnosti vety zjavne nemožno riešiť dichotomicky, ale iba zavedením viacerých stupňov prijateľnosti, resp. neprijateľnosti.

Z poslednej kapitoly (s. 89–130) vyplýva, že Miko v súlade s novším vývinom v generatívnej gramatike nepokladá transformácie za osobitnú zložku v opise vety; uplatňujú sa totiž na rozličných miestach a štádiách konštruovania vety.

Na s. 135–150 nachádzame obsirne slovenské resumé najzákladnejších teoretických predpokladov a dosiahnutých výsledkov, takže kniha je prístupná i slovenskému čitateľovi, neovládajúcemu angličtinu.

Mikovu monografiu treba hodnotiť ako významný prínos k poznávaniu gramatiky slovenského jazyka a súčasne ako príručku, umožňujúcu hlbšie nazrieť do mechanizmu transformačnej generatívnej gramatiky.

V. Krupa

Cieľom recenzovanej knihy je skúmať rozličné jazykové zmeny a zhrnúť základné metódy ich štúdia v historickej jazykovede, ako aj rozličné teórie, ktorými sa jazykové zmeny vysvetľujú.

Prvé kapitoly Andersonovej práce sú venované tým metódam historickej jazykovedy, ktoré si síce jazykové zmeny všímajú, opisujú ich, ba niekedy tieto opisy aj zovšeobecňujú, ale väčšinou sa neusilujú zistiť, prečo a za akých podmienok ku zmenám dochádza. Ide najmä o teórie z 19. storočia, keď sa skúmali predovšetkým jazyky indoeurópskej rodiny.

Primeraná pozornosť sa venuje základným hláskovým zmenám v indoeurópskych jazykoch (tri palatalizácie, veľké posuny hlások — Grimmov, Grassmannov a Verne-rov zákon, laryngálna teória), i rekonštrukcii jazykov; tu sa spomína aj jedna z najnovších metód — glottochronológia.

V ďalšej časti sa uvádzajú tie teórie (5. kapitola), podľa ktorých príčinou zmien v istom jazyku sú rozličné vonkajšie vplyvy pôsobiace na jazyk. Podrobnejšie si autor všíma substrátovú teóriu; táto teória zdôrazňuje sociálne aspekty jazykov, vstupujúcich do kontaktu, ako aj zmeny, ktoré z tohto kontaktu vyplývajú. Avšak nezanecháva ani ďalšie teórie: chronologickú, triednu a odstredivú. Podľa chronologickej teórie vývin jazyka úzko súvisí s historickým vývinom daného spoločenstva. Triedna teória zdôrazňuje sociálne rozdielnosti v jazykoch. Podľa odstredivej teórie sa na vývine jazyka odráža politické odčlenenie istého územia. Autor si všíma nedostatky týchto teórií, zdá sa však, že tieto otázky by sa dali správnejšie a výstižnejšie riešiť na základe historického materializmu.

Dvadsať storočie, keď sa jazyk začína chápať ako systém vzájomne spätých prvkov, dáva podnet aj novým prístupom k výkladu jazykových zmien. Prejavuje sa úsilie vysvetliť ich na základe vnútorných jazykových faktorov. Nové teórie o jazykových zmenách si všímajú spôsob, akým jednotlivé časti systému ovplyvňujú systém ako taký.

Autor hovorí v tejto súvislosti o štrukturálnych zmenách (6.—7. kapitola) a rozdeľuje ich na syntagmatické a paradigmatické. Ide o hláskové zmeny, a to podmienené, nepodmienené a sporadické, ktorých výsledkom býva hláskové rozštiepenie alebo splynutie, pričom k hláskovému splynutiu dochádza pod vplyvom paradigmatického stimulu, zatiaľ čo k hláskovému rozštiepeniu dochádza syntagmatickým procesom. Toto stanovisko je zreteľne fonetické, nebolo by však na škodu, keby sa tieto zmeny formulovali pomocou fonologických termínov, ako je fonologizácia, defonologizácia a transfonologizácia.

Podľa Osgooda a Sebeoka dochádza Anderson k niekoľkým zovšeobecneniam týkajúcich sa syntagmatických podmienok, zodpovedajúcich za podmienené zmeny. Ďalej uvádza celý rad všeobecných hláskových procesov, vedúcich k jazykovým zmenám, ako napríklad asimilácia, disimilácia, palatalizácia, nazalizácia, mutácia, metatéza, protéza, synkopa atď. (s. 104—124).

Syntagmatické zmeny charakterizuje ako zmeny motivované vzájomným vplyvom hlások v ich priestorovom a časovom lineárnom usporiadaní. Avšak väčší dôraz kladie na zmeny paradigmatické, ktoré sa týkajú predovšetkým nepodmienených hláskových zmien. Pri aplikácii paradigmatických kritérií berie do úvahy funkciu aj štruktúru foném istého jazyka počas skúmaného obdobia (s. 129). Teóriu ilustruje na príklade latinských,

galo-románskych, anglických a súčasných francúzskych samohlások, ako aj na latin-ských a anglických spoluhláskach.

Najnovšie teórie o hláskových zmenách sa opisujú v jedenástej kapitole. Ide o genera-tívno-transformačný prístup, a to jednak k hláskovým, jednak k syntaktickým zmenám. Hlavná pozornosť sa venuje tzv. relatívnej chronológii, na základe ktorej sa odvodzujú pravidlá z chronologicky predchádzajúcich pravidiel, pričom výstup istého pravidla býva často vstupom ďalšieho pravidla.

V jednej z kapitol sa rozoberá otázka jazykových modelov, predstavujúcich hypote-tické konštrukcie, nezávislé od jazykových prvkov ako aj ich jazykových interpretácií, ktoré vznikali z úsilia vysvetliť jazykové zmeny a určiť príbuznosť medzi rozličnými jazykmi. Bližšie sa skúma genealogický strom A. Schleichera, vlnová teória J. Schmidta, Lennebergov biologický model a Martinetov dynamický model.

A. Rácorá

KONDRAŠOV, N. A.: *OBŠČEJE JAZYKOZNAKIE. KURS LEKCIJ.* Časť I. Istorija jazykoznanija. Moskva 1972. 173 s.

Do bohatého radu úvodov do jazykovedy pribudla knižka Nikolaja Andrejeviča Kon-drašova, docenta moskovskej univerzity, známeho slovakistu a slavistu. Jeho kniha je koncipovaná ako príručka pre poslucháčov pedagogických inštitútov čiže pre budúcich učiteľov jazykov. Z toho vychodí jednak výber materiálu, jednak metóda výkladu.

N. A. Kondrašov vybral do svojej knižky základné etapy vo vývine celosvetovej jazy-kovedy; začína starovekom a končí súčasnosťou, pričom väčší dôraz kladie iba na tie javy, ktoré sú dôležité z metodologického hľadiska. Azda práve preto sa však mohlo venovať viac miesta úsiliu o logickú gramatiku 17. storočia, lebo aj v najnovšej jazyko-vede sa dôrazne poukazuje na vynikajúce vlastnosti *Grammaire générale et raisonnée* z r. 1660 (škoda, že sa na to v recenzovanej knižke neupozorňuje). Aj pre zahraničných adeptov lingvistiky je užitočné, že sa staršej ruskej jazykovede venuje dost miesta a že sa z nej analyzujú najdôležitejšie diela (osobitná pozornosť sa venuje napr. Lomonoso-vovi). Pekný je aj prehľad o význame začiatkov historicko-porovnávej jazykovedy čiže jazykovedy na začiatku 19. storočia, hoci sa nepoukazuje na romantickú koncepciu spoločenského vývinu ako pozadia takto formulovanej jazykovedy. Azda by sa bolo žiadalo zdôrazniť, že sa v tomto období najviac skúmala morfológia jazykov, hoci sa formulovali — najmä v germanistike — aj prvé hláskoslovné pravidlá (J. Grimm a R. Rask). Aj tu možno upozorniť na výstižný opis práce Alexandra Christoforoviča Vos-tokova, ktorá má význam nielen pre slavistiku, lež aj pre rozvoj celej jazykovednej teórie, najmä však pre teóriu spisovného jazyka.

Mimoriadna pozornosť sa venuje dielu W. Humboldta ako zakladateľovi všeobecnej jazykovedy (s. 45—51). Zdôrazňuje sa dialektické protirečenie v jazyku, týkajúce sa spoločenskej a individuálnej funkcie reči, ďalej protirečenie osobitného systému jazyka a jednotlivých rečových aktov, potom protirečenie završeného stavu jazyka v súčas-nosti a stáleho vývinu jazyka atď.

Je správne, že sa upozorňuje na rozvíjanie dedičstva Humboldtovho diela v rozlič-ných smeroch jazykovedných až do dnešných čias, pričom sa zdôrazňuje, že sa niektoré zložky jeho teórie preliali aj do niektorých idealistických koncepcií novohumboldtizmu.

Kapitola o rozvoji historicko-porovnávej jazykovedy (s. 51—68) je pomerne veľmi samostatným pokusom o zoradenie rozličných koncepcií do jednotného vývinového

prúdu, preto sa azda ani nemohlo rovnomerne glosovať všetko, čo by sem patrilo vecne. Je však dobré, že sa okrem diela A. Schleichera upozorňuje podrobnejšie aj na Marxove a Engelsove náhľady na jazyk. Zdá sa, že by bolo užitočnejšie rozčleniť uvedenú kapitolu aspoň na dvoje, lebo v dielach klasikov marxizmu napríklad nemohla nájsť Schleicherova biologická koncepcia jazyka väčší ohlas, pretože sa jazyk musí pokladať za spoločenský a historický (a nie biologický) fenomén. K. Marx aj F. Engels predbehli teda vývin v jazykovede, ktorá v druhej polovici 19. storočia smerovala k axiomatizácii hláskového vývinu príbuzných jazykov a smerovala k tzv. mladogramatickej teórii jazyka. Dobre sa ukazuje, že sa v tejto dôležitej etape kládol najväčší význam na hláskovú stránku jazyka, najmä na zisťovanie pravidelnosti (resp. zákonitostí) vo vývine jazykovej formy.

Treba súhlasiť s tým, že sa popri podrobnejšom výklade mladogramatickej epochy (s. 68–79) podávajú výstižné informácie aj o vývine ruskej jazykovedy v druhej polovici 19. stor. (s. 79–98), najmä o prácach Buslajevových, Potebňových, Fortunatovových Baudouinových a iných pracovníkov tzv. moskovskej a kazanskej školy. Pripomínajú sa tu aj niektoré myšlienky, ktoré sa stali východiskom pre celú európsku jazykovedu 20. stor.

V kapitolke o kritike mladogramatizmu (s. 98–104) sa veľmi úryvkovite ukazuje na krízu v jazykovednej teórii na prelome storočia, pričom sa spomínajú aj niektoré fakty z prvej tretiny 20. storočia. Oveľa užitočnejšia a ucelenejšia je kapitolka o Ferdinandovi de Saussurovi (s. 104–110), lebo sa v nej ukazuje aj to, ako vznikla moderná jazykoveda v spolupráci s inými spoločenskými vedami.

Nás zaujíma aj kapitola o Pražskej lingvistickej škole (s. 110–124), lebo sa v nej pomerne dobre vystihujú všetky tézy novej teórie jazyka z medzivojnového obdobia, najmä však fonológie a teórie spisovného jazyka. Autor sa pritom opiera nielen o najnovšiu literatúru (predovšetkým o práce J. Vachka), lež aj o vlastné štúdium čs. lingvistiky.

Novšie smery svetovej jazykovedy sa komentujú veľmi stručne, najprimeranejšie ešte azda dánska glosematika. Sú to však všetko informácie z druhej ruky, najmä pokiaľ ide o americkú lingvistiku. Preto sa pomerne málo kriticky rozoberajú rozličné idealistické zložky týchto teórií.

Pre nás sú veľmi cenné konštatácie poslednej kapitoly knihy o rozvoji sovietskej jazykovedy (s. 157–173), a to najmä preto, lebo sa vo vývinovom prúde dáva primerané miesto aj Marrovmu úsiliu o novú jazykovedu, ako aj kritike tohto vulgarizujúceho kroku, ďalej však aj spracúvaniu veľmi zložitej jazykovej problematiky v ZSSR.

Knížka N. A. Kondrašova neprevyšuje priemerný úvod do dejín jazykovedy, hoci kapitolky o ruskej a sovietskej jazykovede obsahujú veľa zaujímavých a cenných skratiek o ruskej jazykovede 19. storočia, ako aj o rozvoji sovietskej jazykovedy. Je to staťtočná práca, ktorá dobre bude slúžiť ako študijný text pre mladých budúcich pedagógov.

J. Ružička

PRŮCHA, J.: *SOVIET PSYCHOLINGUISTICS*. 1. ed. The Hague — Paris, Mouton 1972. 117 s. — *INFORMATION SOURCES IN PSYCHOLINGUISTICS*. 1. ed. The Hague — Paris, Mouton 1972. 93 s.

Ako zv. 143 a 158 malého radu v edícii *Janua linguarum* vydal Mouton v tom istom roku dve práce informačného charakteru o psycholingvistike. Obidve pripravil J. Průcha, vedecký pracovník Pedagogického ústavu ČSAV v Prahe.

Treba hneď povedať, že J. Průcha patrí k autorom, ktorí sú dobre informovaní o svetovej psycholingvistike a usilujú sa získať dobré meno svojmu odboru v rámci jazykovedných disciplín. Autorovu rozhladenosť po problematike psycholingvistiky dokumentuje predovšetkým bibliografická príručka *Information Sources in Psycholinguistics*. Jej cieľom je zhrnúť a utriediť základnú literatúru dnešnej psycholingvistiky, a to vo všetkých jej oblastiach i v príbuzných odboroch. Uvádzajú sa tu práce publikované nielen v angličtine, ale aj v ruštine, francúzštine a nemčine.

Informačnú hodnotu tejto príručky zvyšuje predovšetkým prehľadné triedenie záznamov. Popri otázkach všeobecného charakteru sa tu uvádzajú záznamy týkajúce sa príbuzných disciplín (medzi ne autor počíta jazykovedu, teóriu textu, paralingvistiku, spoločenskú komunikáciu), ale aj z oblasti aplikovanej psycholingvistiky (napr. vyučovanie jazykov, bilingvismus, patológia reči). Informačnú hodnotu však zvyšuje aj značný počet odkazov na záznamy v iných kapitolách.

V druhej príručke (časovo vlastne prvej) podáva J. Průcha pekný prehľad o súčasnom stave psycholingvistiky v Sovietskom zväze. Podstatnú časť práce tvorí výklad o modeloch rečovej činnosti, presnejšie o modeloch psychofonetických, neurolingvistických a gramaticko-sémantických. Výklady o týchto problémoch opiera o dobrú znalosť jazykovedných predpokladov i histórie psychologického bádania v ZSSR. Svoje závery opiera o vhodne vybrané citáty z diel popredných sovietskych autorov, ale nezriedka uvádza aj mienku zahraničných, najmä amerických autorov, ktorí výsledky svojich sovietskych kolegov uznávajú a využívajú vo vlastných výskumoch.

Aj táto druhá príručka je doplnená bibliografiou prác sovietskych i zahraničných autorov.

Obidve príručky J. Průchu poskytnú všetkým bádatelom v oblasti psycholingvistiky cenné informácie, ale nepochybne aj mnohé podnety pre ďalšiu prácu. Vo zvýšenej miere to platí o *Sovietskej psycholingvistike*, lebo umožňuje obrátiť pozornosť aj na také otázky, ktoré sa vo svetovej psycholingvistike zanedbávajú.

J. Horeckij

RULÍKOVÁ, B.: *PARENTEZE V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ*. 1. vyd. Praha, Academia, nakladatelství ČSAV 1973. 128 s.

Jazykové výpovedné útvary (výpoveď, prehovor, hovorový text a pod.) nepatria u nás medzi tie najčastejšie objekty lingvistického výskumu. Súvisí to vari s málo rozpracovanou teóriou o prehovorových útvaroch a najmä o vzťahu výpoveď — veta na všeobecnom jazykovom základe. Preto s istým zadosťučinením i zvedavosťou sme siahli po rozsiahlejšej štúdií B. Rulíkovej, v ktorej — ako sama hovorí v úvode — sa pokúsila podrobnejšie preskúmať parentetické výpovede v súčasných jazykových prejavoch.

V úvodnej časti knihy (*Obecné výklady*) autorka zoširoka komentuje najstaršiu, staršiu, novú i novšiu literatúru, v ktorej sa parentéza analyzuje raz ako syntaktický, raz ako

štylistický útvar. Do istej miery prekvapuje, že parentéza ako výpovedný či syntaktický útvar priťahoval pomerne veľa jazykovedcov už od najstarších čias jazykovedného výskumu. Autorka tento záujem vysvetľuje častým využívaním parentézy v rétorike a potom aj v písaných umeleckých i odborných útvaroch ako štylistického prostriedku vyššieho štýlu. Podrobnejšie komentuje autorka práce, v ktorých sa parentéza hodnotí na pozadí syntaktických a sémantických vzťahov vo väčších syntaktických celkoch (s. 9—19). Všetky názory na parentetické útvary vo výpovednom kontexte B. Rulíková súhrnne charakterizuje takto: 1. názory, v ktorých prevláda užšie chápanie parentézy (syntakticky nezačlenené vložené výpovede); 2. názory, v ktorých prevláda širšie chápanie parentézy (zahŕňajú sa sem i vedľajšie vety a vetné členy v zátvorkách a realizované v reči nižším hlasom, niektoré typy voľne pripojených, ale nie vložených výpovedí a napokon gramaticky nezačlenené slovné výrazy, ktoré stratili výpovednú platnosť a začlenili sa aj zvukovo do základnej výpovede); 3. názory, v ktorých prevláda tzv. diferencujúce chápanie parentézy (rozšírené najmä v ruských a sovietskych gramatikách a charakterizujúce parentézy ako obsahové dodatky syntakticky začlenené i nezačlenené).

Toto trojaké chápanie parentézy vyplýva podľa autorky z podstaty samej parentézy. Parentéza podľa nej (a treba povedať, že je to objektívne zistenie) je zložitý jazykový jav: má osobitné miesto vo výpovedi (v antepozícii, interpozícii a postpozícii), osobitné zvukové vyčlenenie (zvyčajne sa realizuje zníženým hlasom), osobitnú väzbu (obsahovú i syntaktickú) s výpovedou, do ktorej je vložená (parentézu možno teda zaradiť aj medzi útvary bez syntaktického začlenenia, aj medzi útvary syntakticky voľne priradené).

B. Rulíková si vo výklade jednotlivých znakov parentetických útvarov zvolila tento postup: 1. vyjsť z najtypickejších parentetických útvarov a na ich základe preskúmať a vysvetliť všetky varianty vložených výpovedí; 2. určiť, ktoré konštrukčné znaky sú pre parentézu najtypickejšie; 3. vymedziť rozsah typov označovaných ako parentézy; 4. určiť vzťah parentézy k takým výpovedným útvarom, ktoré obsahujú isté znaky parentetických výpovedí.

Pri určení základného znaku parentézy vychádza B. Rulíková z konštrukcie vlozenej vedľajšej vety do hlavnej vety, teda zo závislostnej súvetnej štruktúry, a to v tom zmysle, že aj vložená vedľajšia veta rozdeľuje hlavnú vetu (základnú výpoveď) na dve časti, má teda charakter vloženosti; vedľajšia veta je však hlavnej vete podradená, je teda medzi nimi vzťah závislosti (*Človek, ktorý si nevěří, nic nedokáže*). Parentetický útvar najbežnejšieho typu je tiež do základnej výpovede vložený, rozdeľuje ju na dve časti, ale na rozdiel od vedľajšej vety nie je na základnú výpoveď syntakticky viazaný. Parentéza je teda podľa autorky útvar syntakticky nezačlenený. Týmto porovnaním sa autorka na jednej strane podarilo naznačiť dva základné znaky parentézy — vloženosť a syntaktickú nezačlenenosť, no z druhej strany istým spôsobom posunula svoj výklad o parentéze do syntaktickej roviny. Toto svoje východisko a základný prístup k analýze parentetických útvarov autorka dokresľuje ešte na s. 24, kde hovorí, že charakter vedľajšej prehovorovej línie parentézy je už iba výsledkom jej syntaktickej nezačlenenosti. Takéto určenie základného znaku parentézy (syntaktická nezačlenenosť) a z neho vyplývajúci dôsledok (charakter vedľajšej prehovorovej línie parentézy) vyvolávajú isté námietky alebo aspoň otázky.

Charakteristika „syntaktické nezačlenenie“ vylučuje síce syntaktický vzťah medzi základnou výpovedou a parentézou, ale je (hoci aj negatívne) postavená syntakticky. Táto charakteristika je síce možná, ale v oblasti výpovedných útvarov predaš len trocha riskantná. Podľa nášho názoru charakter vedľajšej prehovorovej línie parentézy nevyplýva z toho, že parentéza nie je do základnej výpovede zakomponovaná syntakticky — skôr je to naopak: keďže parentéza je výpoveď z vedľajšej prehovorovej línie, z druhého

oznamovacieho pásma, nie je a nemôže byť do základnej výpovede začlenená syntakticky. To porovnanie s vloženou vedľajšou vetou, ktoré použila B. Rulíková ako názorné východisko, nie je práve najšťastnejšie. Osvetľuje síce vloženosť ako znak parentetického útvaru, ako aj jeho syntaktickú nezačlenenosť, ale nemôže podľa nášho úsudku vysvetliť základný znak parentetickej výpovede — druhotnú komunikatívnu funkciu. Je síce pravda, že mnohé parentézy obsahovo úzko súvisia so základnou výpovedou a tento úzky obsahový vzťah ovplyvňuje i výber nadväzných syntaktických prostriedkov na začiatku parentézy, ale nikdy sa nemôže manifestovať v podobe nejakého explicitného syntaktického vzťahu.

Narážame tu teda na základnú otázku hlavného znaku parentetickej výpovede. Autorka za taký pokladá vloženosť a syntaktickú nezačlenenosť, a nie vlastnosť druhotnej komunikatívnej funkcie. Rozhodla sa tak preto, lebo sa jej ukázalo, že druhotná oznamovacia funkcia, ktorú za základný znak parentézy pokladá napr. J. Horecký, nie je výlučným znakom syntakticky nezačlenených výpovedí a že parentéza nie je jediným prostriedkom na vyjadrenie druhotnej komunikácie (oznámenia z druhej prehovorovej línie). S tým možno súhlasiť, no táto argumentácia nijako nepodvracia fakt, že parentéza je výpovedou z druhého oznamovacieho pásma a že funkcia druhotnej komunikácie je inherentná každému typu parentetickej výpovede. Aj syntaktická nezačlenenosť je inherentným znakom parentézy, ale spôsob, akým ho aplikuje B. Rulíková vo svojej práci, má isté nedostatky. Jej výklad a charakteristika niektorých typov parentéz oslabuje túto základnú črtu tým, že sa v ňom používajú syntaktické triediace kritériá (hoci autorka vždy zdôrazňuje, že ide vždy o obsahové vzťahy transformované do syntaktickej roviny). Na niektoré prípady poukážeme.

Podľa nášho názoru nie je presvedčivé vysvetlenie syntaktickej nezačlenenosti parentéz uvedených spojivým výrazom *což*. B. Rulíková zhodne s Gebauerom a Ertlom hovorí, že v tomto type parentézy ide o „variantný spôsob odkazového pripojení zájmenom *to*“ (*což* = *a to*), a preto takúto parentézu nepokladá za vedľajšiu vetu. S tým treba súhlasiť, ale nazdávame sa, že otázka syntaktickej nezačlenenosti takejto parentézy nie je vyriešená. Totiž aj výsledok transponovania (*což* — *a to*) má syntaktický charakter, lebo je tu spojka *a*, ktorá signalizuje prítomnosť priradovacieho vzťahu. A tak okrem spomínaných syntaktických kritérií pri triedení vložených výpovedí syntakticky nezačlenených aj istá „nedotiahnutosť“ vo výklade syntaktickej nezačlenenosti parentéz uvedených podradovacími výrazmi alebo podradovacími spojivkami oslabuje základné východisko B. Rulíkovej, že určujúcim znakom vlozenej výpovede je syntaktická nezačlenenosť.

V súvislosti s tým treba vari poukázať ešte aj na ďalšie miesta v knihe B. Rulíkovej, kde výklad istých typov parentéz oslabuje základné východisko autorky. Napríklad v kapitole *Obsahová súvislosť medzi parentetickou a základní výpovedí* sa niektoré typy obsahovej súvislosti parentézy a základnej výpovede hodnotia syntakticky; hovorí sa tu o prívlastkovom, príslovkovom, prístavkovom a uvádzacom podmetovom a predmetovom type obsahovej súvislosti parentetickej a základnej výpovede. Takéto hodnotenie nevyplývalo síce autorke priamo z významového vzťahu obidvoch výpovedí, ale vzniklo transpozíciou parentézy z nesyntaktickej začlenenosti do syntaktickej závislosti, teda iba z predpokladaného syntaktického vzťahu, ale koniec koncov je syntaktické. Takéto hodnotenie obsahového vzťahu obidvoch výpovedí je z hľadiska základného znaku parentézy, ktorý autorka sama často zdôrazňuje a vychádza z neho, trocha paradoxné a protirečivé. Napokon pripomíname, že aj dva spôsoby pripájania parentetických výpovedí vykladá autorka na syntaktickom pozadí (porov. čiastočné usúvzťažovanie alebo intencné spojenie a voľná determinácia — s. 65—72).

Pristavili sme sa vari aj trochu dlhšie pri jednom znaku parentetických výpovedí, ktorý B. Rulíková pokladá za základný, a to pri tzv. syntaktickej nezačlenenosti, a usilovali sme sa ukázať, že autorkin výklad spojenia parentetických a základných výpovedí je do istej miery protirečivý. Ukazuje sa, že syntaktická nezačlenenosť je inherentným znakom parentetickej výpovede, ale v tejto práci je viac proklamovaný ako aplikovaný, ba čo viac, autorka ho na mnohých miestach výkladu akoby nerešpektovala. B. Rulíková podľa nášho názoru nedocenila a metodologicky dostatočne nezvážila výpovedný charakter parentézy. V tom je asi príčina toho, že nenašla pre rozličné spôsoby väzby parentetickej a základnej výpovede adekvátne charakteristiky z teórie prehovoru, z výpovednej roviny jazyka.

Za ťažisko práce B. Rulíkovej pokladáme tretiu, štvrtú a piatu kapitolu (*Obsahová náplň parentetických výpovedí, Umístění parentetických výpovedí, Zvuková stránka parentetických výpovedí a jejich grafické vyznačení*). V nich sa autorka sústredila na opis obsahovej náplne parentéz a na spôsoby významovej a modálnej modifikácie základnej výpovede pomocou parentetickej výpovede. Tu sa autorke vydaril pokus načrtnúť obsahovú diferenciáciu parentéz a naznačiť ich funkciu výpovedí z druhej komunikatívnej roviny. V kapitole *Obsahová náplň parentetických výpovedí* podrobne hovorí o tom, ako parentéza svojím obsahom vecne dopĺňa základnú výpoveď alebo ju komentuje či modálne dokresluje. Osobitnú pozornosť venuje ustáleným typom parentetických konštrukcií, ktorých jadro tvoria slovesá z okruhu hovorenia, myslenia, vnímania a cítenia (*ako vidieť, ako som povedal, domnievam sa, ako sme už ukázali, krátko povedané* atď.). Do osobitnej skupiny zahŕňa B. Rulíková parentézy, ktoré majú funkciu uvádzať základnú výpoveď ako nepriamu reč. Sú teda v takom vzťahu k základnej výpovedi ako uvádzacia veta k priamej reči.

Inou z kapitol v knihe B. Rulíkovej, o ktorej môžeme konštatovať, že adekvátnym spôsobom analyzuje parentézu ako výpoveď z vedľajšej výpovednej roviny, je kapitola *Umístění parentetických výpovedí*. Autorka píše, že miesto parentézy v základnej výpovedi je motivované prehovorovým aktom. Isté typy parentézy sa môžu vyskytovať vždy iba na jednom mieste (v antepozícii, interpozícii alebo postpozícii), iné môžu byť postponované alebo anteponované. Pevné miesto majú parentézy, ktoré sa obsahovo viažu iba na jedno slovo v základnej výpovedi (parentéza je za alebo pred slovom, na ktoré istým spôsobom bližšie upozorňuje). Parentéza vzťahujúca sa na celú základnú výpoveď sa zvyčajne vkladá medzi východisko a jadro základnej výpovede a blízko k slovesu v prísudku (pred alebo zaň). V interpozícii je parentéza aj vo väčšom výpovednom celku. Z hľadiska umiestnenia parentéz a ich obsahovej súvislosti so základnou výpovedou hovorí autorka o dodatkovom, anticipovanom a sprievodnom type parentézy.

Zvukovej a grafickej stránke parentetických výpovedí venuje autorka poslednú kapitolu. Pre parentetickú výpoveď je typická iná zvuková rovina, ako má základná výpoveď. Podľa autorky najčastejší je typ parentézy so zníženým tónovým priebehom (s nižšou začiatočnou kadenciou). Sú parentézy, ktoré sa v reči realizujú aj vo vyššej hlasovej rovine. Zníženie tónového priebehu takmer vždy signalizuje, že ide o vedľajšiu, druhotnú výpoveď. Zvýšený tónový priebeh parentézy signalizuje jej emocionálnosť. Melódia parentetickej výpovede môže byť stúpavá alebo klesavá podľa typu parentézy a podľa obsahovej súvislosti parentetickej a základnej výpovede. Vyskytuje sa aj tzv. rovná melódia, ktorou sa realizujú najmä parentézy dodatkového typu a nasledujúce po slove, ktoré obsahovo dopĺňajú alebo ináč modifikujú.

O grafickom vyznačení parentéz autorka referuje iba v krátkosti. Parentézy sa od základnej výpovede oddeľujú čiarkami, pomlčkami alebo zátvorkami. Najvýraznejším grafickým znakom pre parentézu sú podľa autorky zátvorky. Časté sú aj pomlčky, ktoré

sú príznačné pre autorské komentujúce poznámky a pre uvádzacie **parentézy**. Zaujímavé je zistenie autorky, že v mnohých prípadoch nemožno tieto **grafické znaky** ľubovoľne zamieňať alebo striedavo používať. Zátvorky možno takmer vždy nahradiť pomlčkami, opačný spôsob je však veľmi zriedkavý.

Z toho, čo sme doteraz povedali, ponúkajú sa isté závery. Práca B. Rulíkovej *Parenteze v súčasnej češtině* je prínosom pre súčasnú českú i slovenskú lingvistiku skúmajúcu výpovednú oblasť jazyka a má veľký význam i pre formovanie teórie prehovoru, hoci sa zaoberá, možno povedať, okrajovým výpovedným javom. Kapitoly, v ktorých sa autorka pokúsila stanoviť základné znaky parentetickej výpovede, opísať obsahovú súvislosť medzi parenteticou a základnou výpoveďou a spôsob pripojenia parentézy k základnej výpovedi, sú najzaujímavejšie, ale zároveň i najproblematickejšie. Je totiž trocha paradoxné, že autorka vela miesta venovala otázke spôsobu obsahového pripojenia parenteticých výpovedí k základnej výpovedi na syntaktickom pozadí, hoci si hneď na začiatku definovala parentézu ako výpoveď syntakticky nezačlenenú. To ukazuje, že teória prehovoru nemá v okruhu parentéz vlastné hodnotiace kritériá a že si doteraz nevypracovala osobitný systém výpovedných kategórií (je otázka, či takýto systém si bude môcť vypracovať). Okrem toho, že práca B. Rulíkovej je dobrým vstupom do teórie prehovoru, bude i cenným prínosom pre vyučovaciu prax, ktorá má v tejto oblasti jazyka pomerne málo spoľahlivých pomôcok.

F. Kočíš

IVANOV, J. N.: *BÄLGARSKI DIALEKTEN ATLAS. BÄLGARSKI GOVORI OT EGEJSKA MAKEDONIJA*. Tom. I. 1. izd. Sofija, Izdatelstvo na Bälgarskata akademija na naukite 1972. 1. časť — karti (232), 2. časť — statii, komentari, pokazci (71 s.).

Významnú a dôležitú časť súčasnej bulharskej jazykovednej produkcie tvoria dialektologické práce. Okrem štúdií a materiálových príspevkov publikovaných v časopisoch vychádzajú v ostatných rokoch dve edície (*Bulharská dialektológia* a *Práce z bulharskej dialektológie*), v ktorých sú uvádzané väčšie práce o nárečí jednotlivých lokalít alebo väčších územných celkov a oblastné nárečové slovníky. Intenzívne sa pracuje na dokončení *Bulharského nárečového atlasu (BNA)*, ktorý bude mať štyri diely. Každý z týchto štyroch dielov má zobrazit dnešnú zemepisnú situáciu nárečových javov na štvrtine bulharského územia. Hranice medzi jednotlivými kvartálmi tvorí 25. poludník a pohorie Balkán. I. diel *Atlasu* (vyšiel r. 1964) zachytáva juhovýchodnú štvrtinu Bulharska, II. diel (vydaný r. 1967) jeho severovýchodnú časť. V tlači je III. diel *BNA* (juhozápadná časť) a pre IV. diel (severozápadná časť Bulharska) sa robia posledné terénne výskumy. Atlas kartograficky spracúva iba nárečia pôvodného bulharského obyvateľstva; obce, ktoré majú v dôsledku častých migrácií nejednotný dialekt (a takých je v daktyrých oblastiach Bulharska viac ako 50 %), sa do *BNA* nezaraďujú. Problematika presídleneckých nárečí sa bude skúmať v samostatných monografiách a atlasoch.

Atlas bulharských nárečí z Egejskej Macedónie Jordana N. Ivanova je doplnením *Bulharského nárečového atlasu*. Jeho vedomá spätosť a koncepčná príbuznosť so základným jazykovo-zemepisným dielom bulharskej dialektológie je nesporná a zvyrazňuje sa aj názvom diela. Atlas zachytáva nárečia bulharských presídlencov, ktorí žili na území juhovýchodnej Macedónie, patriacom dnes Grécku (v oblasti vymedzenej zhruba štátnou hranicou a riekami Štruma a Mesta). Opodstatnenosť vymedzenia tohto územia ako samostatnej a pritom kompaktnej nárečovej oblasti dokazuje územné rozšírenie jed-

notlivých jazykových javov. Hranice izoglos určoval prirodzený geofyzikálny profil oblasti a ovplyvňovali ich aj spoločensko-politické a kultúrne podmienky života bulharského obyvateľstva v juhovýchodnej Macedónii.

Najcharakteristickejšie črty svojho rodného nárečia si presídlenci podľa zistení J. Ivanova zachovávajú aj v novom prostredí. Dnes žijú najmä v južných častiach Bulharska v okolí mesta Goce Delčev (tu tvoria až 80—90 percent obyvateľstva). Autor sa pri výskumoch zameriaval na najstarších presídlencov z obeí s bulharským alebo prevládajúcim bulharským obyvateľstvom, ktoré sa presťahovalo do nových lokalít v rokoch 1913, 1918, 1925 a 1928—1929. Prácu v teréne mal nepochybne uľahčenú faktom, že sám pochádza z presídleneckej rodiny, no i tak správna orientácia v pestrom konglomeráte nárečí si vyžiadala teoretickú prípravu. J. Ivanov využíval pri atlasových výskumoch najmä *Program na zbieranie materiálu pre BNA*. (V tomto dotazníku prof. St. Stojkova je 211 otázok a niekoľko podotázok z fonetiky, morfológie, syntaxe i lexiky.) Zapísal a nahral aj množstvo textov, pričom sa sústreďoval na zaznamenávanie súvislých rozprávání o základných činnostiach obyvateľstva, historických rozprávok a spomienok. Je zaujímavé, že sa rozhodol spracúvať a v atlase použiť materiál, získaný pri spoločných stretnutiach emigrantov z jednotlivých oblastí, na ktorých sa opakovali a predvádzali staré ľudové zvyky a obyčaje.

Je všeobecne známe, že hodnota nárečového atlasu je už dopredu determinovaná výberom otázok do dotazníka. Okolnosť, že atlas presídleneckých nárečí vznikol na základe dotazníka s relatívne malým počtom otázok, určovala prácu na jeho realizácii i celkový obsah. J. Ivanov zaradil do I. časti svojho atlasu 232 máp, z ktorých väčšina sa zhoduje s mapami v I. a II. diele *BNA*. Jedna štvrtina máp znázorňuje také diferencované javy, ktoré v *BNA* nie sú spracované. Pre mapovanie daktorých prízvukových a morfológických javov autor vybral iné reprezentatívne slová (isté odlišnosti sú v tomto smere aj medzi jednotlivými dielmi *BNA*) a navyše sa pokúsil kartograficky zachytiť aj frazeologické spojenia, s ktorými sa pri výskume podľa dotazníka *BNA* nerátalo.

Po kartografickej stránke je atlas presídleneckých nárečí na vysokej úrovni. Neutrálnymi podkladovými farbami sa označuje územie Grécka a Bulharska, dôležitejšie vodné toky a mestá na skúmanom území i číslovanie 147 skúmaných bodov. Na označovanie základných diferencovaných javov sa využíva sedem farieb; ak je takéhto javov viac, znázorňujú sa číslicou v čiernom krúžku. Možnosť využívania viacerých farieb dovoľuje zakresľovať na mape jediný symbol — krúžok. Na označenie javov, ktoré sa kryjú so spisovnou normou, sa používa červená farba; čiernymi krúžkami sa označujú (najmä vo fonetickej, prozodickej a morfológickej časti atlasu) spravidla kontrastné javy. Premyslený je systém mapovania diferencovaných javov z iných jazykových rovín. Slovtvorné diferencie sa označujú rozlične vnútorne členenými symbolmi príslušnej farby, dvojslovné názvy reálií (časté v lexikálnej časti) sa na mape znázorňujú šrafovaným farebným krúžkom. Mapy spoľahlivo informujú o zapísaných dvojtvaroch (dublety sú okrem toho uvádzané aj v komentári) a o neprítomnosti skúmaného designátu alebo slova v daktorej lokalite.

Úsilie dosiahnuť plnú identitu a súlad medzi zvolenými farbami, symbolmi a legendami na mapách *BNA* a atlasu presídleneckých nárečí má vari dakedy za dôsledok ísté nepriemeranosti pri spracúvaní máp; ích interpretácia nie je ani s pomocou komentára vždy jednoznačná. J. Ivanov zaradil do svojho atlasu vyše 50 lexikálnych máp, pričom kartografuje íba názvy tých predmetov, ktoré sa na vymedzenom území nelíšia vecne. V centre lexikálneho záujmu by však malo stáť slovo proti slovu (alebo význam proti významu) ako základný a ďalej nedeliteľný prvok proti inému prvku toho ístého charakteru. Zakresľovanie hláskoslovných i slovtvorných odlišností na lexikálnej mape je nadbytočné

a je kartografickou príťažou. Z tohto aspektu nemožno pokladať všetky mapy lexikálnej časti atlasu za korektné. Mapa 168 zobrazuje napr. výskyt a územné rozšírenie pomenuvaní kukurice. Plným červeným krúžkom sa označuje znenie *misir*, členeným symbolom tej istej farby znenie *misirka*. Na mape 169 (názvy kukuričného klasu so zrnom) sa však červená farba vôbec nevyužíva; pracuje sa vlastne len s čiernymi a s hnedými symbolmi a napriek tomu, že sú ostatné farby „neobsadené“, označujú sa jednotlivé znenia (medzi nimi aj *misirka*) číslami v krúžkoch. Podobná situácia je aj na mape 170 (kukuričný klas bez zrna). Hnedým symbolom sa označuje znenie *guga* (a slovotvorné varianty *gugalka*, *gugumarka*, pričom znenia *kukalka* a *kukumarka* sa pokladajú za samostatné a označujú sa dvojkou a päťdesiatkou v krúžku), využívajú sa aj žlté, zelené a čierne symboly, no systém sa v tomto označení hľadá ťažko. Isté medzery sú aj vo vystrojení legend, v ktorých sa vysvetľuje význam symbolov. Väčšinou sa uvádzajú mechanicky podľa abecedy (výnimiek je málo), bez ohľadu na frekvenciu jednotlivých mapových podôb resp. na iné kritériá (napr. znenie označujúce variant sa uvádza pred základnou podobou). Na mape 181 (názvy bociana) sa slovotvorný variant *čapla* uvádza pred základným znením *čaple* a pod. Niet pochýb o tom, že autor sa usiloval využiť priestor a technické možnosti a zachytiť na lexikálnych mapách i diferencie hláskoslovné či slovotvorné, no údaje na daktorých vyššie uvedených mapách sú predsa len irelevantné.

Za diskutabilné možno pokladať aj tie prípady, keď sa na mapách a v legende uvádzajú len symboly využívané na zobrazovanie slovotvorných variantov a základný symbol (plný farebný krúžok) chýba. Na mape 206 sa ako variant označuje na veľkom území rozšírené znenie *zunica* (= dúha); znenie *zunka*, ktoré sa pravdepodobne chápe ako základné, na skúmanom území doložené nie je a niet teda dôvodu označovať ako základnú (a jedinou) podobu znenie *zunica*. Podobná situácia je aj na mapách 196 a 201; aj tu by bolo možné eliminovať daktoré symboly pre slovotvorné varianty skúmaných slov a doložené podoby pokladať za základné.

II. časť *Atlasu bulharských nárečí juhozápadnej Macedónie* tvoria vysvetľujúce texty. V krátkom úvode hovorí autor o cieľoch svojej práce, metódach spracúvania materiálu a návaznosti svojho diela na *BNA*. Prehľadný a inštruktívny je demografický výklad o bulharskom obyvateľstve juhovýchodnej Macedónie.

Vlastné komentáre sú stručné; autor sa ich usiloval zostaviť tak, aby dopĺňali údaje máp. Vždy uvádza otázku z dotazníka (resp. konštatovanie, že v dotazníku príslušná otázka nie je), na základe ktorej sa získal materiál a abecedne vymenúva znenia, ktoré sa v atlase mapujú. Treba poznamenať, že v komentári uvádzaný výpočet mapovaných znení nesúhlasí vždy s údajmi legendy na mape. Iné je poradie mapovaných znení v legende a iné v komentári (napr. mapy 149, 196), dakedy nesúhlasí počet uvádzaných mapovaných znení (mapa 160) alebo ich fonetická podoba (napr. v komentári mapy 172 jeden z názvov rajčiakov sa cituje ako *patlicane*, v legende *patlacane*).

Je pochopiteľné, že v komentári sa zemepisné situácie javov ani vzťahy medzi nimi neinterpretujú s úmyslom podať kompletný lingvistický výklad. I tak sa však zdá, že komentár k atlasu bulharských nárečí v juhovýchodnej Macedónii bolo možné rozšíriť o daktoré údaje, ktoré by vyznačovali súvislosti s inými javmi toho istého druhu alebo javmi súvisiacimi miestne, historicky, štruktúrne a pod. Pri čísle príslušnej lokality uvádzané dublety jednotlivých mapovaných javov tieto súvislosti naznačujú prISTRUČNE.

Vyčerpávajúcím spôsobom sú v textovej časti atlasu spracované registre. Autor uvádza súpis informátorov a bulharských obcí, v ktorých dnes žijú pristahovalci z Macedónie a podrobné registre do atlasu zaradených pôvodných obcí. Číselný (podobne ako v *BNA* nie je číslovanie lokalít súvislé, daktoré čísla patria nebulharským obciam, ktoré sa v atlase nespracúvajú) a abecedný register podávajú dokonalý prehľad o všetkých

obciach, ktoré sa uvádzajú v mapovej i textovej časti atlasu. Textová časť práce uzatvára abecedný register mapovaných javov, foném a slov.

Atlas J. Ivanova si zaslúži pozornosť ako dôkladné a spoľahlivé vedecké spracovanie problematiky presídleneckých nárečí v rozsahu a spôsobe, ktorý si autor určil. Spracovaný jazykový materiál dáva veľa podnetov na ďalší systematický výskum a na formovanie teoretických záverov. Niet pochyb o tom, že dobre poslúži všetkým slavisticky orientovaným dialektológom.

J. Ripka

GREENBERG, J. H.: *LANGUAGE, CULTURE, AND COMMUNICATION*.
Stanford, University Press 1971. XVI + 368 s.

Tento zborník obsahuje 22 štúdií, predstavujúcich výsledky 23-ročnej práce J. H. Greenberga v oblasti sociolingvistiky a etnolingvistiky, počínajúc článkom *Linguistics and Ethnology* z r. 1948 a končiac príspevkom *Is Language like a Chess Game?* z r. 1971. Výber zostavil Anwar S. Dil. Napísal k nemu i krátky úvod, v ktorom spomína najdôležitejšie biografické, ale predovšetkým vedecké údaje o J. H. Greenbergovi. Tento významný jazykovedec s neobyčajne širokým záberom je známy najmä ako autor najnovšej vyčerpávajúcej klasifikácie afrických jazykov a pôvodca významnej práce o jazykových univerzáliách. Popri týchto dvoch okruhoch problémov sa však Greenberg detailne zaoberal sociolingvistickými a etnolingvistickými otázkami.

Recenzovaný zborník umožňuje jazykovedcom zoznámiť sa i s týmito menej známymi zložkami Greenbergovej činnosti. Ide o výsostne aktuálnu problematiku, pretože vybrané štúdie majú zväčša interdisciplinárnu povahu. Nájdeme tu štúdie venované vzťahu jazyka a kultúry (1. *Linguistics and Ethnology*, s. 1–10, 12. *Culture History*, s. 168–184), otázkam vývinu jazyka (2. *Historical Linguistics and Unwritten Languages*, s. 11–48, 4. *The Measurement of Linguistic Diversity*, s. 68–77, 5. *Language and Evolutionary Theory*, s. 78–92, 7. *Language and Evolution*, s. 106–125,) sociolingvistickej problematike (3. *Concerning Inferences from Linguistic to Nonlinguistic Data*, s. 49–67, 6. *Language, Diffusion and Migration*, s. 93–105, 14. *Urbanism, Migration and Language*, s. 198–211, 17. *Sociolinguistic Research in Africa*, s. 249–259), typológii a univerzáliám (10. *Memorandum Concerning Language Universals*, s. 143–155, 20. *Language Universals: A Research Frontier*, s. 295–313), kontaktom medzi jazykmi (13. *The Study of Language Contact in Africa*, s. 185–197), africkým jazykom a stavu afrikanistického výskum u (8. *African Languages*, s. 126–136, 9. *African Tongues and Tribes*, s. 137–142, 15. *The History and Present Status of African Linguistic Studies*, s. 212–227, 16. *Interdisciplinary Perspectives in African Linguistic Research*, s. 228–248), ale i čisto teoretickým otázkam (11. *Language and Linguistics*, s. 156–167, 18. *The Nature and Definition of Language*, s. 260–273, 19. *The Science of Linguistics*, s. 274–295, 21. *Linguistics as a Pilot Science*, s. 314–329, 22. *Is Language like a Chess Game?*, s. 330–352). Jednotlivé štúdie majú bezprostredný vzťah k opisnej jazykovede, kým iné zasa predstavujú pozoruhodné obohatenie historicko-porovnávacej jazykovedy na materiáli tzv. exotických, predovšetkým afrických a austronézskych jazykov.

Knihu dopĺňa vyčerpávajúca, chronologicky zoradená bibliografia Greenbergových štúdií a kníh. Poznámky sa uvádzajú ku každej štúdií osobitne, pretože ide o články, ktoré už boli uverejnené v iných časopisoch a knižných publikáciách.

Z nášho filozofického hľadiska je dôležité, že Greenberg chápe jazyk ako sociálny jav, ktorý sa neprestajne vyvíja a je nerozlučne spätý s prostredím, t. j. so spoloč-

stvom, ktoré ho používa, s jeho kultúrou i špecifickými historickými podmienkami. Je to problematika, ktorej by marxistická jazykoveda mala venovať väčšiu pozornosť ako dosiaľ, a to z dôvodov poznávacích i polemických.

J. Genzor

VOPROSY FRAZEOLOGII V. Časť vtoraja. Samarkand 1972. 276 s.

V predchádzajúcich ročníkoch Jazykovedného časopisu sme informovali o samarkandskom sympóziu frazeológov, ktoré malo ústrednú tému frazeologizmus a slovo, i o dvoch zborníkoch materiálov z neho: *Voprosy frazeologii III* (JČ, 23, 1972, s. 85–89) a *Voprosy frazeologii V*, 1. časť (JČ, 24, 1973, s. 209–212). V týchto poznámkach sa chceme stručne pristiaviť pri poslednej časti materiálov z uvedeného sympózia, ktorá vyšla ako *Voprosy frazeologii V*, časť vtoraja. Pretože ide o súbor 52 prevažne menších príspevkov, ktoré sú niekedy domýšlaním istej stránky vzťahu frazeologickej jednotky a slova, inokedy zasa skôr aplikáciou všeobecnejších téz na frazeológiu doteraz neskúmaných jazykov, nebudeme sa pristavovať pri jednotlivých autoroch a ich myšlienkach, ale sa sústredíme len na širšie tematické celky, prípadne na také čiastkové poznatky, ktoré sú prehlbením doterajších všeobecných alebo i konkrétnych formulácií.

Už tradične sa najviac pozornosti pri charakteristike frazeologických jednotiek (ďalej *FJ*) venuje ich sémantickým vlastnostiam. Tak to bolo na celom sympóziu a tak je to aj v tejto časti štúdií. Sú tu totiž jednak príspevky, ktoré sa komplexne zaoberajú porovnávaním sémantických črt slova a *FJ* v istom konkrétnom jazyku, jednak zasa príspevky, ktoré analyzujú jedinú čiastkovú otázku sémantickej charakteristiky slova a *FJ*, napr. synonymitu slov a synonymitu vo frazeológii, homonymnosť slov a homonymnosť *FJ*, antonymné slová a antonymné *FJ*, neologizmy v lexike a vo frazeológii a pod.

Popri tom, že sa na sympóziu priam proklamatívne odmietala teória ekvivalentnosti *FJ* a slova a nahrádzala sa teóriou súvzťažnosti („sootnesenosť“) týchto dvoch jednotiek (porov. už vo *Voprosoch frazeologii III* referáty A. V. Kunina, V. P. Žukova ako aj viaceré príspevky vo *Voprosoch frazeologii V*), ako metodologicky najpozhodnejší prístup k celej sémantike frazeologizmov sa ukazuje metóda analýzy jednotlivých semém a sém, ktoré sú zložkami *FJ*. Na sympóziu ju uviedli Popovová a Kopylenko a práve v rozoberanom zborníku sú viaceré štúdie, ktoré túto metódu overujú a — treba povedať — aj potvrdzujú. Podrobne sa tu analyzujú najmä dvojkomponentové *FJ*, a to predovšetkým tie, ktoré nemajú ako celok prenesený význam. Podľa toho, či sa v takýchto spojeniach vyskytujú komponenty späť so svojim pôvodným denotačným alebo konotačným významom, vyčleňujú sa početné skupiny sémanticky zreteľne rozlíšiteľných a rozlíšených druhov *FJ*. Nazdávame sa, že tu ide po Vinogradovovej klasifikácii (i so šanského doplnením o frazeologické výrazy) o najsystematickejšiu sémantickú interpretáciu frazeologizmov. Viaceré príspevky z tohto zborníka ukazujú, že tento prístup je dostatočne univerzálny, lebo ho možno aplikovať pri výklade *FJ* z rozličných jazykov i pri výklade *FJ* s rozmanitou konštrukčnou výstavbou. Takáto analýza je trochu nákladná a klasifikácia či typológia *FJ* podľa nej trochu zložitá, ale na druhej strane azda len ona je vyčerpávajúcim rozborom sémantiky *FJ*. Na jej pozadí sa predchádzajúce sémantické klasifikácie *FJ* (Vinogradovova a všetky od nej odvodené, Kuninova a ostatné) javia ako veľmi všeobecné a nie celkom úplné. Zreteľne to dosvedčuje napr. príspevok S. Ja. Bykovej, ktorá pri analýze ustálených zvrátov v japončine nemohla vystačiť s Vinogradovovými troma typmi a vydělila až 6 typov *FJ*: frazeologické „slijanija“,

frazeologické zrazy, frazeologické komplexy, frazeologické celky, frazeologické „objednenija“ a frazeologické spojenia (s. 64).

Ostatné príspevky so sémantickou problematikou sú zväčša materiálovým a len zriedkavejšie i teoretickým porovnávaním istých vlastností *FJ* a slova. Tieto konfrontácie sú veľmi užitočné. Závěry z nich sú však dost rozdielne. Niektorí autori vyvodzujú z poznania zhody i rozdielov sémantiky *FJ* a slova tézu, že frazeológia a lexika sú paralelné, no predsa osobitné oblasti jazyka, iní zasa podčiarkujú spätosť frazeológie s lexikou.

Výraznejšie ako v predchádzajúcich zborníkoch sa tu prejavil gramatický prístup pri porovnávaní slova a *FJ*. V. A. Lebedinskaja priam programovo vyhlasuje, že doteraz prevládajúci sémantický prístup k frazeológii je aj napriek svojej závažnosti pri výskume tejto oblasti trochu jednostranný a že zapríčinil vznik — ako hovorí autorka — tzv. prekliatych — či povedali by sme — večných otázok frazeológie, ako je určovanie hraníc slova a *FJ*, hranice frazeológie a pod. (s. 115). Podľa nej i podľa niektorých ďalších autorov (Saľnikovová, Beršadskaja, Bulgakovová a iní) práve gramatický prístup k *FJ* ako celku i k jednotlivým jej komponentom prináša nové produktívne prvky v poznávaní špecifickosti frazeológie. Výskum niektorých morfológických i syntaktických vlastností *FJ* alebo jej komponentov a ich konfrontácia s tými istými kategóriami slova dáva frazeológom viaceré nové pozitívne a objektívne kritériá na riešenie aj tých najzložitejších otázok tejto disciplíny. Vhodnosť takéhoto postupu dokazujú niekoľké príspevky z rozoberaného zborníka ako aj niektoré naše štúdie zo slovenskej frazeológie.

Osobitná pozornosť sa v tejto súvislosti venovala aj slovnodruhovej platnosti frazeologizmov. Vo viacerých príspevkoch sa zdôraznila myšlienka, že slovnodruhovú platnosť môžu mať najmä *FJ* so syntagmatickou stavbou (*FJ* s vetnou stavbou mávajú len zriedkavejšie platnosť slovného druhu; častejšie majú komunikatívny význam), predovšetkým však tie, ktoré majú jeden celkový význam. Čím je sémantické spätie komponentov vo frazeologizme pevnejšie, tým ľahšie sa daný ustálený výraz začleňuje do istého slovného druhu, resp. tým bližšie má k nemu. Podľa V. T. Bondarenka (s. 144 n.) možno vo frazeológii vydeliť všetky tie lexikálno-gramatické triedy ako aj v slovnej zásobe; neuznávajú sa iba číslovkové a zámenné frazeologizmy. Náš vlastný výskum však dost presvedčivo ukázal (*Frazeologická jednotka a zámena*, JČ, 24, 1973, s. 168—183), že zámenné jednotky, a to dokonca viacerých typov, skutočne existujú. Nazdávame sa, že pokiaľ sa číslovky vyčleňujú ako osobitný slovný druh, možno rátať aj s existenciou číslovkových *FJ* (napr. slovenské výrazy *jedno-dve*, *zo dve-tri* a pod.). Predchádzajúca téza však korešponduje aj so zámermi tých pokusov, ktoré chcú vidieť frazeologizmus aj v niektorých zložených spojkových, predložkových alebo časticových výrazoch.

Viaceré štúdie sa dotýkajú variantnosti *FJ* (v porovnaní s variantnosťou slova). Ako o osobitnej skupine sa hovorí o slovtvorných variantoch (s. 170; prípady tohto typu sa v doterajšej literatúre nevyčleňovali ako varianty, hovorilo sa iba o frazeologickej derivácii) a o štruktúrnych alebo eliptických variantoch (ide o varianty s fakultatívnymi zložkami; niekedy sa označujú ako kvantitatívne varianty). Zo sémantického hľadiska sa tu vydeľujú jednak varianty, ktoré oživujú pôvodný význam spojenia, jednak varianty, ktoré zastierajú motivovanosť, súvislosť významu *FJ* s pôvodným významom voľného spojenia (s. 161—162). V tomto príspevku (N. K. Sokolovová) sa podobne ako aj v ďalších príspevkoch, v ktorých sa hovorí o individuálnych variantoch v umeleckej literatúre, nerobí dôsledné rozlíšenie medzi skutočnými variantami *FJ* a individuálnymi parafrázami. Tu neobstojí argument, že aj individuálny frazeologizmus vzniká a uvedomuje sa na pozadí invariantného významu pôvodnej jednotky. Ak napr. v jednotke *hodit pušku, flintu do žita* pozmeníme menný komponent (napr. *hodit všetko do žita, hodit flintu do obilia, do raži* a pod.), nestráca sa celkom invariantný význam pôvodnej jednotky,

ale sotva možno pokladať takýto zmenený výraz za variant. Nazdávame sa, že aj naďalej možno ostať pri téze, ktorá sa o variantoch vyslovila už dávnejšie a ktorá sa uplatňuje aj v niektorých príspevkoch tohto zborníka, že totiž aj varianty *FJ* sa musia vyznačovať ustálenosťou. Len tak je možná Švarek-pfova koncepcia, podľa ktorej je *FJ* súborom všetkých variantov. Dost problematické je aj opätovné miešanie pojmov (resp. križenie pojmov) variant *FJ* a frazeologické synonymá, ktoré sa prejavuje v príspevku R. S. Širmankinovej (s. 30 n.). Hoci sú hranice medzi týmito javmi niekedy dosť vágne, ide v obidvoch prípadoch o termíny potrebné pre ucelenú frazeologickú teóriu.

Z ostatných rozoberaných otázok treba aspoň zaznamenať ešte tieto: frazeologické tautologizmy, ustálené prirovnania (najmä ich porovnávanie s metaforou), slovné dvojice, metodika vyučovania frazeológie, frazeológia a terminológia atd. Ako sme už naznačili, vo viacerých príspevkoch ide skôr o aplikáciu širšie platných téz na frazeológiu jednotlivého jazyka (pritom niekedy trochu nedôslednú alebo eklektickú — napr. na s. 50—51 sa na jednej strane pripisuje komponentom *FJ* platnosť slova, na druhej strane sa autor hlási k Onianioho koncepcii — písali sme o nej v recenzii *VF III* —, ktorá práve komponent *FJ* nepokladá za slovo) ako o samostatné teoretické hľadanie, no *Voprosy frazeologii V* (2. časť) ako celok sú vhodným doplnením predchádzajúcich dvoch súborov štúdií a príspevkov zo samarkandského sympózia. Všetličo z neho vzaté izolovane môže sa zdať akýmiś extenzívnym rozvíjaním frazeológie, no ak berieme zborník ako celok a ak ho analyzujeme aj na pozadí predchádzajúcich dvoch (prípadne i na pozadí starších zborníkov o frazeológii), nachádzame v ňom mnoho nových a podnetných myšlienok so všeobecnejšou platnosťou.

J. Mlacek

BIBLIOGRAFIA POLSKEJ ONOMASTIKY

Poľská onomastika je dostatočne známa nielen šírkou svojich záujmov, ale aj hĺbkou rozpracovania teoretických a metodologických otázok tejto disciplíny, ako aj spracovania jednotlivých vlastných mien (tradične — rovnako ako inde vo svete — najmä osobných mien a zemepisných názvov), či už ide o isté uzavreté väčšie skupiny alebo o jednotlivé prípady. Poľská onomastika má dnes aj tú prednosť, že je dnes bibliograficky zachytená prakticky celá doterajšia poľská onomastická knižná a časopisecká produkcia.

Najprv vyšla *Bibliografia onomastyki polskiej do roku 1958 włącznie* od W. Taszyckého a jeho spolupracovníkov M. Karaša a A. Turasiewicza (1. vyd. Kraków, Uniwersytet Jagielloński 1960, 337 s.). Na ňu nadväzuje publikácia *Bibliografia onomastyki polskiej od roku 1959 do roku 1970 włącznie* od toho istého autora (1. vyd. Kraków, Uniwersytet Jagielloński 1972, 393 s.). V novšom zväzku tejto onomastickej bibliografie sa k predchádzajúcej bibliografii uvádzajú doplnky (na s. 273—334). Poznamenat k tomu ešte treba, že bibliografia do r. 1960 bola uverejnená aj po francúzsky na stránkach časopisu *Onoma* (Leuven, Belgicko).

Spôsobom spracovania tvoria obidve bibliografie jeden celok. Po úvode a vysvetlení skratiek sa vydelujú tieto základné skupiny: I. Bibliografie, II. Všeobecné práce (dejiny onomastiky, kritické prehľady, dotazníky, biografie a nekrológy), III. Materiály, IV. Onomastické príspevky, V. Otázky jazykovej správnosti, VI. Recenzie nepoľských prác, VII. Recenzie poľských prác. III. skupina sa delí na tri podskupiny, pričom dve sú základné: 1. Osobné mená, 2. Zemepisné názvy, 3. „Zmiešané“ materiály, t. j. materiály s osobnými menami aj zemepisnými názvami. Omnoho podrobnejšie je triedenie v IV. skupine. Pritom v druhom zväzku tejto bibliografie sa v IV. skupine uvádzajú ako nové

dve podskupiny, a to názvy lodí a názvy nebeských telies. V triedení treba vyzdvihnúť niekoľko odlišností od triedenia, ktoré býva obvyklé v slovenských a českých jazykovedných bibliografiách. Tak práce, ktoré môžu pri onomastickom výskume slúžiť ako čisto materiálové podklady, sa tu uvádzajú pred vlastnými onomastickými prácami (príspevkami venovanými jednotlivým otázkam zo štúdia vlastných mien). Ďalej je zaujímavé vydeľovanie recenzií domácich poľských a iných prác do osobitných skupín; u nás sa bežne recenzie preberajú spolu s ostatnými prácami, nevydeľujú sa do osobitnej skupiny. Zaujímavé je v tejto bibliografii vydeľenie názvov nebeských telies do osobitnej podskupiny popri podskupine osobných mien, mien príslušníkov národov a kmeňov, zemepisných názvov, pomenovaní zvierat a pomenovaní lodí; u nás sa názvy nebeských telies vydeľujú v rámci zemepisných názvov. To sú v samotnom základe otázky podstaty vlastných mien a ich klasifikácie na jednotlivé druhy, bibliografia však musí vychádzať z istej koncepcie, aby sa dal celý materiál vhodne utriediť. Na tieto rozdiely v klasifikácii vlastných mien je potrebné upozorniť najmä preto, aby sa náš používateľ tejto bibliografie mohol v nej ľahšie orientovať.

Zväzok za roky 1959—1970 obsahuje 2573 záznamov, čo znamená, že v súčasnosti poľská onomastika vyprodukovala zhruba 215 prác ročne. Je to úctyhodný počet, najmä ak uvážime, že vlastné mená predstavujú len časť slovnej zásoby jazyka. Celkový počet doplnkov k predošlej bibliografii je 493, čo zas ukazuje, že autor so svojimi spolupracovníkmi si dal veľmi záležať na tom, aby poľská onomastická bibliografia bola čo najúplnejšia. V doplnkoch je bohato zastúpená najmä III. časť (materiály).

Jednotlivé záznamy sú v rámci skupín, resp. podskupín radené abecedne podľa mena autora práce alebo názvu práce, čo je v súhlase s tradičným spracúvaním poľských jazykovedných, prípadne aj iných bibliografií (porov. napr. bibliografiu slovenskej jazykovedy v časopise *Rocznik Slawistyczny* alebo spracovanie materiálu v publikácii *Bibliografia polskich prac z zakresu slawistyki 1968—1972 I—II* z r. 1973). Tu zas si náš používateľ musí uvědomiť, že písmeno *ch* sa nezaraďuje za *h*, ale pod písmeno *c*, teda napr. meno začínajúce sa na *Ch* je umiestnené pred menami začínajúcimi sa na písmeno *D*.

K niektorým záznamom sú podľa potreby pridané anotácie. Myslíme, že by bolo vhodné uvádzať stručné anotácie aj pri niektorých ďalších záznamoch, pri ktorých anotácia chýba. Napr. pod č. 129 a 130 sa uvádzajú správy o zasadnutiach, z názvu príspevku nie je však jasné, kedy sa zasadnutie konalo. Tu by bolo vhodné stručne uviesť v anotácii dátum zasadnutia, prípadne aj miesto (napr. z názvu 8. Jahrestagung der Leipziger namenkundlichen Arbeitsgruppe nemožno bezpečne vyvodit miesto konania zasadnutia, aj keď je azda najprirodzenejšie, že sa konalo v Lipsku).

Aj celkom nesústavný pohľad na jednotlivé záznamy v bibliografii (tu nám ide v príkladoch o druhý zväzok) ukazuje, ako možno s prospechom využívať túto publikáciu pri riešení akýchkoľvek onomastických otázok, či už ide o otázky zo všeobecnej onomastiky alebo špeciálnej onomastiky, napr. aj slovenskej. Samotná otázka vymedzenia podstaty vlastného mena budí pozornosť nielen teoretikov, ale aj praktikov, bežných používateľov jazyka, ktorí na ňu denne narážajú pri pravopise (písanie veľkých písmen vo vlastných menách). Poľskí odborníci v onomastike, resp. onomastici aj jazykovedci sa často vracajú k vymedzeniu podstaty vlastného mena, k stanoveniu znakov, ktoré by bezpečne vydeľovali vlastné mená na rozdiel od všeobecných podstatných mien (porov. napr. záznamy č. 203, 209 a i.). Zamýšľajú sa aj nad postavením onomastiky medzi inými spoločenskými vedami, nad vzťahom onomastiky k iným spoločenskovedným disciplinám (č. 331, 336), zaoberajú sa terminologickými otázkami atd.

Užitočná pre našu prácu je (alebo by mohla byť) aj kapitola s príspevkami týkajúcimi sa jazykovej správnosti, štandardizácie vlastných mien (ich písania, správneho skloňo-

vania atd.). Ukazuje sa pritom, že v poľštine sú pri používaní vlastných mien, najmä osobných mien a zemepisných názvov podobné problémy ako v slovenčine; porov. napr. príspevok o otázkach, či sa má v poľštine používať podoba *Fin*, či *Finlandczyk* (analogický prípad predstavuje v slovenčine dvojica *Ír* — *Írčan*, z ktorých podoba *Írčan* sa hodnotí v platnej kodifikácii ako nesprávna), *Hiszpan* či *Hiszpanin* (v slovenčine *Španiel*, ale aj nesprávna podoba *Španielčan*, na čo sa upozornilo v Kultúre slova), príspevky o tvorení ženských foriem od mužských mien (táto problematika je v poľštine veľmi páľčivá, na čo ukazuje pozornosť, ktorá sa jej venuje napr. v práci D. Buttlerovej — H. Kurkowskej — H. Satkiewiczovej *Kultura języka polskiego*, 1. vyd. Warszawa 1971; 2. vyd. 1973), príspevky o tvorení príd. mien od miestnych názvov a pod.

Bibliografia zaznamenáva nielen práce poľských odborníkov, ale aj práce iných bádateľov o poľských vlastných menách alebo konečne akékoľvek iné práce, ktoré vyšli v Poľsku (najčastejšie v časopise *Onomastica*). Preto tu nachádzame aj práce niektorých slovenských onomastických bádateľov (č. 95, 217 a i.).

Prácu uzatvárajú indexy: autorský index a index preberaných výrazov, ktorý však obsahuje nielen slová, ale aj morfémy. Je to ďalšia účinná pomoc pri vyhľadávaní potrebnej literatúry.

Bibliografie sa bežne nečítajú ako knihy alebo články (a vedecké knihy alebo články sa často tiež nečítajú celé, ale podľa potreby len isté ich pasáže). Ale je vždy užitočné prelistovať si bibliografiu stranu za stranou a pozrieť sa trochu na jednotlivé záznamy, aby sme sa ľahšie mohli orientovať v bohatstve príspevkov, ktoré sa tu ponúka na ďalšie využívanie pri vedeckej práci, v tomto prípade pri štúdiu vlastných mien. Poľský príklad by nám mohol slúžiť ako vzor pri spracovaní podobnej bibliografie slovenskej onomastiky od jej začiatkov (od r. ?) po súčasnosť.

L. Dvonč

MEDZIODBOROVÁ SPOLUPRÁCA JAZYKOVEDCOV A LOGOPÉDOV

V dňoch 22.—24. novembra 1973 sa konalo na Filozofickej fakulte Univerzity J. E. Purkyně v Brne logopedické sympóziu s medzinárodnou účasťou. Zorganizovala ho Katedra romanistiky a fonetiky brnianskej univerzity. Prítomní boli zástupcovia z Poľska, Rumunska a Československa. Sympóziu pozdravila telegramom aj prof. Vlasovová z Moskvy. Sympóziu venoval pozornosť aj Odbor školstva a vedy Krajského výboru KSČ. V svojom pozdravnom liste zdôraznil význam a celospoločenský prínos logopedickej práce a zaželel sympóziu veľa úspechov v rokovaní. Podobne aj dekan filozofickej fakulty pri otvorení sympózia vyzdvihol politickú závažnosť logopedickej práce v období budovania socializmu a zdôraznil jej význam v kultúrnom rozvoji našej krajiny.

Na sympóziu odznelo 20 referátov a živé, obsahovo bohaté diskusné príspevky. Túto plodnú výmenu názorov medzi odborními a ich pracovníkmi umožnilo zloženie prítomných účastníkov, medzi ktorými boli jazykovedci, fonetici, pedagógovia, psychológovia, lekári aj inžinieri. Prevažnú väčšinu, pravda, tvorili logopédi s rozdielnou logopedickou praxou. Výmena názorov, a najmä skúseností tých pracovníkov, ktorí pracujú v svojom odbore už dlhé roky, bola cenným prínosom do diskusie.

Tematika referátov zaberala celú širokú škálu problémov z najrôznejších oblastí logopédie aj príbuzných odborov.

Prof. L. Kaczmarek, vedúci katedry poľského jazyka univerzity v Lubline, predstavil v referáte (*Korelacyjna klasyfikacja wad wymowy*) svoju novú komplexnú klasifikáciu rečových porúch, vybudovanú v súlade s jeho známou netradičnou koncepciou

logopédie ako odboru skúmajúceho všetky prejavy rečovej komunikácie aj písané, či už majú charakter normálnej reči, alebo reči s poruchami. Jeho komplexná klasifikácia vychádza z tézy, že kvalita rečovej komunikácie spočíva na kvalite vybudovania a percepcie textu. Chybné vybudovaný text zhoršuje percepciu a teda aj dorozumievanie. Z tohto hľadiska zahŕňa prof. L. Kaczmarek do svojej klasifikácie rečových porúch všetky poruchy výstavby textu, a to hovorenej aj písanej reči. V každom texte rozlišuje tri základné zložky: 1. obsah, 2. jazykovú formu, 3. materiálnu substanciu, ktorá má rovinu suprasegmentálnu a segmentálnu. Podľa toho sa aj rečové poruchy v základe rozdeľujú na poruchy v oblasti obsahu, formy a substancie.

K prvej skupine patria napr. patologické prejavy v oblasti myslenia, t. j. poruchy procesov abstrakcie, poruchy logiky, riadenia myslenia, napr. poruchy kritickosti a i.

K druhej skupine patri napr. celková strata schopnosti budovania textu (afázia, alexia, agrafia); sú to teda poruchy, ktoré postihujú výber symbolov z jazykového systému. V oblasti písanej reči sa tieto typy porúch neskúmajú dosiaľ z takéhoto hľadiska.

K tretej skupine patria poruchy v rečovom procese, poruchy v oblasti materiálnej zložky reči, t. j. zvuku alebo písma. Na rovine suprasegmentálnej patria sem napr. rinolália, poruchy hlasu a i., na rovine segmentálnej patria sem napr. dyslália, paralália, mogilália. Pre poruchy v písme navrhuje autor používať zodpovedajúce termíny kakografia a paragrafia.

Na túto koncepciu nadviazal svojim referátom dr. J. Kania (*Językoznawcza klasyfikacja wad wymowy*). Všimol si podrobnejšie poruchy reči v rovine suprasegmentálnej a segmentálnej. Poruchy z roviny segmentálnej delil ďalej na skupinu porúch na osi paradigmatickej a skupinu porúch na osi syntagmatickej. Položil si otázku, aká je genetická súvislosť medzi týmito dvoma typmi porúch. Podľa jeho názoru je každá porucha v rovine paradigmatickej automaticky poruchou aj v rovine syntagmatickej. Môžu však jestvovať primárne a sekundárne paradigmatické poruchy. Správne určenie toho, v ktorej oblasti je porucha výslovnosti dieťaťa primárna a kam sa sekundárne premieta, je veľmi dôležité pre voľbu metodicky správneho postupu pri náprave výslovnosti.

Prof. dr. K. Ohnesorg podal živo a s erudiťou jazykovedca-fonetika široko rozhladeného po svetovej literatúre svoj referát *Vývoj fonematického sluchu u dieťaťa*. Prebral vývin názorov na fonematický sluch na pozadí svetovej literatúry a bohato dokumentoval svoj referát výstižne voleným jazykovým materiálom z vlastného výskumu. K okolnosti, že vložil prístupne, ale bez zjednodušenia túto komplikovanú tematiku, prispelo nielen jeho pedagogické majstrovstvo, ale aj dlhoročná skúsenosť zo spolupráce s logopédiou.

Z oblasti jazykovedy a fonetiky boli aj referáty doc. dr. J. Pačesovej *Vývoj struktury fonémů v dětské řeči*, dr. J. Dvončovej *Využitie koartikulácie v logopedickej praxi a J. Olchavovej *Frekvence dyslalií v 1. a 2. třídě ZDŠ**.

Referáty poľských účastníkov doc. Marcela Klimkowského, mgr. B. Kaczmarka a mgr. T. Czochru vychádzali z neurofyziologických výskumov uskutočňovaných na neurologickej klinike. Zaoberali sa skúmaním porúch reči pri istých typoch poškodenia mozgu.

Problémami porúch z pedagogického aspektu sa zaoberal referát doc. B. Komorowského *Wpływ zaburzeń mowy na osobowość wychowanka i wychowawcy*.

Doc. dr. J. Liška si v referáte *K niektorým problémom oneskoreného vývinu reči* všimol viaceré aspekty tohto problému. Veľmi správne zdôraznil, že problém oneskorenej reči býva zjednodušovaný. Najmä sa neprizerá na dôležitý rozdiel medzi rečou a jazykom. Referent ukázal na podobnosť niektorých situácií pri osvojení reči dieťaťom so situáciami pri osvojení si reči cudzincom v cudzom jazykovom prostredí. Pre vývin reči u dieťaťa pokladá za potrebné tieto procesy: 1. skúsenosť o spôsobe komunikácie, 2. neporušené

zmyslové orgány, 3. pôsobenie stimulov, 4. vteľovanie zvukových vzorov do pojmov, 5. kódovanie myšlienkových procesov do formy symbolov, 6. schopnosť pre koordinované pohyby a schopnosť artikulácie, 7. príležitosť ku komunikácii. Z príčin oneskoreného vývinu reči zdôraznil najmä motoriku, sociálnu zrelosť a mentálne schopnosti.

Z vlastnej logopedickej problematiky popredné miesto zaujímali referáty s problematikou nápravy zajakavosti a hodnotením výsledkov tejto nápravy (M. Bubeníčková: *Katamnestické hodnocení léčby koktavosti po 5–6 letech*; J. Lásková: *Využití vyučovacíh předmětů k nacvičování správných mluvních návyků u dětí koktavých*) a referáty spojené s problematikou starostlivosti o reč detí postihnutých poruchami sluchu.

Doc. dr. P. Janota a N. Janotová predviedli ukážku posluchového hodnotenia reči detí s poruchami sluchu. Tento metodický dokonale pripravený referát s nahrávkami ukázal cestu k spôsobu objektívneho hodnotenia reči s poruchami sluchu. Pretože poruchy sluchu majú veľmi rozdielnu kvalitu v niekoľkých smeroch, použitie jednoduchého jednotného kritéria na jej hodnotenie je stále problémom. Metóda posluchového testu, dokumentovaná v referáte, sa javí ako cesta na jeho prekonanie.

Z klinickej praxe prinášali cenné skúsenosti referáty dr. V. Lejsku (*Péče o hlas dětí s těžkými vadami sluchu*) a J. Románka (*Zkušenosti z oblasti redukace dětí s DMO*).

Ďalší okruh referátov sa venoval otázkam organizácie jednotlivých zložiek logopedickej starostlivosti, ako aj zlepšeniu celkovej koncepcie tejto starostlivosti (N. Janotová — I. Šupáček, *Internátní rehabilitační kurs pro rodiče a děti s těžkými sluchovými vadami ve věku od 1 do 3 let*; E. Jurnečková, *Organizační složka v logopedické péči*; J. Vališová, *K přípravě logopedických asistentů*).

Živý záujem vyvolal aj referát J. Zlámala na tému *Transpozice jako pomůcka logopéda*. Referent v ňom vysvetlil podstatu zariadenia (používaného v cudzine aj u nás), ktoré transponuje zložky rečových signálov z oblasti, ktorú postihnutá osoba nevníma sluchom, do oblasti frekvencií, ktoré postihnutá osoba počuje. V nej vytvárajú potom tieto transponované signály užitočnú rečovú informáciu, čo sa priaznivo prejaví aj na rečovej produkcii príslušnej osoby.

Brnianske sympóziu bolo peknou ukážkou medzinárodnej a medziodborovej spolupráce. Konalo sa v ovzduší dobrej pohody a živého pracovného rytmu. Vďaka za dobrú prípravu sympózia a jeho úspešný priebeh patrí predovšetkým prof. dr. K. Ohnesorgovi a doc. dr. J. Pačesovej. Treba si len želať, aby podobných úspešných podujatí sa konalo u nás v budúcnosti čo najviac.

J. Dvončová

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej **akadémie vied**

Ročník XXV, 1974, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ján Bosák

Redakčná rada:

J. Bosák, prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc., PhDr. Á. Král, CSc.,
PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, DrSc., prof. PhDr. E. Pauliny, DrSc., PhDr.
Š. Peciar, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. E. Sekaninová, CSc., prof. PhDr.
V. Schwanzer, CSc., prof. PhDr. J. Štöle, DrSc.

Adresa redakcie: 884 16 Bratislava, Nálepkova 26

Technická redaktorka J. Macherová

Povolené výmerom SÚTI 7/10

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48/VII.

Ročný predplatný Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 15,—

Tlač: Kníhtlačiareň Svornosť, n. p., Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1974

THE LINGUISTIC JOURNAL

of the Ludovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume XXV, 1974

Published semiannually in 104 pp. by the Publishing House
of the Slovak Academy of Sciences

Address of the Editorial Board:
884 16 Bratislava, Nálepková 26, Czechoslovakia

Subscriptions are obtainable from SLOVART Ltd., 800 00 Bratislava,
Leningradská 11

*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук

Том XXV. 1974

Издается два раза в год на 104 стр.

Издательство Словацкой академии наук

Адрес редакции: 884 16 Bratislava, Nálepková 26, Чехословакия

Подписки принимает SLOVART Ltd., 800 00 Bratislava, Leningradská 11

Redakčná rada:

J. Bosák (výkonný redaktor), J. Horecký (hlavný redaktor), I. Kotulič,
Á. Král, V. Krupa, F. Miko, E. Pauliny, Š. Pečiar, J. Ružička,
• E. Sekaninová, V. Schwanzler, J. Štöle.